MATE UJEVIĆ

MLADOST TOME IVIĆA

ROMAN

2180

MATE UJEVIĆ

MLADOST TOME IVIĆA

SLIKE IZ ŽIVOTA DVAJU MLADIĆA

KNJIŽNICA DOBRIH ROMANA
UREĐUJE DR JOSIP ANDRIĆ
IZDAJE HRV. KNJIŽ. DRUŠTVO SV. JERONIMA
ČETVRTO KOLO * * * KNJIGA 15.

JERONIMSKA KNJIGA
DVJESTA ČETRDESET I SEDMA

TISKARA NARODNE PROSVJETE U ZAGREBU

Riječ poštovanom i preljubljenom čitaču.

Ima stvari, dragi i preljubljeni moj štioče, koje čovjek ne može nikako na prvi mah shvatiti. Eto tako ni grješni pisac ovih redaka ne može pravo da shvati, što ga je ponukalo, da napiše ove retke i da ih daje u štampu: slava glasovitog pisca nije ga nikada progonila, jer i sam najbolje zna, da ovi retci, koje ćeš ti, dragi i poštovani čitaču, pročitati, nisu podnipošto takvi, da bi slavu stekli; ličnosti, koje ovdje iznosim, nisu takve, da bi možda zaslužívale ovoliko muke s Tvoje, a vjeruj mi i s moje strane. (Ima naime mnogo Hrvata i ljudi, koji su na vlas sličan život provodili, kao i ova lica, o kojima je ovdje riječ i o kojima ja toliko govorim.) Osim toga sam znadem, da u ovim retcima nema slatkih priča, koje bi poštovanoga čitača odviše interesovale i koje bi mu donijele neko duševno zadovoljstvo: pisani su naime ovi retci bez ikakve želje, da pogoduju slatkom ukusu naših ljudi, koji gledaju, da li će se glavni junak oženiti ili ne će. Ono, što će na koncu izgledati, da se Toma Ivić ipak dovinuo svojih sanja i da je predobio lice, za kojim je čeznuo, nije glavno niti najvažnije: to je učinjeno samo zato, što je tako običaj, a inače se piscu ovih redaka čini, da bi bilo najbolje, da se o tim stvarima i ne govori, jer su uvijek jednake i iste, i čitači imaju prilike da slične stvari promatraju kod samih sebe, pa nije potrebno, da im pisac o tome priča. Drugo je dakle bilo uzrokom, što sam ovdje u najkrupnijim crtama podao nekoliko slika iz života Tome Ivića i Stjepana Kraljevića: povukao sam ih kroz nekoliko stranica našega hrvatskoga života, i meni će biti najveće zadovoljstvo, ako bi čitači u ovim retcima našli nekoliko pravih obrazaca iz našega života. Za drugo mi nije mnogo stalo.

Znam, da će nekima biti neprijatno, što će ovdje naići više puta i na mišljenje i uplitanje grješnoga pisca: molim, da mi se to nikako ne zamjeri. Moram odmah izdati jednu tajnu. Toma Ivić bio je (da li će biti i poslije ovoga spisa, ja sam ne znam, pa zato ne mogu ni čitačima kazati) moj najbolji prijatelj, i mi smo dosta dana zajedno proveli i dosta sanja zajedno proživjeli: otuda ovo uplitanje.

Možda će po koji čitač naći među ovim retcima koju sliku i priliku, koja se njega tiče: neka mi blagohotno oprosti. Imam slabo pamćenje, pa sam nehotice katkada upotrebio za koje moje lice događaj, koji se nije zapravo njemu dogodio, već možda kome čitaču.

Na kraju neka mi se dopusti, da dadem još jedno razjašnjenje. Ova knjiga, iako bi mogla izgledati i roman, nije nikako roman: to su vjerne slike, i tko u to sumnja, neka se obrati lično na pisca, i on će s dokumentima u ruci dokazati, da je sve to istinito. Što ja sve istine o mome prijatelju nisam iznosio, to je radi toga, što bi se on sam možda naljutio, a možda i još tkogod. Ako ja nadživim Tomu Ivića, onda ću, nadam se, izdati cijeli njegov životopis, pa će tako čitači, koliko budu na životu, doznati i za druge stvari, koje zasada nisam mogao iznositi radi diskretnosti i poštovanja, koje ja imam prema Tomi Iviću.

Znam i sam, da bi čitači bolje pisali, kad bi uzeli pero u ruke, ali sam uvjeren također, da nijedan ne bi s toliko ljubavi promatrao Tomin život, kao što ga ja promatram, pa će mi oprostiti, što sam uzeo svoje nevješto pero, da nacrtam nekoliko slika iz Tomina života, a ne tkogod drugi. Koliko mi je naime poznato, nitko nije toliko s Tomom drugovao i nitko nije toliko s njim radio, koliko pisac ovih redaka, pa zato neka mi svi blagohotno oproste, što sam se drznuo da napišem ove retke i da ih iznesem pred svijet.

A ti, moj dragi i mili Toma Iviću, putuj u široki svijet. Neka te sreća prati, gdje bio da bio. Budi dobar, kudgod dođeš: ako se tkogod na te naljuti, oprosti mu, pa se sjeti, da si i ti mene često naljutio. Ako te tkogod opsuje, oprosti mu, jer si i ti mnogo psovao riječju, činom, a najviše perom. Budi krotak: ako tkogod s tebe skine nekoliko stranica, ništa zato: ili si prepametan, pa ti nije stalo za par stranica, ili si prebedast, pa ti par stranica ne može koristiti. A ti, preljubljeni i poštovani moj štioče, nemoj se srditi na grješnog pisca: zna on, da nije to dobro, pa zato tebi preporučuje, da ze uhvatiš pera, pa da napišeš bolju stvar. Ionako: tko će bolje, široko mu polje. Preporučujući se tvojoj blagohotnosti ostajem smjeran i preponizan uvijek spreman na službu

tvoj sluga

PISAC.

MLADOST TOME IVIĆA

I.

(OVDJE ĆE POŠTOVANI ČITAČI DOZNATI, KAKO I ZAŠTO SE RODIO TOMA IVIĆ, ZATIM NJEGOVU NAJRANIJU MLADOST.)

U dobar čas rodio se Toma Ivić, zakoniti sin seljaka i majstora Ivana Ivića i njegove žene Lucije Velić. Trinaestoga srpnja tisuću devetsto i prve. Sudeći po stoljetnom kalendaru, bio je to svakako nesretan dan. Stoljetni kalendar predviđa za takve ljude, da će biti nesretni, da će biti nježni, mekani, puste sanjalice i da će imati ženskastu narav. Bilo kako bilo s tim proročanstvima, on je svakako dijete dvadesetoga stoljeća.

Mali se Toma rodio poslije podne, a bio je, ako se ne varam, petak, i to je bilo odlučno za kasniji njegov rad, jer je sva svoja djela (koliko je on imao jakih djela) počimao u petak. Oko kuće su zavijala pokisla paščad — kad se Toma rađao, potjerali su paščad iz kuće, jer da bi ga mogli urećí — i tako su najavili svijetu, da se u majstora Ivana Ivića rodio sin. Toma mi je kasnije pričao, da ne bi paščad potjerali van, da se mjesto njega rodila seka, jer da seke ne mogu urećí. Koliko je to točno, meni nije poznato, i tu stvar prepuštam našim folkloristima.

Čini se, da je nebo bilo sklono njegovu dolasku. Od Paškala nije bilo kiše, a taj je dan cijepalo iz neba, kao da je bio studeni mjesec. Oni, koji su bili pri rođenju, tvrde, da se nije ništa vanredno dogodilo. Majka je prije toga bila u polju i kući je došla, jer se bojala kiše.

— Ženo, — zapitao je majstor Ivan Ivić, — kako to, da si ti danas ranije došla kući?

— Čovječe, — odgovori žena, — vidiš, da će sada prosuti iz neba i iz zemlje. Sve se bojim, da ne će dobro biti: bojim se, da će biti grada.

Međutim grada nije bilo. Lucija je bila vesela i dva tri puta zajecala, i u čađavoj sobi bio je jedan stanovnik više. To da se dogodilo u tren oka. Ozbiljno uvjeravaju, da je dijete, prije

nego su ga znamenovali i okupali, dugo gledalo u jednu stranu zida, gdje je visjela slika Gospe od sedam žalosti i jedna požutjela slika boja pod Visom. A zatim, da je dijete plakalo i lomatalo rukama. Ja tu stvar prepuštam liječnicima, da oni ispitaju, je li to moguće. Kako sam čuo od vjerodostojnih osoba, tako i kažem: na meni nije krivnja, ako to sve nije istina. Svakako, ukućani su to opazili i dugo su vremena o tome raspravljali: činilo se im, da to mora biti neki tajni znak i da se u tome krije sudbina maloga dječaka.

Iza nekoliko dana maloga su krstili. Kum Toma zahtijevaše, da malom bude ime Toma, dok je stari don Luka, prijatelj majstora Ivana, želio, da malom bude ime Bonaventura, jer da se rodio uoči svetoga Bonaventure, koji je bio jako pametan čovjek i Božji ugodnik i isposnik. Čudno je to ime bilo i nitko nije znao za Bonaventuru. Nekoć su doduše vidjevali jednoga fratra, kome je bilo ime Bonaventura. Dolazio je taj fratar u selo, molio Boga i prosio za neki samostan. Seljaci su ga rado primali i opremali, jer da je taj fratar bio svetac Božji: kad bi on molio, da mu se lice sjalo i preobrazilo. Ako bi kakva bolest spopala selo, tada bi pozvali fra Bonaventuru: on bi dugo molio, priredio procesije, i bolesti bi odmah nestalo. Kad bi se on pasom svoga reda dotaknuo bolesnika, bolesti bi odmah nestalo. Eto, istina je, da bi već po tome fratru zasluživalo, da dadu djetetu ime Bonaventura, ali opet majstor Ivan nije nikako htio, da mu dijete bude kao onaj fratar. Sama kost i koža. Nikada nije zadovoljan, jer da ga nikada nisu vidjeli, da se smije, i uvijek moli. Ivan je bio dobar čovjek, ali ne bi nikako htio, da njegov sin bude kao fra Bonaventura, koji hoda okolo bos i onako ponizan. I napokon gdje su našli to ime? U litanijama svih svetih nema toga imena, dok je Ivan Petrov, koji je svećeniku služio misu, uvjeravao, da ima to ime, jer da ga je on na vlastite oči vidio napisano, samo da se te litanije u našoj crkvi ne mole, jer da su odviše duge. Ali kum Toma ni čuti, da se djetetu dade drugo ime, već Toma. Tako je po volji kuma Tome i po odobrenju majstora Ivana dijete dobilo ime Toma. Napominjem poštovanim čitačima, da se eto odmah kod krštenja maloga Tome prepiralo o njegovoj sudbini i da se ni tada nisu mogli složiti, kako će biti s njim. Taj će se slučaj kasnije češće puta dogoditi.

Kum Toma bio je izvan sebe: četrdesetorici bio je on dosada na krstu i nijednome nisu htjeli dati ime Toma, jer da Toma nije nikada doma, a eto, hvala Bogu, sada ima kumče Tomu. Dar će zato dati svome kumčetu. Bit će on dobar težak, a ne (kako su neki govorili radi toga, što je dijete gledalo u sli-

ku boja pod Visom) vojnik, pa mu kum Toma namijenio svoju Podvornicu, da je ore i kopa, kad poodraste. Neka se znade, kakva je roda i poroda i da mu ne bi kasnije palo na pamet, kao mnogima u novije vrijeme, da ide u nekakve škole, gdje izgube zdravlje i vjeru. Tako nam selo postaje pusto, prodaju se njive i oranice, a naši se sinovi gospode. Tako je govorio kum Toma i uvjeravao oca Tomina, da mali mora biti težak i ništa drugo.

Nakon svega toga svatko je očekivao, da će mali crnokosi dječak biti dobar seljak i da će povećati pleme Ivića, a ne odmoći. Međutim čovjek snuje, a Bog određuje.

Djetinjstvo maloga Tome Ivića bilo je tiho i mirno. Nitko nije vjerovao, da će mali Toma ostaviti jednoga lijepoga dana svoju kuću i da će postati gospodin. Da i naši čitači vide, kako se u glavnim crtama, razvijalo Tomino dječaštvo, mi ćemo ovdje navesti nekoliko crta iz njegove rane mladosti.

II.

(OVDJE ĆE CIJENJENI ČITAČI DOZNATI ZA NEKA DJELA IZ TOMINE MLADOSTI, KOJA ĆE POKAZATI, KAKO JE ON BIO BISTAR, SMION I NESTAŠAN.)

Otac Tomin (koji je bio jako ozbiljan i redovito mrk, iako u osnovi svojoj duša od čovjeka) nije pazio na odgoj maloga Tome. On je često bio vani. Rijetko je kod kuće proveo mjesec dana, pa je mali Toma bio prepušten svojoj majci. Majka Tomu naizmjence ljubi i psuje. Kad bi bila dobre volje, pjevala bi nekakve mekane pjesme, a Toma bi to slušao, pa kad bi u pjesmi poginuo koji junak, Toma bi plakao i trebalo bi mnogo majčinih riječi, da ga uvjeri, da taj i taj junak nije poginuo, već da se to samo tako pjeva. Dijete je lutalo oko kuće, razbijalo drugim dečkima glave, osobito ako mu se učinilo, da su mu napravili krivicu. A i njemu su katkada razbili glavu.

Jednog srpanjskog dana, kad je Tomi bilo tri godine, njegova je majka otišla u polje sa starijim mu bratom. Tomu je ostavila kod kuće, prostrla mu jednu plahtu, da se polako valja po plahti i da tako dočeka, dok ona dođe. Mali je Toma bio miran i shvaćao je, da se ne smije kretati, jer da će ga kazniti »dragi Bogo« i da bi ga i mama mogla išibati. Vrata su bila na po otvorena, a ispred njih bio je mali balkon, neograđen. Sjedi tako Toma i igra se s urom, koju mu je poslao otac za rođendan. Najedamput uđe u kuću Luka Jakovljev, musavi dječak od pet godina, i svakako je htio da Tomi odnese uru i da mu pojede

mlijeko, što mu ga mama ostavila, da jede. Toma se ljuti, al[i] Luka je svakako htio, da mu pojede mlijeko.

— Ajde ta, ja ti ne dam moga mlita.

— Ja ću ga uzeti sam.

— Ja tu dvati moju majtu...

— Zovi, koliko hoćeš...

— Majo, majo, Luta mi Jatovljev noti mlito...

A kad je Toma vidio, da ga Luka ne pušta u miru, uhvatio je svoga druga za rame i isturao ga van. Na balkonu se razvi prava bitka. Mladi hrvači nikako da popuste. Luka je Tomu tukao po glavi, a najedamput Toma ugrize svoga suparnika za obraz i baci ga niz balkon dolje. Jadni mali Luka tresnuo je o pločnik i valjao se kao burence. Toma se povratio u kuću, legao mirno na plahtu, a nato je udario u plač i plakao je dugo vremena.

— Tomo, tako se ne smije raditi, — rekla mu je majka, kad je došla kući, pa ga i tankom šibom nekoliko puta podsjetila na to. Toma nije plakao, kad ga je majka tukla, samo je govorio:

— Tato je plavo, on nije tmio piti moje mlito. Tleba laditi plavo (treba raditi pravo), tako je rekao tata.

— Pa kaješ li se, Toma?

— Ne tajem, ne tajem, ne bijate dilati u moje mlito!

Baba je Mara voljela maloga Tomu više od sve svoje unučadi. Živ je mali Toma i uvijek govori samo istinu. U četvrtoj godini posjetio je s majkom babu Maru. Majka i kći sjele pod odrinu, pa se razgovarale. Mali je skakao okolo i nabacivao se kamenicama. Baki se to osobito sviđalo. Bit će junak, kao i njen pokojni otac, koji je pod Ključem posjekao trideset i dva »Turčina«. Toma je opazio u vrtu kokoši i nikako mu nije išlo u glavu, kako to, da po bakinu vinogradu i vrtu smiju kokoši slobodno hodati. Uzeo je kamenice i počeo ganjati kokoši po vrtu. On zna, da kokoši ne smiju hodati po vrtu, jer mu je to majka govorila, i on je iz svoga vrta neprestano ganjao pernate neprijatelje. A sada da se u bakinu vinogradu slobodno šepire? Uzeo je kamenje i tjerao ih naokolo. Jedna je kvočka skočila malome Tomi na glavu i htjela ga tući. Toma se nije poplašio, već je svakako htio da se pokaže junakom i da on bude jači. Uzeo je na zub tu kvočku. Bila je to mala kvrgasta kokoš, žuta vrata i bijelih krila, a kad bi potrčala, sve bi se gegala. On ju je dotjerao do bake, i kako bijednica nije smjela napred, stala je pred bakom. Toma je uzeo škriljku, omjerio i potegao u kokoš. Taj je put bio loše sreće. Mjesto kokoši pogodio je baku i iz njene glave, stare sedamdeset i sedam godina, potekla je

crveno žućkasta krv. Toma je plakao, i opet je dobio batina, a na to je sve troje plakalo.

— Nesrećo jedna, baka će ti umrijeti. Ubio si je!

— Majo, ja nitam tio babu ubiti nego kokot, ona je bila u vltu, pa sam je tio itilati. Kotot ne tmije biti u vltu. To ti mi ti govolila.

To se dogodilo na četvrti Tomin rođendan.

III.

(OVDJE ĆE CIJENJENI ČITAČI DOZNATI, ŠTA SE DOGODILO NA PETI TOMIN ROĐENDAN I KAKO SE TADA »PROSLAVIO«.)

Poslije ovog događaja s bakom Toma se smirio. Dok se drugi tuku, Toma sjedi kod kuće, miran i povučen. U selu se govorilo, da je Toma najbolje dijete. Kad bi ga koja žena vidjela, rekla bi: »Blago, sinko, majci, koja te rodila!« Majka se radovala, da je njen Toma tako dobar i miran. Niti ide s djecom van niti se tuče. Pitali su Tomu, zašto je tako miran, a on bi im odgovorio: »Tve je plavedno, pa tam dato milan. Tamo neka je tve plavedno«. Sjedi on tako kod kuće, miran, prevrće neke stare knjige, sve nekakve »Stipenjače«, »Bojeve pod Visom« i slične knjige. Na jednoj ratnoj knjizi — Toma se nikada kasnije nije mogao sjetiti, kako se ta knjiga zvala — opazio je jedamput jednoga generala. I Toma upita mamu: »Mama, ta je ovaj tovik?« — »To ti je general, sinko«. — »A ta on ladi?« — »Bori se, sinko, protiv onoga, tko radi nepravdu«. — »Onda tam i ja majo, deneral«. Toma je i dalje prevrtao knjige i uvijek govorio, da će on biti general, jer da će se boriti za ono, što je pravo. Te knjige bile su njegova pokojnoga djeda, koji da je bio jako pametan čovjek i da je znao čitati, kao pop, pa su ga zato seljaci imenovali svojim sucem. Tako su mu pisale i vlasti, jer je Toma kasnije pričao, da je na jednoj knjizi vidio posvetu Tominu djedu, napisanu tintom: »A Giorgio Ivich, giudice della villa di Crvava Capia«.

Tomin mir nije dugo potrajao. Često je vidio mamu, da plače. Stariji je brat nešto tiho razgovarao s majkom, i njemu nisu nikako htjeli kazati, zašto mama plače. Toma je molio, da mu kažu, ali nikako pa nikako. Međutim on se jedamput uvukao pod krevet i tu je ostao dugo vremena. Majka i brat su razgovarali o nekoj njihovoj njivi. Govorili su, da je Jure Matić hoće da ukrade na pravdi Boga velikoga. Da je polako pomaknuo međaš i da je predao tužbu sudu i da će se tamo krivo zakleti.

Sve je to Toma dobro čuo i zapamtio. Nije nikome kazao, da je bio pod krevetom, i nitko to nije nikada doznao. I sada je

Toma mislio, kako bi uništio Juru Matića. Ali nije znao, kako bi. Mislio je da okupi desetak djece, koji su uvijek Tomu slušali, pa da ga dočeka i da ga izlema. Ali učinilo mu se, da se tako ne može ništa učiniti i da će on lakše proći. Bio je tužan i zamišljen. Nije s nikim htio govoriti, pa su ga neprestano pitali, šta mu je, je li bolestan, na što bi on posve ozbiljno odgovorio : da mu je »duta tudna, jel je neplavda zavladala u natem telu«. Majka nije Tomi posvećivala mnogo pažnje, ali se ipak za nj bojala, jer je znala, da bi on mogao učiniti kakvu glupost. Kad bi Toma samo čuo, da je netko njegovoj »maji« krivo učinio, on je nastojao na svaki način, da mu se osveti. A sada mama se boji, da ne počini štogod, jer je cijelo vrijeme zamišljen.

Vrijeme je prolazilo, i Toma nije ni jedne riječi više govorio, da će on kazniti Juru Tomića. Jedno krasno ljetno prije podne došao je Jure Tomić pred kuću jednoga Tomina rođaka, da se obrije. Toma je vidio, da se Jure brije. Zapitao je brata, da li bi britva mogla porezati nos, i kad mu je brat potvrdio, on je otišao k Juri i nenadano uzeo u svoga rođaka britvu i njom udario Juru po nosu. Kad je opazio, šta se dogodilo, stao je bježati i tu je noć proboravio u brijegu povrh kuće, veseo, da je na ovakav način osvetio svoju »maju«. Nakon toga čina Toma je postao miljenik sve djece. Svi su ga slušali, i da je on rekao, da počine najveću glupost, oni bi počinili bez okolišanja. Takav je bio Tomin ugled. Jure je prijetio, da će mu brata namlatiti, a Tomu, kad uhvati, da će svega satrti. Toma se nije plašio. Uzeo je jedan mali nož i bez njega nije nikuda išao. Kao za inat Juri neprestano se vrzao oko njegove kuće i govorio, da ga se ne plaši. Na svoju nesreću Toma je jedamput sam došao tik pred Jurinu kuću, i tada ga je Jure uhvatio i nemilosrdno izlupao. Toma nije mogao za par dana hodati, ali nijednom riječi nije odao, da ga boli. Jedno jutro, kad se podigao, upitao je brata, bi li s njim nešto učinio. Brat je bio stariji od Tome za pet godina, ali otkada je Toma razrezao nos Juri Tomiću, — cijenio je svoga brata i slušao bi ga, što bi god rekao. Toma je opet načinio plan, da »naplavi led kod onoga magaleta, sto ga je istukao«. Jedno popodne Toma je pošao s bratom i putem su skupili još desetak dječaka, pa se svi zaputiše na jednu njivu Jurinu. »Dito, ajmo se utiti plivati !« U par časaka bila je pšenica, koja je već bila zrela i spremna za srp ili kosu, sva na zemlji. Nijedan klas nije ostao zdrav. Pšenica je ležala kao ranjenici na bojnom polju. Toma je zabranio dječacima, da komu kažu. I tako je Jurina pšenica povaljana i uništena, i nikad se nije doznalo, tko je to učinio.

To se dogodilo na peti Tomin rođendan. Juri nije više nikada palo na pamet, da svojata njivu majstora Ivana Ivića.

IV.

(OVDJE ĆE POŠTOVANI I NADA SVE CIJENJENI ČITAČI DOZNATI ZA JUNAČKA DJELA MALOGA TOME I ZA NJEGOVE PODVIGE, KOJE JE ON UČINIO, KAD MU JE BILO ŠEST GODINA, I TO UPRAVO NA SVOJ ŠESTI ROĐENDAN.)

Kad je Toma bio na sveučilištu, neki su njegovi prijatelji tvrdili, da Toma nije nikada bio junak i da nije bio jake i poduzetne volje. Autoru ovih redaka ove osvade nisu nikada prijale, jer on dobro znade, da je u Tome bilo dosta jake volje i primjer junaštva. Nadam se, da će i ovi događaji, koje ću sada navesti, pokazati, da je Toma bio junak, i u najnježnijoj dobi. Neka mi se dozvoli nabrojiti samo nešto : tko li bi sve podvige ovoga kuražnoga dečka nabrojio ? ! Moglo bi se kome učiniti, da pišem avanturističke priče, a ne slike iz života, zato ću se ograničiti na najnužnije.

U šestoj godini Toma je razrastao, bio je visok, kao da mu je deset godina. Imao je sanjarske oči, blago lice, i uvijek je bio obučen u modre hlače i bijelu košulju, koja redovito, moram na žalost priznati, nije bila čista. Već je imao pravu uru, shvaćao je mnoge stvari, koje redovito njegovi vršnjaci ne shvaćaju, naučio je polako i čitati i u kratko bio je dražestan. Poslije one pšenice nije počinio nikakvu ludoriju, već je bio neobično miran i sređen mladić.

Jedno srpanjsko veče sjedili su ukućani i rođaci pred kućom, ispod odrine. Stariji su dečki razgovarali o svojim junaštvima i hvalili se svojim činima. Toma je kao obično mučao. Jedan mali kudravi petnaestgodišnjak hvalio se, da je nekidan sreo vuka. Vuk je imao jake zube i kad ga je opazio, pošao je ravno k njemu rastvorenih usta, tako da je pomislio, da će ga pojesti za jedan čas. Letio je kao munja, da nije ostalo ni jednoga časa, da pošteno zasuče rukave, i da se s njim porva. Kad je došao do njega, zaskočio mu je na rame i upravo je htio da mu raskine grkljan. Šime je (to je taj kudravi od petnaest godina) ne budi lijen uhvatio vuka za gornju i donju čeljust, oborio ga na zemlju, skinuo kajiš s hlača, zauzdao vuka i na njemu dojašio povrh kuća ; tu mu je vuk pobjegao. Eto takav je junak kudravi Šime.

Mučno je bilo vjerovati Tomi Iviću, ali nije ništa rekao. Zatim se javio Luka Ševin :

— Nije ti to, Šime, ništa !

— A šta nije ništa ! Kao da si ti štogod više učinio !

— E, ne ! Samo da vam kažem. Kad sam lani bio u trganju na Braču, jedne nedjelje poveo me paron Zane na kupanje. Putem na kupanje našao sam jedno zaoštreno gvožđe, pa sam ga ponio sa sobom. Paron Zane govorio mi, šta će mi ta nesreća, ali ja se ne dadoh smesti, već sam ponio gvožđe sa sobom. Znao sam, da u moru ima velikih riba, pa sam htio, da svakako jednu ulovim. Paron Zane mi se rugao, jer da se gvožđem ne može uloviti riba, ali mu ja nijesam htio vjerovati, jer znadem, da su Bračani kukavice, pa da se boje velikih riba i da ih radi toga ne mogu uloviti. On mi se rugao, što neprestano u vodi držim gvožđe, ali me to nije nikako smetalo, kao da nisam znao, da su oni kukavice i da su Turcima davali rogove u džepu, a naši su ih stari, kao junaci, na ražanj nabijali. Kupamo se mi tako u moru, i sve ja naokolo oblijećem oko paron Zane. Dok bi on učinio deset metara, ja bi oplivao oko njega, koliko je cijelo guvno. Kad najedamput, čuh ti ja, brate moj, šum i buku, kao da ide najveći parobrod na svijetu. Ali ne ide, već leti. Ušima striže, a sprijeda ima dva velika oka, kao željeznica, kad obnoć trči. Paron Zane zakričao i u jedan ga čas nestade u žvaljama one velike životinje. Ja uzeh ono željezo u ruke i okrenuh ga na onu životinju. Ona navali na me, a ja u sebi rekoh, da je baš trebala na me navaliti, jer će tu biti bolje sreće, nego je ikada bila. Ravno na me navali...

— Jadnik, u kakvoj si neprilici bio, — primijeti netko, a da nisi mogao razabrati, da li ga žali ili mu se ruga.

— Bome, da sam bio u velikoj neprilici. Moglo me je za jedan časak nestati, da nisam bio pri sebi i da se nisam odmah snašao. Ja joj podvalih ruku sa željezom, a bijesna životinja zagrize. Moja je ruka bila u sredini i do nje zubi nisu mogli doprijeti, jer su se zaustavili na nekim kukovima, koji su se nalazili na svakoj strani te debele šipke. Životinja je riknula kao bik.

— Jadna životinja ! — opet primijeti netko.

— Dabome, da je jadna bila, ali koji ju je belaj tjerao na me? Mogao sam sada da malim prstom zapovijedam sa životinjom i da s njom radim, što me je volja...

— O, sunce žarko, šta bih ja s njom radio ! — uskliknu jedan deran.

— A šta bi ti radio ? Ne bi bolje nego i ja ! Držim je sve tako i sve sam mislio, što bi s njom učinio. Kako znate, pojela mi je gospodara, pa mi nije bilo druge, već bježati. Na kopno se nisam smio vratiti, jer bi me boduli ubili. Oni ne bi vjerovali, da je ta životinja pojela paron Zanu, već da sam ga ja utopio, što me je jedamput tukao na trganju. Dugo sam tako mislio

sjedeći na leđima životinje — kasnije su mi rekli, da se zove morski pas — i onda sam se odlučio. Sio sam za vrat, uhvatio rukom za gvožđe i okrenuo životinju prema Omišu. Ih, da vam je bilo vidjeti, kako smo letjeli ! Bijedna životinja, bila je sasvim pokorna. Kud sam ja htio, tuda je letjela. Kad sam bio pred Omišem, čujem, kako sva zvona na crkvi zvone. Mislio sam, da svijet ide na misu i da radi toga zvone zvona. Ali kad sam pogledao, svi Omišani bježe uza one stijene povrh grada, kao da su izgubili pamet. Palo mi je na pamet, da bi bilo lijepo, da se ja još malo prošetam po moru...

— Mogao si tako otići u Ameriku, a ne ovdje jesti kukuruzovnicu...

— E, da je bilo pameti. Nisam se tada sjetio, da bih mogao tako za jedan dan otići u Ameriku i danas biti gospodin. Ali tko bi se svega sjetio ?...

— Da je pameti, koliko jezika, — primijeti jedna nevjesta.

— Šuti ti, kad pametniji govore ! Tako se ja odlučih, da otiđem do Trsta. Letjeli smo kao munja. Na putu smo prevrnuli pet šest velikih parobroda. Kad sam bio blizu Trsta, začujem kako pucaju topovi. To me je malo začudilo, ali smo mi slobodno plivali dalje. Kad najedamput, počeše kuršumi letjeti oko glave. Morski pas postao je nemiran, naćulio je uši (a imade, ljudi moji, uši kao najveće magare !) i sve nekako čudno reži i laje. Ja sam ga teškom mukom zadržao nad vodom, a znate, hvala Bogu, da moje ruke nisu slabe. Pred samom obalom bio je toliko zaronio, da mu je nad vodom ostao samo rep, a ja sam se sav nalazio ispod vode. Ja sam na putu, to sam vam zaboravio reći, našao jedan konop, pa sam sada svezao životinji glavu konopom, a sâm sam se povukao na rep, pa sam onda, što sam mogao i ne mogao, potegao životinju za glavu, da ispliva van. Kad smo izronili, upravo smo se nalazili pred obalom. Topovi su i dalje pucali, ali sam ja skočio sa životinje na kopno, a nju privezao za kraj, gdje se vežu parobrodi. Svijet je bio jako uplašen i htjeli su me sasjeći. Da vam je to bilo vidjeti ! Okupili se tu generali, admirali, kapetani i vojnici sve sa puškama i htjedoše da me raznesu. Ali, kad su vidjeli, da moj pas stoji mirno, svi su se umirili. Pitam ja njih, šta je i kako je i zašto su se tako uznemirili. Nisu mi mogli od straha pripovijedati, a onda mi ispričaše, da su dobili brzojav, da leti prema Trstu jedna strašna životinja i da su radi toga izvukli topove : da je taj morski pas potopio dvanaest velikih parobroda, petnaest malih lađa, osam jedrilica i jednu tešku ratnu oklopnjaču, koja je bila dika i ponos austrijske carevine i da na toj životinji sjedi jedan mali čovuljčak i s njom zapovijeda. Svijet je mislio, Bože prosti,

da je to pravi Antikrist, koji hoće da uništi naše primorje. Kad su Tršćani vidjeli, da im ne ću ništa učiniti, dali su mi jedno prekrasno odijelo, nahranili mene i mog psa, napravili mi jednu malu kućicu i pomogli mi je staviti na leđa morskog psa, i tako se ja zdrav i čitav povratih niz more. A oni su lopovi svagdje poslali brzojav, da su junački suzbili morskog psa i da se povratio prema Dalmaciji. Svijet je iz svih mjesta, kuda sam prolazio, pobjegao na bregove, pa su me otuda gledali, kako ja prolazim. Neprestano su pucali za mnom, ali bez koristi. Kad najedamput, opazih, kako se crni oblaci dižu nebu pod oblake i sve se više bližaju k meni. U isto vrijeme opazio sam, da kuršumi topovski zuje oko mene. Odmah sam se dosjetio jadu. Protiv mene se digla sva austrijska morska sila. Jedan sam čas mislio, što bi: bih li pobjegao ili bih se junački ogledao. Sjetio sam se, da bi bilo sramota, da pobjegnem. I moj se ćaća junački branio ispod Ključa, pa su ga ostraga ranili u nogu i tako je ostao šepav. Uhvatim jače za konop i pritisnem i tako sam zaronio barem dva tri kilometra. Kad sam mislio, da sam ispod najjače oklopnjače, pridignem se, pa sam imao šta vidjeti. Na vrh repa moje životinje njiše se austrijska oklopnjača. Podbodem malo i oklopnjača se zanjiše, pa ljos u more, koliko je duga i široka. Na tavanu su lađe svirali nekakve pjesme i držali oko vrata velike rogove i trumbete. Jedan je fino obučeni gospodin držao govor i kad su već bili na ravni s vodom, uskliknuo je: »Vojnici, ovako se umire za kralja i dom! U borbi s nadmoćnijim neprijateljem, mi smo podlegli časno i pošteno, na braniku naše mile otadžbine i našega premilostivoga cesara i kralja, njegovog apoštolskog veličanstva! Kliknite tri puta sa mnom zajedno: »Živjelo njegovo apoštolsko veličanstvo naš premilostivi cesar i kralj!« —

— »Živio! Živio! Živio!« — kliknuli su vojnici i nato ih je nestalo. Druge su lađe pobjegle, kad su vidjele, šta im se piše. Ali upravo, kad su se topili, jedan je potegao revolver i zapalio. Ja sam tada osjetio, kao da me je netko iglom bocnuo. Onaj lopov ranio me i tako sam i ja postao šepav, kao i moj ćaća. Ali sam ipak do kraja gledao, kako se potapa najveća austrijska lađa...

— Ih, što lažeš... ko pseto...

— Ja sam lani čitao, — javi se stari Luka, koga su zvali mudracem, — u novinama, da se jedna austrijska lađa potopila, ali su bili javili, da je naišla na minu i da ju je mina potopila. Valjda ih je bilo sram priznati da ju je krv naše krvi potopila. Neka, sine, ta ti je vrijedila: tope i nas na sve strane! A šta je molim te, dalje bilo? Nisi do kraja došao.

— ...Bože moj, mrmljali su slušači. Šteta lađe. Neka vrag nosi...

— Letio sam kao munja prema Omišu. Omišani su svi opet pobjegli na brijeg. Ja sam zaokrenuo po Cetini, ali kako je pas bio velik, debeo i visok nije mogao proći ispod mosta. Bô sam ga i bô, ali nikako. Napregnuh sve sile, i most se već počeo drmati. Najedamput iščupa most i ponese ga sa mnom zajedno. Kad eto ti druge nesreće. Rijeka je postala uska, kamen je na obadvije strane i nije se moglo dalje. Most je zapeo za stijene. Pas je napeo sve sile, ali se nije dalje dalo. I tako je on ostao tu ispod mosta, a ja sam otišao u grad, pa se lijepo najeo i napio. Pas je za dva dana crknuo i pomalo se raspao. Toliki je bio, da Omiš i sada od njega smrdi.

— Duše mi, tako je! — potvrđivali su neki. Omiš u istinu smrdi po morskom psu, a most je sada na više, nego što je bio nazad dvije godine.

Mučno je bilo vjerovati Tomi Iviću, ali nije ništa rekao. Ostali su i dalje pričali, a on je nešto snovao.

*

Odlučio je, da na ove brbljarije odgovori. Prilika mu se dala još iste večeri, kad su se »Momci dali na sijelo«.

V.

(OVDJE ĆE CIJENJENI ČITAČI DOZNATI, KAKO JE TOMA NA OVO ODGOVORIO I KAKO JE OVIM HVALIŠAMA ZATJERAO STRAH U KOSTI.)

Uveče je Toma bio malo zamišljen. Pričali su mu, da na putu, kud će proći momci na sijelo, plaše vukodlaci. Njegov djed Ivan, kad se vraćao nazad toliko i toliko godina, sreo je vukodlaka Ristu, svega u bjelini sa velikim kamišem. Zamolio ga je, da mu dade jednu lulu duvana, a kad mu je Ivan dao lulu duvana, stvorio se pred njim magarac, pa je odletio, kao da je na krilima najbrže ptice, a sva je dolina ječala, a s brijega su padale bovanice, velike kao čovječja glava. Djed je Ivan trčao kući, kao da ga vile nose i mada mu je sedamdeset i peta ni sam ne zna, kako je došao kući, samo znade, da se nije mogao za tri dana dignuti iz kreveta. Eto tako ga je preplašio njegov prijatelj pokojni Risto, iako je bio njegov prijatelj. Šta bi se moglo dogoditi malome Tomi, koji nema među vukodlacima prijatelja, jer od pokojnika ne pozna nijednog starijeg, a djeca, kako su ga uvjeravala, ne postaju vukodlaci, već mačići, a ti bome, kako je pričala tetka Mara, nikoga ne plaše, nego samo gdjegod zamijauču

nasred puta i nikoga od toga ne boli glava. Ali svejedno, bilo što bilo, on mora pokazati, da Luka Ševin i Šime nisu takvi junaci, kako su sada pričali. On će njima pokazati, šta on sam može. Pošao je rano spavati i kad su njegovi mislili, da se već nalazi u krevetu, on je ponosno uzeo staru sablju, koja je visjela sva zarđala za gredom, pripasao jedan remen, podvezao svoje modre hlače i pomalo se odšuljao na raskršće. Zašao je malko u stranu, sakrio se za jedan kamen, okupio oko sebe kamenje i tu je čekao. Tiho je disao, jer, šta ćete, on se pomalo pobojavao svoga daha. U ruci je držao kamenje i tako sakriven stoji mali junak i čeka. Ali momaka još nema. I njegov bratić Iviša ima ovuda proći. On je već smislio: kad oni budu ispod njega, on će najedamput zamijaukati, zatim će pomalo nastojati, da oponaša glas magareta, a napokon će sasuti kamenjem. Ako pođu protiv njega, nastojat će da se sakrije za kamenje i tako će ih propustiti, a kad ga mimoiđu, on će poći kući i, kao da nije ništa ni bilo, pitat će sutra momke, šta im se dogodilo. »Ali, umovao je Toma, možda ne bi bilo dobro, da ih ja pitam, jer bi mogli doznati, da sam ja to bio, pa onda jao meni i mojim kostima.« Dok je on tako filozofirao, začuje iz daljine kako momci pjevaju. Pjevači su se približavali sve više. Toma drži kamenje čvrsto, naprčio je svoje usnice, kako će zamijaukati, a zatim, kako će zarevati i onda napraviti juriš, »pa šta Bog da i srića junačka«. Dok je on tako razmišljavao, pojaviše se momci. Pjevaju, što ih grlo nosi. Tada Toma skupi svu svoju snagu i najprije zamijauče, ali nije bio zadovoljan svojim mijaukanjem. Činilo mu se, da je to više kukurijekanje, nego mijaukanje. Zatim zareva. Oh to je bilo lijepo. Revao je, kao da je zapravo malo pravo pravcato magare. I zatim skupi kamenje i poče ga sipati. Momci su prestali pjevati. Nastao je tajac. Tomu je uhvatio strah. Ali nije dugo potrajalo. Bez otpora momci dadoše nogama vatru i Toma je bio presretan. Eto im sada morskog psa, eto im sada vuka i eto im sada medvjeda. Jesu ga junaci! On ih je sam potjerao, a ima ih deset! Toma je pošao kući, a ispod glasa je veselo pjevao: »U Gabeli tluka tlave nema, oko mene nake cule nema, nema oj, nema, sto je cula, oj sto je cula...«

VI.

(TU SE VIDI, KAKO JE TOMA POSTAO HAJDUČKI »HARAMBAŠA«.)

Sutradan se po selu pročulo, da se pojavio novi vukodlak, ali do sada da ne razgovara s ljudima, već da u brijegu mekeće (Tomi je bilo žao, da su njegove glasove nazvali meketanjem, a

on je bio uvjeren, da je mijaukao) i da reve kao pravo pravcato malo magare i da zatim baca kamenje. Kamenje pada, kao da je krupa. U pet minuta nabacao je toliko kamenja, da bi se mogla sagraditi najveća kuća. Bilo ih je od stotinu oka. Bože sačuvaj, da je koga udarilo: znala bi mu duša. Ne bi na njemu ostalo ni komad mesa zdrava. A tako je ipak srećom prošlo bez velikih muka, jer je tek opatrnulo Šimu i Luku Ševina, koji da su bili najbolji junaci te se nijesu htjeli micati, sve dok nije došlo do najgušćega. Čitavo se selo uznemirilo. Nitko nije znao, otkuda taj novi vukodlak i zašto se pojavio. Oni su svi znali, zašto se Risto odmetnuo u vukodlake: za života mnogu je grdnu učinio. Govori se za nj, da je znao često u sudu krivo dići prste, da je na pravdi Boga velikoga izmlatio jednoga Ciganina, kad je gladan i go došao usred zime i prosio milostinju. Tako ga je nalupao, da su sutradan našli Ciganina mrtva u jednom jarku. Za nj je dakle jasno, zašto se odmetnuo u vukodlake, ali tko je taj novi nesretnik, koji se pojavio u njihovu selu? Šta ga je natjeralo da se pojavi baš u njihovu selu, kao da ih je do sada malo bilo? I seljaci su razbijali glavu, tko bi to mogao biti i kako bi ga umirili. Ali nisu mogli da dođu do zaključka. Mnoga je pravedna duša stradala i mnogomu su prišili grijehe, kojih nije jadnik nikada učinio. Nastala je čitava pobuna: rodbine osumnjičenih pokojnika dokazivale su, da je taj njihov pokojnik bio duša od čovjeka i sve ono, što mu predbacuju, nije pravedno i samo griješe dušu i bez potrebe ocrnjuju svoje mještane.

Toma nije nikomu kazao ni riječi, ali se ozbiljno zamislio, kako bi popravio svoju pogrešku, jer mu je bilo žao, da ovako napadaju pravedne ljude i da ih nazivlju vukodlacima. Ali mu se za dulje vremena nije nadala prilika, da to popravi.

Tek tri godine kasnije Toma je popravio svoju pogrješku i čini mi se, da ne će biti zgorega, ako i ovu sličicu ispričam: u njoj se zrcali Tomina domišljatost, odlučnost, snaga i pravdoljubivost, a nada sve ono, što smo odmah na početku u ovome poglavlju htjeli istaći, Tomina neustrašivost. U Krvavoj Kapiji htjeli su da podijele mušu. Seljaci su se ozbiljno posvadili oko diobe. O Božiću, kad su na guvno iznijeli pet stolitara vina, Ivići su zaigrali kolo i pozivali su sve seljake, da dođu k njima i da piju koliko ih je volja, jer ima u Ivića vina izobilja, i tko ne dođe, uvrijedit će ih. Pilo se vina na potoke. Neki su donijeli sa sobom i tikve, pa su pomalo ulijevali i htjeli ponijeti kući. Ivićima je bilo svejedno i nitko se nije ljutio. Međutim Luka Ševin nije nikako mogao razumjeti, da ovi gladniši, koji ni Bogu ne bi dali njegovo, hoće da nose njihovo vino kući i da ga večeras piju i da se rugaju Ivićima. Prišao je k jednom

Skaki i rekao mu, da vrati vino, koje je ulio u tikvu. Skako nije htio ni da čuje. Luka nije bio naročito miroljubiv: uhvatio je tikvu i njome udario Skaku o glavu. Tikva se dabome razbila i jadnom je Skaki curilo vino niz lice. Njegovi su susjedi mislili, da mu je Luka razbio glavu i, ljuti na povredu gostoprimstva, započeše kavgu, koja se pretvori u pravu pravcatu bitku. Poslije toga razumljivo je, da su Skakići zahtijevali, da se muša dijeli i da oni ne će nikako pristati, da i dalje budu uz Iviće. Ivićima je bilo svejedno, ali nikako nisu mogli shvatiti, kako bi se ta naša muša podijelila, jer su Skakići poznati kao ljute kavgadžije. Bili su uvjereni, da će se Skakići pobiti i da ta dioba ne će mirno svršiti. A Ivići, ma koliko bili junaci i na riječi i na djelu, nisu nikako htjeli da se tuku sa Skakićima. Jedni su predlagali, da prime ono, što im dadu Skakići, dok su drugi dokazivali, da je to sramotno za Iviće, koji su se znali oprijeti u staro vrijeme caru turskome, a u zadnjih stopedeset godina došli su često u sukob i sa carem austrijskim, i uvijek je car izvukao tanji kraj. Ako nikako nisu mogli, a oni bi opili njegove pandure, pa bi ovi napisali takvo izvješće, da bi Ivići uvijek ostali pravedni i da im se nikada nije ništa dogodilo, tako da se u čitavoj Krajini govorilo, da Ivićima ne može ni car u Beču naškoditi. Ne smiju dakle da se oni boje ovih nesretnih Skakića, koji nemaju ni na Božić šta da pojedu, već dolaze da kupe mrvice sa stolova Ivićevih i da piju njihovu razvodnjenu opralinu, koja se ne daje niti prosjacima. Nego, lako je bilo govoriti, ali kako se oduprijeti ovim psima? Da pozovu careve pandure? To bi bila sramota zvati sluge austrijskog cara, da pomognu junačkim Ivićima. Najedamput se digao mali Toma Ivić i zapitao, bi li mogao nešto kazati. Skupljeni Ivići rekoše, da je dobro i malog čuti, jer da mu je pokojni djed bio jako pametan, pa možda vrag ne spava, i mali znade kazati kakvu pametnu. A onda im je Toma rekao, kako bi bilo, da oni pozovu Lopužiće i da ih dobro napiju, pa da ih pošalju, da oni dijele za Iviće pravdu sa Skakićima. Svima se ta misao neobično svidjela. Ševo je bio oduševljen.

— Eh, sinko, — govorio je Ševo, — vidi se, da plod ne pada daleko od stabla.

— Ali kako ćemo ih pozvati?

— Šta kako? Ili niste čitali u »Bosanskoj Pjesmarici«, kako se pozivlju junaci na mejdan junački? Napisat ćemo im pismo i poslat ćemo čauša, da im preda pismo, da se svi spreme i da će biti dosta ovnovine i cicvarike vina crvenoga.

Svi su prihvatili Tomin predlog i tako je Toma bio izabran za pisara. A on je pisao sa velikim krupnim pismenima:

Harambaši kršnih Lopužića,
Selam aleć od svijeh Ivića.
Hazurala momci i junaci,
Pospremajte svijetlo oružje
I da ste nam sutra na mejdanu!
Skakići su sinje kukavice
Navalili na rodstvo Ivića
Bit će dosta mesa ovnovine
I dvopeka kruha bijeloga,
Teć' će vino, kao voda hladna...

Čauš je odnio pismo i sutradan su svi Lopužići došli na mejdan. Nahranili su ih i napili i zatim su se Lopužići opremili na junačko mezevo. Od Ivića nije nitko htio poći, već su dali punomoć Lopužićima, da ih oni zastupaju. Međutim, Toma je htio da svakako pođe. Bio je naročite sreće, jer mu na taj dan nije bilo majke kod kuće i tako je on pošao sa junačkim Lopužićima. Ali je glavar posebno pripelio Lopužićima, da mu čuvaju malog Tomu i da ga drže daleko od bojnog polja i da radije svi poginu, nego da bi se Tomi štogod dogodilo, jer je on »nada našega sela, koji će selu mnogo vrijediti, kad poodraste«.

Nije na meni da vam potanje opisujem tu borbu. Meni je tek ukratko pričao moj prijatelj Toma o toj bitci. Znam samo, da je bila jako krvava i vrlo oštra. Skakići su doveli i svoje žene. Kamenje je frcalo na sve strane i bilo je dosta polupanih glava. Rabile se i puške. Bitka je trajala čitav dan. Ivići su donosili Lopužićima hrane i pića, pa bi jedan po jedan dolazio u malu zaklonicu i, pošto bi se najeo, povratio bi se na mezevo. Toma je bio na jednom vrhuncu, a otuda je promatrao bitku. Vršio je neke vrsti vrhovnu komandu, jer je on sa svoga brijega davao znakove za navalu. Kad su Skakići opazili, da je Toma vrhovni gospodar i da on izdaje zapovijedi, pomakli su sve svoje borce prema Tominoj strani, ne bi li ga tako zarobili. Kad je Toma opazio, da je u pogibelji, izdao je naredbu, da se svim silama navali i da se spriječi prodiranje Skakića. Bitka se nastavila svom žestinom. Lopužićj su htjeli pokazati, da su zaslužili ono pusto vino, koje su popili, pa su se borili kao risovi. U to i dan već rudjet poče i sa susjednih bregova ču se glas pastira, blebetanje ovaca. Tomi sada sune u glavu jedna veličanstvena misao. Kraj njega je bila ostarjela zmijska košulja i kad je navala prestala, dođe među svoje ljude, javi im, da je sada kod njega bio vukodlak. a kad ga je on htio udariti u naduvenu mješinu nožem, vukodlak se pretvorio u zmiju, a on da je uhvatio zmiju za glavu i da je s nje

svukao ovu kožu i tako da je uništio vukodlaka, jer kad mu je saderao kožu, vukodlaka je u jedan čas nestalo. Tako se ova slavna vojska slavodobitno vratila kući. Svi su neobično cijenili Tomu, jer je tako skinuo sa glave Ivića vukodlaka, koji je sada kako se to jasno vidi, stalno bio Skako, jer ne bi se Ivić pojavio Iviću u ovakvom teškom času. I Skakići su doznali, da je Toma Ivić ubio vukodlaka, a to je velika stvar, koja se još nikome u njihovu mjestu nije dogodila, zatim su sutradan tražili mir kod Ivića, jer da se s njima ne može boriti, kad njihova djeca ubijaju vukodlaka, koji je utjerao strah u kosti čitavom selu i nitko mu nije mogao stati na kraj, jedini se našao onaj mali Toma Ivić, koji se uslobodio da se s njim potuče. I tako su se junaštvom i bistrom pameću Tome Ivića seljaci u Krvavoj Kapiji oslobodili vukodlaka, a Ivići bez ijedne razbijene glave domogli se najboljih dijelova muše i glasa, da im nitko ništa ne može, jer da su oni najpametniji i najsretniji ljudi na svijetu, kojima ne može ništa ne samo car, već im ne može ni vukodlak, koji je tri puta jači od samog cara.

Sve se to dogodilo na šesti Tomin imendan : tako je slavno navršio prvu dob svoga života i tako je napredovao u strahu Božjem i stidu ljudskom.

VII.

(OVDJE ĆE CIJENJENI ČITAČI DOZNATI, KAKO JE TOMA POŠAO U ŠKOLU I KAKO JE TAMO NAPREDOVAO U STRAHU BOŽJEM I STIDU LJUDSKOM.)

I tako je Toma dorastao do škole. Bilo bi i za čitača dosadno, a za mene prava muka, da ovdje potanko nabrajam, šta se sve tamo događalo. Redovito se u sličnim knjigama može naći kako je taj i taj đak bio vrijedan ; kako je neobično brzo shvaćao sve, što bi mu govorili ; kako je bio dobar ili naprotiv, kako je svakoga tukao do koga je mogao doprijeti. Lagao bi pisac ovih redaka, kad bi ustvrdio, da je Toma bio izvanredno pametan, ili opet da je bio loš đak. On je, kako sam čuo, bio najbolji đak, što vjerojatno nije bilo teško postati u onim prilikama i s onim dečkima, s kojima je Toma išao u školu, i koji su smatrali, da je najglavnije, da se junački potuku i da nekome »namažu leđa«. Pa tako je i naš Toma polako napredovao, malko uz šaku a dosta radi svoga mira. Slova je već otprije poznavao i prvi dan pošao je u školu svečano ozbiljan i miran, umiven, s čistom bijelom košuljom i modrim hlačama. Zadio je kazaljku i pisaljku za pas : učiteljica je pitala maloga Tomu, zašto to čini, al on nije htio kazati. Kasnije je govorio, da je to učinio radi toga

da se vidi, tko je bolji junak i da su i njegovi stari onako nosili pušku i nož, a danas treba da pušku i nož zamijeni pero. To da mu je pričao onaj mudrijaš, koji je čitao u novinama, da je morski pas potopio najveći austrijski parobrod. Tomu je u školi sve iznenadilo. One mrke slike po zidu, učiteljičin đerdan, kakva još nije nikada vidio. Sve ga to zanimalo i svemu je posvećivao veliku pažnju. Kroz kratko vrijeme postao je miljenče svoje učiteljice. Ona ga je uvijek lijepo zvala, davala mu bombona, pa je tako i on zavolio učiteljicu. Ako bi tkogod što ružno rekao učiteljici, Toma bi odmah skočio k njemu, dao bi mu ćušku i tako bi „branio čast svoje učiteljke".

Bijedna učiteljica Tome Ivića ! To je bilo zlatno i nesretno stvorenje. Bila je tiha i mirna i nikada se njen hod nije čuo. Udala se nazad tri godine za seoskog »veleposjednika« Martina Buretu : on je oko nje neprestano pričao, kako je jako voli, kako joj je odan, i tako je, u onoj pustoši, zavoljela ovoga pogospođenoga seljaka i otada nikada nije bila sretna. Njen se muž propio, politikom se bavi, neprestano svakoga ruži i napada, pa tako često dospije u tamnicu. Družice učiteljičine znale su za njenu sudbinu, ali tko bi ta mlada bića doveo do toga, da saučestvuju sa svojom drugaricom ? Nijedna nije bijednu učiteljicu posjetila, otkada se udala. A ona je bila tiha : nitko ne bi na prvi mah pomislio, da je nesretna, tek modre nabrekline ispod očiju pričaju o muci, koju mora da podnosi sa svojim mužem. Djeca su sve znala, ali nikako nisu osjećala potrebu, da saučestvuju sa svojom učiteljicom. Naprotiv, gdje god bi mogli, nastojali bi da joj zagorčaju život. Bilo je negdje pri kraju prve godine Tomina đakovanja, kad je jedan mali kudravi dečko napravio učiteljici veliku psinu. Učiteljica je nastojala, da djeca uče i da budu čista. Međutim Jurica Andrijin nikako nije htio, da posluša učiteljičine savjete. Jednom, dok ga učiteljica opominjala, on ju je pogledao nekako mrko i zatim je izvadio iz džepa pepela i bijednoj učiteljici sasuo u oči. Učiteljica je plakala kao malo dijete, a djeca su se smijala kao stari ljudi. Malo vremena plakao je i Toma Ivić, ali onda ga je najedamput nestalo. Učiteljica je opazila brišući oči, da je Toma bez pitanja izašao van, ali mu nije ništa rekla. Za nekoliko vremena povratio se Toma i javio učiteljici, da je netko zove van. Učiteljica je, ne sluteći ništa, pošla, a nato je Toma otvorio jednu kutiju od žigica i bacio je nasred razreda. Ispočetka nitko nije znao, šta je Toma bacio, kad najedamput zazujaše ose po čitavom razredu kao bijesne i gdje bi koga uhvatile, ujele bi ga. Toma je zaključao vrata i nitko nije mogao izaći iz razreda. Unutra je vladala paklenska vika. Učiteljica se

vratila, ali nije mogla u razred, jer je bio zaključan. Đaci su zvali u pomoć, ali je Toma mirno šetao po cesti, kao da ga se ništa ne tiče. I kad je prošlo do pola sata, došao je pred vrata, posluhnuo je. Unutra se samo čulo prigušeno plakanje i zapomaganje. Onda je tiho otvorio vrata i okrenuo kući.

Za nekoliko časaka đaci su počeli skakati van, svi natekli, zaplakani. Toma je bacio ose, koje je prije toga jako nadražio. Uhvatio je njihovo saće, utjerao ih u kutiju od šibica, a onda uzeo duhana, zapalio cigaretu pa ih omamio dimom. Ose su bockale đake, tako da nijedan nije ostao zdrav. Međutim nitko nije znao, kako se to dogodilo. Jedino je učiteljica znala, ali nije kazala đacima, već je Tomu izgrdila i rekla mu, da se tako ne smije postupati. Toma je međutim triumfirao: on je na tako divan način osvetio svoju dragu učiteljicu.

Eto tako je junački proslavio Toma Ivić svoj sedmi rođendan, jer se to slavno djelo dogodilo trinaestog srpnja, sedam godina nakon narođenja Tome Ivića.

Iza tog junačkog čina nije više govorio sa saučenicima. O, kako su nepravedni ti njegovi saučenici! On bi ih sve istukao, ali sam je, pa ne može udariti na sve. I onako su primili svoj dio! Kroz kratko je vrijeme naučio čitati i pisati. Već je prije znao nešto, a sada je sve dobro naučio! Nitko sretniji od njega, jer, eto, sada i pravilno govori. Prije je govorio: »Luta Mijin, ajdmo u tranu gladiti kutu« i »Tatina tobila brdo trti«, a sada govori kao i svi drugi: »Luka Mijin, ajmo u stranu graditi kuću« i »Šaćina kobila brzo trči«. Ne mogu se više rugati djeca kao prije, kad su ga zvali Tuta. On bolje od njih zna izgovarati. Znao je nacifrati velika pisma i kad bi koja cura, koja ne zna pisati, htjela da se javi svome jaranu u vojnicu, došla bi k malome Tomi i on bi onda sio i napisao bi pismo. Na kraju bi svečano napisao: svjedok ovoga pisma mali Toma Ivić, koji te lijepo i cifrasto pozdravlja. A to svoje slavno ime potpisivao bi Toma Ivić svagdje i na svakome mjestu. Ispod slike njegova veličanstva Franje Josipa I., po milosti... izbrisao je ono Njegovo Veličanstvo i sasvim ozbiljno napisao: »Ovo je slika maloga Tome Ivića, sina klesara Ivana.« A bila su ta slova dražesno velika i krivudasta.

Najbolje je svjedodžbe dobivao on. Vjeroučitelj je pričao, da je Toma mali teolog, jer da zna »vjeronauk preko prsta«. Kad je bio jedan veliki biskup sa žutim križem u posjetima, mali se Toma doista ponio kao pravi teolog. Biskup se divio bistrini maloga dečka, ali Tomi nikako nije taj posjet prijao. Taj je dan padala kiša, a proljeće je bilo mekano i blago, pa je Toma došao u školu bos. Bilo ga je stid pred biskupom pokazati

zamazane bose noge, ali čini se, da biskup nije tome posvećivao mnogo pažnje, na veliko Tomino iznenađenje. Kad je biskup izlazio, darovao je Tomi jednu zlatnu knjižicu, iz koje je Toma rado čitao i popjevao, pa su počeli govoriti, da će Toma stalno biti pop. I tako je Toma Ivić napredovao u strahu ljudskom i stidu Božjem.

VIII.

(OVDJE ĆE CIJENJENI ČITAČI DOZNATI DALJNU SUDBINU TOME IVIĆA I MIŠLJENJE NJEGOVE OKOLINE O NJEMU I O NJEGOVU BUDUĆEM ZVANJU I ZANIMANJU.)

Nije na nama da potanko pregledavamo, kako se odvijao Tomin život: nadam se, da su čitači iz ovo par redaka, koje sam do sada naveo iz Tomina najmlađega života i njegove da tako rečem, nježne dobi, mogli bez velike muke doznati za pravu narav i ćud Tome Ivića i da su opazili, koje su klice u njega jače razvijene. Prenesimo se, dragi i nada sve poštovani čitaču, u ono vrijeme, kad je Toma svršio pučku školu i kad se odlučivalo o njegovoj sudbini. Moram odmah ovdje na početku primijetiti, da se Tomi krojila sudbina bez njegove volje i da njega jadnika nisu nikako pitali, šta bi najvolio. Na Tomine su siromašne roditelje navalili sa svih strana, da ga pošalju u škole. Stari jedan učitelj, koji je zamijenio Tominu učiteljicu u selu, govorio je, da nikada nije imao ovakvoga đaka. Jedan umirovljeni žandar govorio je, da Toma znade bolje od njega čitati, a nije ni on, hvala Bogu, badava služio cara, jer je daleko dotjerao u svojoj službi. Toma čita, kao da sve na pamet znade. To je do sada u njihovu selu rijetkost. Stari don Luka najradije bi vidio maloga na oltaru Gospodnjem: nikada u životu ne bi bio sretniji nego tada, kad bi sin poštenoga majstora digao svoje ruke i pomolio se Bogu za svoj »dragi hrvatski narod«. Nije on za težaka, kako je mislio kum Toma. Mali provodi cijeli Božji dan uz knjigu i grehota bi bilo, da mali kopa i da ide s motikom na ramenu od nemila do nedraga po svijetu. A mali se Toma neprestano crvenio i blijedio, kad je čuo da bi »mogao poći u velike škole«. Kum Toma, dobri kućni prijatelj, ni da čuje za to. On hoće da njegovo kumče bude težak i ništa drugo. »Radišan će biti, vikao je stari Toma na majstora Ivana, i dika će biti našega sela. Ako Bog da zdravlja, naslijedit će svoga kuma na glavarskoj časti. Kakve nesretne škole! Probarabit će se, kao i svi drugi!« Pa bi kum Toma, dobri starčić, nabrajao svu silu primjera. Svi su oni mukom odgajani i nesretno su svršili. Eno Antu Drljića poslaše za učitelja. Dvije tri godine

učio, bio izrastao, da ga je divota vidjeti, i kad je mogao dobiti kruh u svoje ruke, uhvatio se s nekom nesrećom iz grada, poludio za njom, potukao se s jednim barabom, a sve radi ove nesreće, i jadan izgubio glavu mlad i zelen. Ivan Piplica učio za popa. Bio je vrijedan četiri godine, i svatko se nadao, da će biti na diku svoga sela, kad nešto mu došlo — govore, Bože prosti, da mu je prešlo preko glave od pustih nauka — pa najedamput ostavio knjige i školu (a bilo mu je svega jedna godina, da na se stavi mantiju !) pa pošao u nekakav cirkus, gdje se ljudi vrte i skaču, jašu na lavovima i nose nekakve žene na dva prsta. Eto tako se sada skiće po svijetu na sramotu sebi i svojim roditeljima i našemu selu, koje ga je poslalo u svijet. Iko Jelić, nesretnjak nijedan ! Roditelji su se zgrčili od bijede i nevolje, dok su ga opremili, a on, još mu je bila samo jedna godina do mise, zagledao se u nekakvu sramulju, sestru nekoga trgovca, staru udovičetinu, svukao mantiju i otišao k tome trgovcu, oženio se s tom babetinom, prodaje krumpire i guli svoje vlastite seljake. A Bog ga je kaznio teškom pedepsom : troje mu se djece rodilo i svih je troje pomrlo. A kako je on, kao dijak, dobar i učevan bio! Kad bi govorio, suze bi tekle s očiju ! Mislili smo, da će biti svećenik po Srcu Božjem, a vidite li, šta je sada od njega? Neki dan sam ga vidio pogurena — ne daj, Bože, onako ni momę neprijatelju, a kamo li prijatelju, kao što je njegov jadni otac... Još bi kum Toma Galeša nabrajao velik broj sličnih slučajeva i nijedan od njih nije dobro svršio i svi su kuću upropastili. Jedini se dobri don Jozo na pravi put namjerio i dobar svećenik postao. Dobro on s narodom, pa dobro i narod s njim. Nikada još nije nitko u njegovu kuću došao, a da mu nije rekao lijepu riječ ili ga pogostio. Pa mu je dobro i duši i tijelu. Upravo da se neki dan mjerio, pa da ima u njemu stotinu i osamnaest kila. Ali rijetki su kao don Jozo ! Nije se svatko pod sretnom zvijezdom rodio. A da ga pošalju u visoku gospodu ? Otkuda i kako ? A opet, oni su, neka mi oproste, ako im krivo činim, svi Antikrsti i ne vjeruju u Boga, pa nam zato ovako i ide. Svi se pokvare po velikim gradovima, pa se bune protiv popa, crkve, Boga i kralja našega, i svi nesretno svrše. Ne šaljite ga, molio je kum Toma Galeša, ne šaljite ga, jer ćete se pokajati.

Majstor Ivan Ivić bijaše na mukama. Pametan je kum Toma i rijetko se prevari. Pa zašto bi mu ovako govorio ? Njemu ni u kesu ni iz kese. Bit će, da starac zna, šta govori. A opet, on se sjećao učevnosti svoga pokojnoga oca, bio je po svijetu, pa je vidio, šta znači biti učevan i opran čovjek, pa nikako nije mogao da se odluči, šta bi učinio sa svojim mezimčetom i kako bi tu čitavu stvar uredio.

Jer istina je ono, što govori kum Toma. Sve je ono onako, kao da iz knjige čita. Bio je on s gospodom i vidio je, da i oni nisu Bog zna kako sretni ; da se uvijek tuže ; da su nesretni i da im ne ide dobro. Vidio je on ono, što govori kum Toma, da su oni gori nego neznabošci. Niti u crkvu idu niti se klanjaju, pa kako će im Bog dati dobro i kako će biti zadovoljni ? Sve je to on vidio, ali kako bi lijepo bilo, ako Bog da, da njegov sin postane — čovjek ! Jer nije to nikakav život, kako oni žive na selu. Koliko je on morao golih tavana okusiti, da se prehrani, a sinu će biti još gore, jer dolaze sve to gora vremena. Kako bi lijepo bilo, da njegov sin postane, recimo, — inžinjer ! Vidio je po svijetu, kako ti inžinjeri znadu svega i svačesa. Radio je s njima i glave su to ! Mislio je Ivan tako i mislio, a njegova žena Lucija sve ga nagonila, da ga pošaju u nauke, pa što Bog dade.

— Stari, — govorila je jedne noći Luca, — pošaljimo maloga...

— Lako je tebi, ženo, govoriti, ali kako ?

— Ne će zar grom ni u našu kuću...

— Moglo bi se, ženo, svašta dogoditi.

— Pa nije od luda oca.

— To pravo veliš, ženo ! Od pametna oca, pametno i dijete, ali...

— Ništa, ali ! Pola ćemo stanja prodati, da ga učinimo čovjekom. Pa ako bude pametan, vratit će on nama, kad svrši. Dočepat će se valjda i on svoga kruha, pa će i nama vrijediti pod stare dane. Vidiš, nas ćemo dvoje ostarjeti. Stariji će se sin oženiti, pa kako će nam biti lijepo, kad pođemo svome sinu, a on će : majo, jedi koliko te volja ! Ćaća pij, kao da si ga ti sadio ! Hoćeš li, majo, ovo, hoćeš li majo ono ? A mi ćemo reći : Sine, daj ti svoju kočiju, pa ćemo se nas dvoje starih odvesti malo naokolo. A onda će nas otpremati kući. Ja ću nametnuti veliku torbu. Svega ću ponijeti, da nam za po godine bude dosta. Vidiš, sve ćemo mi tako raditi, pa neka drugi pucaju od jeda.

Muž je slušao te lijepe riječi i nekako je i njemu sve to prijalo. Žena ga predobila za svoje mišljenje. Toma je to sve čuo, kako su se stari razgovarali i sutradan je majku grlio i ljubio.

A kad je godina rodila i jesen došla, na po je bilo odlučeno. Luka Pilipov ide u fratre. Lucija je uvjeravala muža, da bi i Toma mogao postati fratar, ma da oni nisu fratarsko ili popovsko koljeno.

— Eto, ženo, znaš, ja bih volio, da on postane inžinjer. Znaš, oni su mudre glave!

— Ne ćemo, čovječe, izdržati! Težak je to kruh, pustih dvanaest godina. A opet i fratar! The, ne zna čovjek, šta bi učinio. Istina je živa, da fratri drže uz narod, ali kakva ti hvajda od toga, kad mnogi od njih oboli? A ne bi ja htjela, da mi moj Toma oboli, pa taman da će biskupsku mitru imati na glavi. Nego, znaš, kako bi, duše ti, bilo, da on bude učitelj?

Majstor Ivan nije nikako mogao razumjeti svoje žene. Učitelj, gladuš jadan kroz cijeli život. Ne može ni hlače kupiti. Šta bi, da bude učitelj! Pa šta će mu konačno biti, ako bude fratar? Ta on je trideset godina prospavao na golim tuđim tavanima, pa mu nije ništa bilo. Ne će zar ni njemu. Šta je korist, da bude učitelj? Učitelj, gladni učitelj. E, kad bi mogao biti, što ja želim. Ali fratar? Šta će mu faliti? Jesu dulje škole, ali ništa zato. Kad svrši, barem će biti čovjek. Dobro će mu biti i za dušu i za tijelo. I tako naša familija nije dala nijednoga ugodnika Bogu, pa neka i mi postanemo svećenička familija. Sve su ti svećeničke familije sretne, pa će, Bože zdravlja, i naš mali misnik donijeti sreću i blagoslov našemu domu.

I tako je po očevoj volji i majčinom pristanku mali Toma određen za fratra. Bio je jednoga dana u obližnjem samostanu i tamo ga je ispitivao jedan Otac profesor. Mali je Toma bistro odgovarao, upao u volju Ocu profesoru, ali jedno nikako nije mogao Toma razumjeti. Otac profesor bio je suh kao šipka, a govorio je, da je sretniji od samoga cara u Beču, a nekoliko dana poslije nego je Tomu ispitivao, suhi je fratar umro. To nikako nije išlo malome Tomi u glavu i nikako nije shvaćao, da netko može biti sretniji od cara.

Godina je lijepo rodila i jednoga lijepoga dana u septembru Toma je poljubio majku i sjeo sa »starim« u kočiju i otišao u sjemenište. Tamo su ga lijepo primili. Tomu je sve zanimalo, ali nije ostao do kraja. Nikada nije pričao, kako mu je bilo u sjemeništu, pa ne mogu dati potanja obavještenja o Tominu životu. Pisac ovih redaka ima nekoliko pismenih dokumenata o tadanjem radu i naziranju maloga Tome, ali čini se, da još nije došlo vrijeme, da te dokumente objavi, jer bi moglo naškoditi dobrome glasu moga prijatelja. Opet, s druge strane, ni sam nisam mogao provjeriti, koliko su ti dokumenti vjerodostojni, pa ću se zadovoljiti samo s tim, da ovdje navedem neke isječke, koji će, nadam se, za sada biti dovoljni, da nam razjasne, zašto Toma nije ostao u sjemeništu i zašto nije postao svećenik Božji.

IX.

(OVDJE ĆE CIJENJENI ČITAČI PROČITATI NEKOLIKO DOKUMENATA O TOMINU ŽIVOTU U SJEMENIŠTU; VIDJET ĆE, DA SE NAŠ MALI JUNAK POČEO ZANIMATI KNJIŽEVNOŠĆU, I PROČITAT ĆE NEKOLIKO PORAZNIH MIŠLJENJA O TOMINU VLADANJU.)

Kako spomenuh, Toma nije nikada htio da priča o svome životu u sjemeništu, pa ćemo se zadovoljiti, da nanižemo nekoliko ocjena, koje su poglavari slali njegovu župniku, da obavijesti roditelje o malom Tomi. Nekoliko mjeseci nakon Tomina dolaska u sjemenište župnik je primio od prečasnog ravnateljstva ovakvo pismo:

»U privoju vam šaljemo ocjene vladanja i učenja maloga Tome Ivića. Kako vidite, u naukama je izvanredan. Nema te stvari, koje ne bi Toma shvaćao. Ali nažalost, ne možemo to išto ustvrditi o njegovu vladanju. Mali hoće da misli svojom glavom. U jednu riječ, on je jako tvrdoglav. Ako mu se nešto ne sviđa, ne bi učinio, da ga ubijete. Zatim on misli, da se njegova riječ mora svaki čas čuti. Ako poštovano starješinstvo štogod odredi, on odmah stane pa misli: Je li to pametno i pravedno? I, ako mu se čini, da nešto nije pravedno (mali jadnik misli, da je on pozvan, da u sjemeništu pravi red, kao da nismo mi tu!), odmah pobuni đake i više, da se to ne će nikada izvršiti, jer da nije pametno. Međutim mi se nadamo, da će on doći k sebi, jer je bistre glave. Molite za njegovo dobro vladanje, da mu dragi Bog prosvijetli pamet, pa će sve dobro biti, i mali će postati ures našega sjemeništa i svojih roditelja. Bog s vama!«

Drugo pismo:

»Nažalost mali Toma nikako da dođe k sebi. Morat će promijeniti svoju ćud. On hoće da zapovijeda, a nažalost opazili smo još jednu njegovu ružnu osobinu. On se katkada ruga svojim profesorima i smije im se u lice. Neki dan je govorio, da jedan profesor ne zna ništa i da bi on (šmrkavac jedan!) bolje od njega predavao. Kako vidite, mi smo na mukama s njim i molimo Boga, da mu promijeni ćud.«

Treće pismo:

»Mali Toma bio se nekoliko vremena primirio. Nije ni s kim htio govoriti. Cijelo to vrijeme tužio se, da ga bilo što boli, ali smo opazili, da nas vara. Ostane u krevetu i onda cijeli Božji dan čita. Okupio je oko sebe knjige, pa sve jednu za drugom guta. Mi smo se bojali, da mu ne bi naškodilo,

pa sada oštro pazimo, da ne bi ostajao kod kuće i da ne bi previše čitao. Ali ni to nam ne koristi. Ponese knjigu u školu, pa dok profesor govori, on čita knjige, i kad ga opomene, on rekne, da on sve zna, što ga profesor pita. Kako vidite, nije s njim sve u redu, pa tako žalosti naše očinsko srce.«

Četvrto pismo :

»Nažalost moramo priznati, da je mali Toma potpuno grabove ćudi. Nikako ga urediti. Pazite, šta nam je neki dan učinio. Bio je dan Zrinskih i Frankopana. Toma je za kavom ujutro rekao prefektu, da nije zgodno, što oni imaju školu na taj dan, jer da je to dan naših najvećih mučenika, pa da treba na svaki način da mi to proslavimo za inat Austrije, koja nas Hrvate ne može nikako vidjeti i nikako čuti. I onda je zavikao nešto protiv Austrije, jer ona nas uništava i ne radi pravedno. Mi smo nastojali da ga umirimo. Istina je, da mi ne nastojimo našim đacima naturiti kakva politička mišljenja, ali moramo paziti, da ne bi doprle ovakve riječi do državnih vlasti, jer onda zlo nama i njemu. On međutim nije za to ništa mario. Kad su đaci došli u školu, Toma je išao od razreda do razreda, pa je neprestano to ponavljao i tako pobunio đake, da su svi ostavili školu i došli kući. Nije nam ništa drugo ostalo, već da ih zamolimo, da pođu u školu, ali oni za to ni čuti. Toma je neprestano pjevao : »Gdje su Zrinski Frankopani, gdje su ona lava dva?«

Iza ovoga nisu roditelji Tomini dobivali loša mišljenja o njegovu vladanju. Jedno je pismo bilo čak ganutljivo. Donosimo ga, iako teška srca, jer će možda izgledati, da želimo Tomu prikazati u ljepšem svijetlu, nego što je u istinu bio. To pismo glasi :

»Srce nam se širi, kad vidimo, kako se mali Toma primirio. Sada mu se ne može ništa primijetiti. Marljiv je kao i uvijek, ali je i svoje vladanje potpuno promijenio. Nikada s nikim ne dolazi u sukob. Lijepo se vlada, pobožan je primjerno, poštuje svoje starješine, ljubi ih i nastoji, da im u svemu ugodi. On je sada prvi među prvima i molite Boga, da ovako proslijedi, pa će biti rodu na ponos a vama na diku. Ja ću sa svoje strane upraviti molbu Svevišnjemu, da ga ovakva sačuva.«

Međutim čini se, da Toma nije previše ostao vjeran ovom svom vladanju. Povratio se opet mali Toma, koji je neprestano htio da kroji pravdu. Evo jedno pismo iza toga :

»Ne znam, kako da Vam opišem svoju tugu nad naglom promjenom u Tominu vladanju. Neprestano se mijenja.

Ni jedan čas nije jednak. Svaki dan drukčiji, tako da čovjek ne može biti stalan ni jedan čas, kakav će biti. Možete od njega očekivati najplemenitija djela, a možete opet biti stalni, da je kadar učiniti najgore nepodopštine. Moram vas izvijestiti o najnovijem njegovu »djelu«, za koje je jadnik mogao platiti glavom, a nas staviti u tešku nepriliku. Slavila se pobjeda austrijske vojske, i nama je došla naredba, da za tri dana mora biti austrijska zastava na sjemeništu. Nije bilo druge, već smo morali slušati, iako se mi čuvamo, da ne bi u našem sjemeništu bilo nikakvih političkih pojava, koje bi mogle uznemiriti naše đake. Nitko nije ništa zla očekivao. Uz našu hrvatsku zastavu stavili smo i austrijsku. Jedan je dan išlo sve dobro, ali druge noći dogodilo se nešto, što nas je moglo stati glave. Ujutro drugoga dana dođe k meni jedan austrijski žandarski poglavica i upita me oštrim glasom, šta je to od austrijske zastave na našem sjemeništu, da on to ne može oprostiti, da će mene i sve poglavarstvo uapsiti i tako dalje. Ja nisam znao, šta se događa, pa kud ću nego s njim na tavan, da vidim, šta je s tom blaženom zastavom. Kad, imao sam šta i vidjeti ! Zastava je bila iskidana sva na komadiće : naokolo su viorili komadići, pokidani, isparani, a oko zastave austrijske bila je velika hrvatska zastava, tako se iz daljine vidjela samo naša hrvatska zastava, a austrijska je tužno lepršala. Nije bilo druge, već sam zapovjedio, da se ispita, šta je bilo. Srećom našom dozvolili su nam, da mi ispitamo, šta je to bilo, pa smo napravili zapisnik, da je neki zlotvor izvana, koji ne može da vidi naše sjemenište, učinio tu nepodopštinu, samo da pokvari posao nama i da nas prikaže, kao da smo mi protiv Austrije. Međutim točnim ispitivanjem doznali smo na svoje veliko zaprepaštenje, da je zastavu potrgao Vaš sin. On je obnoć provalio na tavan i tamo je nožem podrapao austrijsku zastavu. Njega smo primjerno kaznili, ali smo nastojali, da stvar ne izađe na javu. No nije pri tome ostalo. Pokrajinske su vlasti doznale, da se u našem sjemeništu goji protivaustrijski duh, pa su poslale u naše sjemenište jednu komisiju, da ispita đake, kako oni osjećaju. Molili smo ih i kumili, da se vladaju, kako ne bi naškodili sebi ni drugima. Tomu smo preklinjali, da bude pametan i da ne napravi nikakvu glupost, jer da bi ga to moglo stati glave. On je obećao, da će se vladati »kao pravi i pošteni Hrvat i da će biti iskren«. Sve je dobro išlo, dok nije komisija počela pitati i Tomu, ali kad su njega počeli ispitivati, onda je nastala strašna stvar.

— Toma Iviću, reci ti, tko je naš hrvatski kralj ?

— Mi Hrvati nemamo kralja...
— Tomo Iviću, tko je naš car?
— Mi HRVATI nemamo svoga cara.
— Tomo, de ti kaži, koja je naša himna?
— Lijepa naša domovina«!
— Tomo, tko je naš neprijatelj?
— Naš je neprijatelj Austrija!

Ja sam taj čas bio izvan sebe. Nisam znao, kako bi cijelu stvar izveo. Komisija je taj čas prekinula ispitivanja, jedino je još zapitala Tomu, tko mu je te misli rekao, a on je na to kazao, da je to naučio u Svetom Pismu, jer da tamo ima jedna rečenica! »Levate capita vestra«, što znači: »Podignite glave svoje«. Bio sam na sto muka, kako da cijelu stvar izravnam, i prisiljen, da se ne bi štogod dogodilo nama svima, rekao sam, da je Toma malo lud i da uvijek gluposti govori, a inače, da je on najveći ljubitelj cara. Da to dokažem, ja sam otišao u jednu sobu, u kojoj se čuvaju spisi naše omladine, i tamo sam našao jednu pjesmu, pa sam to pokazao članovima komisije. U toj pjesmi Tomo hvali cara i pjeva mu pjesme. Pjesma je doduše bila spjevana ruskom caru, ali komisija nije na to ni pomislila, pa je čitava stvar bila izravnana. Tomi nisam htio kazati, da sam pokazao njegovu pjesmu, jer bi on mogao napraviti glupost, pa negdje javno izjaviti, da je njegova pjesma posvećena ruskom caru, a to je u ove dane opasno.

Eto, vidite i sami, kako se jadno vlada vaš Toma. Ne znam, ali se bojim, da će Toma morati napustiti naš zavod, ako potpuno ne promijeni svoju narav i ako ne pođe pravim putem. Nikako ne će da sluša, a Vi i sami znate, da je u našem redu najprva stvar poslušnost, i ako nje nema, nema ni našega reda. Ja ću još neko vrijeme počekati, pa ćemo vidjeti. Moram priznati, da bi mi bilo jako teško učiniti ovaj zadnji korak, jer je mali dobar, samo kad bi bilo manje oholosti a puno više poslušnosti. Bog bio s Vama i s njim!«

Iza toga opet nije za dugo vremena bilo nikakvih vijesti od oca ravnatelja. Nitko nije znao, šta Toma radi: da li je promijenio svoju narav ili nije. Roditelji nisu na Tomu uplivali: majka je neprestano govorila, da je najbolje maloga pustiti, da se razvija, kako je njemu najdraže, jer da ona dobro zna, da mali Toma ne će zlo svršiti.

A sada da prevrnemo malko medalju, pa da vidimo, šta je sam Toma o sebi pisao. Izvadimo nekoliko stranica iz njegova dnevnika, koji će nam štošta razjasniti. Na našu veliku žalost

ne možemo nikako više stranica objaviti iz Tomina dnevnika, jer je Toma, dok je bio u sjemeništu, nosio svoj dnevnik neprestano u džepu, da ne bi dopro u nezvane ruke, pa se tako podrapalo mnogo stranica, i tek uz veliki napor mogao sam prepisati neke stranice. Na nekim je mjestima falilo nekoliko riječi, pa sam ih napisao onako, kako sam mislio, da je bilo u originalu. Nadam se, da mi nitko ne će zamjeriti, što sam tako postupao: cijenim, da sam ja bio najbolji Tomin prijatelj, i ako ih ja nisam dobro prepisao, uvjeren sam, da ih nitko ne bi bolje prepisao: sam Toma ne bi ni za živu glavu kazao ni jedne riječi. On uopće sada živi posve novim životom i nikako ne govori o svojoj prošlosti, pa zato ja i napisah ovo par riječi.

4. V. — Proljeće! Nama Hrvatima nije još granulo. Tko zna, kada će? Čini se, da mi volimo jesen, a da nam je proljeće dosadno... Pišem pjesme, ali ih moram čuvati, da mi ih tkogod ne nađe. Meni se jako sviđaju...

18. VI. — Sliku čuvam u lisnici. Ako me prometne, jao i kuku! Danas sam čitao, da je čovjek ono, što jede. Ja nikako ne znam, šta to znači. Ali ako je to istina, onda mi svi moramo biti — kupus!

19. VI. — Govore, da Bog najviše kazni onoga, tko izgubi zvanje. Da li sam ja imao zvanje? Da li sam ja dostojan, da budem svećenik? Ja najbolje znam sam sebe. Neka mi nitko ne priča ništa. Duhovnik mi je jučer govorio, da bih ja morao urediti svoje račune s Bogom, jer da sam daleko otišao. Rekao mi je, da sliku moram svakako baciti. Ja sam obećao, ali nisam izvršio. Znam, da to ne valja, ali šta ja mogu učiniti?

10. X. — Dakle, ponovno nove muke! Pišu mi, da je ona bolesna i da nikako ne će ozdraviti. Bože, Bože moj, molim Te, nastoj svakako, da ona ozdravi. Zašto da jadnica umre? Ona je tako dobra... Možda je sagriješila, što je meni dala jedan karanfil? Ja ga i sada nosim uza se. Danas sam napisao jednu veliku pjesmu, koju sam posvetio njoj. U sjemeništu su zaveli veliku stegu. Ja se nikako ne mogu s tim pomiriti. Znam, da to ne valja, ali šta ja mogu, kad je tako? Znam, da sam daleko od onoga, što bih morao biti. Neprestano doživljavam sukobe.

27. X. — ...Umrla je... Bože, nije li to znak, da je moja duša određena samo za Te? Oprosti, milostivi Oče, oprosti! Ti najbolje poznaješ mene, i slušat ću Tvoj glas.

30. XI. — Misle, da ja ovdje pišem samo prilike u sjemeništu. A da znadu, kako sam daleko duhom! Nikada i ne mislim, da živim u sjemeništu. Sada stalno znadem, da ja nisam za ovaj život. Slobodu hoću svoga naroda. Oni i ne znaju, što je sloboda. Ja znam, šta me čeka. Ali i to znam, da ću raditi za svoj narod. Zna Toma Ivić, da će uspjeti...

12. XII. — Vjerojatno, da bih ja morao napustiti sjemenište, ali kako? Neki dan sam nastojao, da uvjerim poglavare, da ne znam, da li sam određen za ovaj život, na što mi je on rekao, da još kušam, možda da se uvjerim...

15. XII. — Neprestano me muči jedno pitanje: Je li čovjek rođen samo za se ili i za druge. Ne znam stalno, ali mi se čini, da se cijela nauka i sve sljedbe oko toga vrte. Bože moj, jesi li stvorio čovjeka, da bude on sretan, ili zato, da samo čini druge sretnima? To me pitanje muči čitavo vrijeme i nikako ga ne mogu riješiti, premda nastojim, da ga riješim. Ako čovjek nema obveza prema drugima, čemu onda države? Tko me smije prisiliti, da radim onako, kako drugi zapovijedaju? Ja mogu i moram biti potpuno slobodan... — Tko zna, je li tako?

25. XII. — Danas je Božić. Sveti dan. Kako bih htio, da sam s mojima! Ali hvala Bogu! Rat hara na sve strane, i hoće li vojnici osjetiti, da je danas došao na svijet Onaj, koji nosi ljubav kao najveću zapovijed? Zašto se svijet tuče? Toga nikako ne razumijem. To svakako rade bogataši, a ne siromasi. Siromasima nije do ratovanja, već da rade. Nema spasa čovječanstvu, dok se ne otrese ovoga zla — kapitalizma. Ja nisam, istina, sve do neki dan shvaćao, šta je kapitalizam, ali sam sada pročitao jednu knjigu, pa sam vidio, da je to najveće zlo na svijetu. Ima pravo tamo, gdje kaže, da je čovjek društveno biće i da on pripada društvu. Samo eto mene muči, kako da čovjek sve, što radi, radi za društvo, a opet da bude potpuno slobodan. Tu bi trebalo naći mjeru, pa bi bilo čovječanstvo mirno.

Mislio sam neki dan, kad sam čitao jednu hrvatsku povijest, što smo mi Hrvati. Jesmo li mi altruisti ili nismo?

Tko bi to znao? Svakako trebamo jedan pokret, koji bi kod Hrvata podigao ponos, ali i koji bi bio socijalan i koji bi radio, da mi Hrvati imamo svoje izrazito lice.

X.

(OVDJE ĆE ČITAČI DOZNATI O TOMINU ŽIVOTU NA GIMNAZIJI I KAKO JE ON OSTAVIO SJEMENIŠTE, ŠTA JE SANJAO I ŠTA JE RADIO.)

Tomu je dakle mučilo pitanje o altruizmu i egoizmu i on se čitav svoj život na to pitanje navraćao. Da li ga je riješio, to čitaći ne će dovoljno doznati iz ove knjige, ali će vidjeti način, na koji je Toma to pitanje htio riješiti. Međutim, kako i sami čitači vide, Toma nije bio određen za svećenika: previše je mladac bio svoje glave i previše je bio buntovan, da bi mogao stupiti u stalež, koji predstavlja najveći red i sređenost.

Toma je mislio svojom glavom prerano, i to ga je smelo. Neobična stvar, jer mi Hrvati ne mislimo svojom glavom ni onda, kad ostarimo. Nije imao tradicije, i tako se može razumjeti, da je htio misliti svojom glavom.

Jednoga lijepog dana on se našao izvan zidova sjemeništa: tada počinje njegovo lutanje.

Prijatelji, koje je bio stekao u sjemeništu, nerado su primili tu vijest. Znali su, da je Toma tvrdoglav, pa su se bojali, da bi se lako mogao izgubiti. Jedan dobri njegov prijatelj, koji ga ni kasnije nije napuštao, što je naročito važno, jer su prijatelji prijatelji, dok se radi po njihovoj volji, pisao mu je dugo pismo, koje ćemo mi ovdje u izvacima prenijeti, nadajući se, da će na taj način čitačima biti jasnije prilike, u kojima je Toma živio:

»Nemoj, dragi Tomo, misliti, da si sada počinio kakvo junačko djelo i smatrati, da si sada slobodan. Sad tek dolaziš u svijet, pa će se pokazati, koliko si dobra u sjemeništu primio. Bojim se, da će Božja pedipsa i tebe stići, kao što je mnoge stigla, koji su išli istim putem, kojim si sada i ti pošao, na veliku opasnost za tvoju dušu i tvoje tijelo. Osjetio si slasti sa stola Gospodnjega, a privolio si ovome svijetu, koji je sam grijeh i opačina i koji je mnoga mlada krila sažegao, pa se bojim, da će i tvoja sažeći. Neka te Božja Milost prati, ali se bojim za tvoju budućnost. Nije li i tebe zanio pramen ženske kose, koji je mnoge vrijedne i dobre mladiće zanio? Čuvaj se, brate moj, toga. Ne želim ti zla, ali znam, da Bog pedipsuje one, koje je bio za se odabrao, a oni ga ostaviše. I kako ćeš sada, nesretni moj brate, nastaviti svoje nauke? Bilo bi grehota i od Boga sramota, da napustiš svoje nauke, a reci ti meni: kako ćeš ih nastaviti? Siromaština i nevolja pokrila je tvoje ukućane i za ovo vrijeme, koje si proveo u sjemeništu, pa hoćeš li imati srca, da svoje osta-

viš na goloj ledini ? Šta ćeš raditi i čega ćeš se latiti ? Vidiš, na sve mi to ti, dragi moj, ne možeš odgovoriti, a i sam znadeš, da nisi više za motiku i mašklin, jer su tvoje ruke premekane za taj posao, a ne bi mogao ni od srama, jer znadeš i sam, kako bi se svi seljaci s tobom rugali i kako bi govorili, da te je Bog kaznio radi tvoje oholosti. Ali kako bilo, čuj, što će Ti reći tvoj odani prijatelj, koji te voli kao rođenog brata, jer znade, da nisi pokvaren, već da si jedino nešto previše uzgorit: kako bilo, da bilo s tobom, nemoj nikada zaboraviti one dobre nauke, koje si primio u sjemeništu, i nemoj zaboraviti na svoga Boga. On će ti uvijek dati milosti, ako Ga budeš molio. On će sretno s tobom upravljati, ako samo budeš znao, da je on uvijek i na svakom mjestu tvoj dobri gospodar i milostivi vođa. Ne zaboravi na Boga: radije budi »natražan« nego nevjeran. Nevjeran čovjek je kadar svega počiniti. Čut ćeš sada u svijetu svega i svačega: i ja sam u svojoj mladosti svega čuo i živio sam, kao da nema Boga, zato me sada pod stare dane peče, i duša moja neprestano plače, što je bila na taj način neharna prema svome Stvoritelju. I sretan sam, da sam i pod starije dane stavio halje velikoga Sveca Ljubavi na svoje tijelo. Tako je došao mir u moje srce. Eto, šta ti želim: da uvijek sačuvaš mir svoje duše, i to će te učiniti sretnim. I dalje, nemoj zaboraviti naše hrvatske domovne: doći će svakako vrijeme, i mnogi će se odreći roda i naroda, a ti se uvijek sjeti, da je domovina najljepše zemaljsko blago, koje nam je dao Bog i da je čuvstvo prema svome narodu usadio u naša srca Vječni Stvoritelj. Kad nisi htio biti svećenik, nastoj barem da do smrti ostaneš čovjek. Ako takav budeš, ne će te zaboraviti — tvoj stari prijatelj Fra Vjekoslav.«

Toma je čitao ovo pismo dva tri puta: nastojao je da svaku riječ zapamti, jer je fra Vjekoslava volio svom svojom dušom. Znao je, da je u njega veliko srce i dobra duša. Znao je, da je fra Vjekoslav iskusan čovjek i da svaku riječ dobro promozga, prije nego je izusti i napiše. I to je pismo neprestano imao među svojim spisima.

U selu su primili vijest o Tominu izlasku iz sjemeništa vrlo zlurado.

— Gdje će od rđe da izađe čovjek!

— I jesu mu se bili posilili, kao da su s carem kašu kušali!

— Moj Toma ovo, moj Toma ono, a sad: smuć, muć pa prolij!

— Dobro mu je govorio kum Toma. Tako biva, tko pametnijeg ne sluša!

— U gospodu je htio, a sad ni torni ni lovni!

— Što za koga nije, nije: gdje će bezgaćnik da bude gospodin ?

— Eto mu na, sada neka kopa kao i mi!

Tako su dočekali Tomu, i njemu nije bilo druge, već da za kratko vrijeme ostavi svoje selo. Nije mogao izaći iz kuće, da mu se ne narugaju:

— Fratrić, popić, hoćeš li redovinu ? Fratrić, popić, bi li u gospodu ? Kod kuće smrdi, kao i tvoji stari! Tko je to vidio, da od rđe izađe čovjek ?! Hoćeš me ispovjediti, fratriću, dat ću ti bilju drva ?!

Roditelji nisu prigovarali: oni su vidjeli, da jadni Toma previše trpi od tih prigovora, pa su ga pustili na miru, te je Toma proslijedio gimnaziju.

I tako je Toma postao »slobodan«. Kao i sva omladina onih godina, bio je »veliki rodoljub«. Upisao se u tajni đački klub »Narodni preporod«. Tako je on kao đak počeo »da preporađa narod«. Čitao je, pisao, držao govore, širio letake, i ukratko bio rodoljub od glave do pete.

U sedmom razredu pokrenuo je jedan list. Kao preporodaš nazvao je taj list »Preporod«. Išao je naokolo, zagrijavao starije ljude, da bi mu dali priloge »materijalne i moralne« za list, zagrijavao svoje prijatelje i bio je sav u groznici. Okupio je nekoliko suradnika, koji su jedva čekali, da se njihovo ime štampa, i tako je jednoga dana osvanuo prvi broj. Skupio je nešto novca, ali kad je list izašao, skupila se sva redakcija, pa je pošla u slastičarnu, da svečano proslavi izlazak »mladog borbenog organa, koji će našoj hrvatskoj javnosti pokazati, kako se misli i kako se osjeća, a nada sve, kako se radi za hrvatski narod«. Mladićima se kolači neobično svidjeli, pa su pojeli sve novce: tako nikad nisu dospjeli da isplate prvi broj, pa do drugoga nije ni došlo.

XI.

(OVDJE ĆE DRAGI I POŠTOVANI ČITAČI DOZNATI ZA TOMINU LJUBAV, ŠTO NIJE ZASADA VAŽNO, ALI ĆE KASNIJE »IGRATI VIDNU ULOGU« U TOMINU ŽIVOTU.)

Ipak taj veliki »idealizam« nije Tomu smetao, da se zaljubi. Bilo je časova, da se Toma i prije zaljubi. On se bio »zaljubio« još negdje u nižim razredima gimnazije, ali ta je ljubav zastrta »velom zaborava«. Toma o njoj nije nikada pričao, i autoru je pošlo za rukom da zaobilaznim putem nešto dozna. Bila je to jedna mala djevojčica velikih, tamnih očiju. Toma se katkada dublje zagledao u njene oči i jednom joj čak dao bijeli karamfil.

To je sve bilo: djevojčica je domala umrla, i tako je Toma doživio »slom, iz koga nije za dugo vremena našao izlazak.«

Na višoj gimnaziji Toma doživljava dvije ljubavi.

Jedna je Tomina ljubav već sretna majka sa nekoliko zlatne djece i nikako s nije rastužila, da je Toma u nju bio nesretno zaljubljen. Ipak ga se katkada sjeti (što Tomi, moram priznati, nije nikako drago). Tako mu je, kad je Toma štampao oveći broj pjesama, poslala jedno pismo, u kome je bilo nekih čudnih aluzija i uvijenih izreka. To se pismo moglo tumačiti kojekako. Moglo je biti samo naivni način čestitanja, a mogao bi koji zlobnik zaključiti i to, da ipak ta Tomina prva ljubav nije sretna sa svojim mužem. Međutim Toma nije nikada njoj posvećivao pažnje: kad mu je rekla, da »tko je on i šta je on«, on je najozbiljnije shvatio njene riječi i nije se nikada više pred njom pokazao. Tomu je spomenuto pismo malo potreslo, o njemu je nekoliko dana razmišljavao, a zatim je na nj zaboravio. Sjetio se opet, kad je pokrenuo svoj list: ona je bila prvi pretplatnik i poslala je odmah pretplatu i nešto povrh »u fond lista«.

Druga Tomina ljubav bila je mnogo opasnija i mnogo teža. Sam Toma nije nikada mogao razumjeti, da je bio toliko zaljubljen. Pričao je, da mu je ta ljubav donijela više bola nego svi događaji u životu. Zavolio je on tu djevojku, ni sam ne zna kako, ni sam ne zna zašto. Samo toliko zna, da je jako voli. Govorio je, da se u nju zaljubio radi vanredno lijepe duše i radi prekrasnih modrih očiju. Autor se sjeća te Tomine odabranice. Sjeća se njena stasa, rasta i obraza. Ne može se reći, da je Toma bio bez ukusa. Imala je ta djevojka nešto u sebi, što je bilo vrlo mekano i blago, pa je valjda to bila igra prirode: napržici Tomi trebala je blaga uzda, mekana ženska duša, koja će ga znati sustegnuti. Gledala je i ona Tomu ispočetka. Raširila bi svoje modre oči, i njihovi se pogledi milovali. Kako je on tada još bio bojažljiv, nije nastojao da joj se jače približi. Počeo je tiskati pjesme njoj u slavu. Slao joj je kriomice sonete, ali ona ih nije ni čitala, kako je autor doznao iz jednoga pisma, koje je Toma poslao svome prijatelju Teu Radiću. To će pismo i čitači naći među recima ove skromne biografije. Toma se dugo sjećao te svoje ljubavi. Čini se, da je nije nikada pravo ni zaboravio. Neprestano ga je pratila njena dobra slika, i kad bi sreo koju sličnu djevojku, njegovi bi se blijedi obrazi zacrvenili. Uvijek je vidio u tuđim očima zraku njena svijetla. Tu svoju dobru vilu Toma je nazivao: Eunoe. Kako ćemo kasnije doznati, njeno je pravo ime Ruža.

Kasnije, kad je Toma sjedio katkada sa grešnim autorom ovih redaka za kavanskim stolom, pričao je o svojoj Eunoi. Te su priče bile pune topline i mekote: sama lirika. Bilo je tu sva silesija sanja, da bi mogao nastati čitav jedan mali roman, blag i mekan, i Toma bi tu sličio onome čudaku Hoffmannovu Anselmu i njegovim zlatnim zmijicama. Dugo je vremena Toma bio nesposoban za svaki rad: šta bi god počeo, uvijek je vidio nju pred sobom, kako mu se ironično smije, i onda bi zapao u nekakve čudne stanje. Pušio bi cigaretu za cigaretom i neprestano mučao. Gledao bi u kolute dima i to je trajalo mjesece i mjesece.

Tako ga je uhvatila i matura. Toma neprestano sanja o svojoj Eunoi. Mjesto Sofoklove Antigone, on je govorio o Eunoi. Eto tako je Toma Ivić teškom mukom svršio gimnaziju. I to se dogodilo na osamnaesti rođendan Tome Ivića: njegov ga dan vjerno prati.

XII.

(OVDJE ĆE CIJENJENI ČITAČI DOZNATI, KAKO JE TOMA OTKRIO VELIKU LJUBAV MAJCI I ŠTA SE JOŠ KROZ TO VRIJEME DOGODILO NAŠEM MLADIĆU.)

Prijatelji su Tomi čestitali. Otac Ivan poslao je sinu jedno podrapano pismo. Javlja mu, da se s njim ponosi, da bi mu bilo drago, da bude inžinir, i dodao je na svršetku, vrlo obzirno, da se nada, da ne će »još dugo trošiti na zjenicu oka svoga«. Javljao mu je još neke kućne sitnice i na koncu je završio: »Sine moj dragi, šta je bilo, da je bilo, dođi k nama i malo se odmori, jer je već dugo vrijemena, da te nismo vidili. Mater ti je napravila novo odilo, a i kod mene ćeš viditi dosta novosti. Za niko vrime kani se knjiga, jer ne možeš ti pozobati znanje ciloga svita. Željno te svi očekujemo, a najviše tvoj

Otac Ivan.«

Na rastanku su drugovi priredili malu svečanost. Odbor gospođa »Dobrotvornog društva«, da počasti odlazak nekih svojih bivših pomagača, priredio je u dugoj dvorani »Primorskoga Pijetla« ukusnu večeru. Mladi abiturijenti imali su bijele košulje, upeglane hlače i svi su izgledali neobično svečano, osim Tome Ivića, koji je bio obučen jako skromno. Pjevalo se, brbljalo, nazdravljalo i plesalo.

Naš se bijedni Toma objesio, kao nazad dvije godine, kad je bio na raskršću. Kako bi bio sretan, da ih dovede pred ponor, onakav, pred kakvim je on sada. Da zaustavi svu tu muziku valcera, fokstrotta i tako dalje? To ne može, a konačno,

šta se njega tiču sva ta napudrana gospoda i lakovane gospođice? Neka se vesele i neka su sretne! A mamice, mamice, one su danas dosadne i teške, kao jelo od par dana.

Kako se vidi, Toma je Ivić bio u teškom duševnom stanju. Ništa ga nije zadovoljavalo.

— Gospodin se dugočasi, — počela je kraj njega gunđati neka postarija gospođa sa cvikerom, kad je prestao ples i kad je njena Olgica sjela dolje u dnu dvorane s onim lijepim zalizanim abiturijentom sa bijelom ružom u zapučku.

— Stranac sam napola, gospođo, ovdje i nemam nikoga poznata osim ovih drugova. Nemam u dvorani nikoga svoga.

— O tako, a ipak dolje u kutu jedna mlada gospođa priča o vama sa zanosom. I dušu, čini se, da vam pozna. Kaže, da ste pjesnik. Priča ona o vašem kolegi, onome malome, što je još dijete..

Nervozan je Toma i već je htio da prekine gospođu i nije je nikako mogao do kraja slušati. Dakle, došla je ona, koju nije očekivao i za koju zapravo nije imao ništa, osim par neugodnih uspomena: to, da je nekada bio u nju zaljubljen. A nje — Eunoe — nema! I onako, što mlada gospođa ovdje traži? Ona mu se lagacko nasmiješila, a njemu je bilo pri duši, kao da ga je netko ošinuo ćuškom po obrazu. Gospode, zašto je ona došla? Mlada je gospođa odviše zadovoljna, kako čuje. Njen muž, mladi sveučilišni docent, tetoši svoju ženu, i ona sada piše, kako mu je pričao jedan profesor filologije, koji je također u mladu gospođu bio u svoje vrijeme zaljubljen, knjigu: »*Ja i on*«. A sada došla je bez svoga muža i htjela bi valjda da se opet poigra s Tomom. »Mila i draga sestrice«, tako je mislio Toma, »zašto da se sada poigravaš sa mnom, kad mi je druga uništila i zadnji zdravi živac? Davno je prošlo vrijeme, kad sam mislio, da je svaka tvoja riječ istinita i svaka tvoja suza prirodna. Možda se sjećaš, kad sam ti napisao stihove:

A jedamput, dušo, kad Ti bude teško,
Ti se sjeti mene zgurena i blijeda,
koji ipak sudbu podnosi viteško
i više nikomu svoga srca ne da.

Tebi sam to pjevao, a već sam bio u nju zaljubljen — u svoju Eunoju... A sada, Tomo Iviću, tvoja su čuvstva glupa i jeftina. Drugi se s njima poigrava.« — Tako je, eto, Toma razmišljao i sve ga je to jako dirnulo, te je postao nemiran i blijed i najedamput mu pozlilo, pa su ga morali iznijeti iz dvorane. Neko vrijeme je odležao, a zatim je otišao svojoj kući. Eunoju nije vidio...

*

— Sine!

— Evo me, majko! Evo me. Poljubi me i izgrli! Eto, tako. Gledaj, majko, kakav sam ti: raznježio sam se, kad sam te ugledao.

— Da, sinko, nije bilo meke ruke, koja bi te gladila; znam ja: oči mi tvoje kažu.

— Šta to, mama, šta to misliš?

— Ništa, sine. Tako: mislim ja i osjećam. No pustimo to na stranu. Osjeća mama, ako i ne zna sve. Izliječit će te naše sunce i majčina ljubav.

— Bože daj, majko!

Pošao je Toma u svoju mračnu i čađavu sobu. Još u njoj visi slika majke Božje od sedam žalosti i pred njom dršće žižak. Sio je Toma na sjedalicu, zagledao se u bl. Majku Božju od sedam žalosti i sve nekako teško diše. Dosadno mu je, pa makoliko ga mazulila dobra mama. Ali, sve će to konačno proći i opet će Toma postati onaj stari junak, koji će pregaziti svoje male sitne boli i prestat će da živi svojim životom. To on mora, to je njegova zadaća, pa bilo šta mu drago. Samo neka se malo umiri ovo srce, što ga progoni. Postat će opet tvrd, kao što je i prije bio, pa će opet živjeti za svoje ideje..

»Hahahahahahaha,« nasmijao se Toma Ivić, »ja ću postati tvrd *kao kamen*! — Ja, čije je srce zgaženo. Kako je lijepa samoobmana!«

I dok je on tako mislio, došulja se do njegovog mjesta mama i donese mu jedan bijeli cvijet.

— Šta si se zamislio, sinko?

— Ništa, mamo, tako...

— Zašto, sinko, stojiš tu? Rođaci bi htjeli, da te vide.

— Reci, mama, da sam umoran. Da ne mogu. Sutra. Eto sutra. Sutra ću s njima razgovarati, koliko ih je volja. Sad ne mogu. Jedino mogu, ako hoćeš, s tobom. Ti si jedina, s kojom mogu ovaj čas razgovarati.

— Što je to, sine moj mili? Šta je učinio od tebe grad? Nesretni gradovi! Nesretni gradovi! I po sto puta nesretni! Kako si mi, rano moja, bio veseo, dok nisi otišao u veliki grad. Sjećaš li se, kako bih se ja smijala, kad bi mi pričao o onom Ivanu, kako je govorio: »Imali smo za objed kićeloga kupuća i meća« ...A sada! Podupro si glavu, kao da je cijeli svijet na tebi. Tužan si, kao da ti je kuća izgorila. O, tugo moja pusta!

— E, tako ti je, kad čovjek u godine uđe...

— Kakve su te godine snašle, moj sinko! Još si mlad i zelen. Nego hoćeš li, da ja pogodim?

— Hajde de, da vidimo, majko...

— Ti si... nemoj se naljutiti...

— Što bih se ljutio, mama!

— Dobro, ti si se zaljubio, pa ti je žao, što si ostavio curu samu...

— Ali, majo!

— Pa zašto se crveniš? Vrijeme ti je konačno. Tvoj otac oženio se tvojih godina. Reci mi, duše ti, kakva je? Je li dobra, sinko?

— Mani, majko!

— Kladila bih se, da jesi.

— E, mama, jesam, kad hoćeš, jesam, ali...

— Šta sine: ali?

— Eto, ništa.

— Kako ništa! Ili ti je tkogod drugi nosi? Ako ona drugog više voli, nego tebe, pusti je na miru, sinko. Momak si i šta ti fali, pa ako ona tebe ne će, zašto da luduješ za njom? Ima cura i bez nje. Nije ona sama, duše ti! Čast njoj, znam ja, da nije ona zla, kad si se ti u nju zaljubio. Ali šta bih ja za njom ludovala? Ima još cura. Čujem, da učiteljica Zorka neprestano priča o tebi i da je sve plakala, kad je čitala tvoje pjesme... Pa ima još i drugih, dijete... Šta mučiš?

— Šta bi da govorim? Samo ti tako dalje, ja te rado slušam.

— Kažem ja tebi, pusti ti nju na stranu... Nego ipak, reci mi, tako ti duše, je li kakva ta tvoja nesuđenica.

— Dobra je, mamo, jako dobra.

— Pametna?

— Jest, mamo.

— I ne voli te?

— Ne voli.

— A zašto?

— Bog zna, zašto...

Tako su majka i sin razgovarali više puta. Toma se polako oporavljao i majka je imala pravo. Sunce i majčina ljubav učinili su svoje. Za malo vremena Toma je opet postao jak, ma, da nije zaboravio svoje Eunoje. U to je vrijeme primio pismo od svoga prijatelja Tea Radića, u kome mu je javljao, da će kroz kratko vrijeme izaći »Crte«, koje pokreće Toma (on je bio posve zaboravio, da je to već bilo uređeno, dok je bio u gradu) i Teo Radić, te ga moli da pošalje svoj prilog za list.

Moli ga svakako, da napiše uvodnik. Toma se osjećao slabo, ali je ipak sjeo, pa je napisao ovaj list:

»Moj Teo, pišeš mi, da će »Crte« izaći i, što mi je još draže, da će možda za dulje vremena izlaziti. To je vrlo lijepo i potrebno.

Ja sam ovih dana razmišljavao o književnoj »krizi«, kako se to kaže. Nisam mogao naći razloga. To jest, nalazio sam ih više, tako da nisam na stalnu, koji je veći i koji je jači. Ipak, čini se, da je najjači razlog u ukočenosti naših starijih javnih radnika i u njihovoj nesposobnosti, da se zagriju za naš život i da ga pravilno shvate i razumiju. Mi smo sputani, i to je najteže, što ima u našem životu.

Žao mi je, da ovako govorim, ali sam prisiljen: možda u obaranju ima više pozitivnosti i jakosti, nego u tisuću lijepih fraza o našoj književnosti, o njenoj snazi, o odabiranju najplemenitijeg, o klasicizmu sa toliko lijepih »izrečica« i sa određenom masom zareza i točaka.

Iz ovog moga zatišja, gdje sam nažalost tjelesno potpuno obolio, da jedva vučem pero po hartiji, ja veselo pozdravljam naš novi list i želim mu više uspjeha nego »Preporodu«, koji je onako žalosno svršio u slastičarni krivnjom sladokusaca. O, neka bude širok, kao ovo naše nebo! Neka bude iskren, kao naše duše, a drugo će sve doći.

Ja bih ti rado pisao odavle štogod za fejton (za uvodnik sam potpuno nesposoban, jer mi fali mir, raspoloženje i zadovoljstvo). Ali, dopustit ćeš, da čovjek, prikovan uz krevet, u ovoj očajnoj samoći ne može biti ni duhovit ni uman. Lako je s Baedeckerom u ruci obilaziti bijelim svijetom, pohađati razne galerije i biblioteke, gledati stare i nove svjetove, i o tome napisati kakav sladunjavi fejton, sa mnogo imena i data, na užitak književnih sladokusaca. Ili recimo, kao stari himnopojac Mereškovski snivati u pariškoj kavani o plavetilu Nila i u pretjeranim frazama, biblijski kratkima, napisati par vizija, što djeluju ugodno, osobito iza crne kave ili dobra objeda. Ali u ovakvom stanju ne pišu se soneti ni u prozi ni u stihovima! Najradije bih napisao jednu veliku optužbu. Gdje bi svaka riječ bila krvlju natopljena. Optužbu na obamrlu dušu današnje inteligencije. Jer, zaboga, što je to naša inteligencija? Je li to privjesak stražara čuvara države rimskog javnog i privatnoga prava? Dakle, žandarska inteligencija u duhu Bachova apsolutizma, koja prijeti državnim ustavom? Ili je bit inteligencije izjedena duša? Onako, da nakon tridesete seli u ludnicu? O, nesretni Matoš (jadni A Ge, šta je doživio!), nesretna Evropa,

kad je u nju stupio divljak s Balkana ! Jer, gle, izgubili smo tamo dušu i srce, a šta smo tamo dobili, pitam te, šta ? Možda je od mene i previše drsko, ali mi se čini, da nam Evropa oduze mušku snagu. I dok mi ruke podrhtavaju, a moja stara majka ljubopitno promatra moje umorne oči i plače nad mojom glavom, punom nekog divljeg bijesa, navješćujem rat kulturi (uh, kako je to postala otrcana fraza : deset milijuna mrtvih glava, da se iza ovoga nastavi opet nove vrzino kolo !) i svemu onome, što smo dobili od »napredne Evrope«. Eto, kako vidiš, mogao bih postati, dragi, i fejtonista i moralni propovjednik, u stilu nekih naših novih proroka, a to mi se nikako ne da.

Pisao si mi onomadne, da je i N. »prešao granicu« kako se to kaže. Hvala Ti, veliki Gospode ! Tako i jedino tako, šta bih na to drugo rekao ? To sam predosjećao, kad sam o njemu pisao u onom našem papirnatom idealu u »Preporodu«, gdje smo pjevali sonete svome »zlatu« i rugali se, kao svi slabi đaci, profesorima. Ipak treba zapamtiti, da je Preporod otac »Crta«. To treba znati, jer je on bio vedar i zato je onako vedro svršio. Kad je otac bio takav, neka bude i sin. Svi moramo ostati onakvi. I ti sa vječnim svojim »Oni, koji dolaze« i »Oni, koji odlaze«, i Pjerin sa svojim »Alleppe « i Helije sa socijologijom, u kojoj je dokazivao, da je najveće socijalno pravilo, da svi ljudi budu siti (hahahaha !), i ja sa djetinjskim i prkosnim sonetima. Svi moramo ostati onakvi : prkosni, nametljivi, jaki i veseli ! Čudno je to dabome, i tko će nas ozbiljno shvatiti, kad mi književnost proglasujemo djetinjskim snom ?

Kad bih htio biti učen, ja bih u par poteza ocrtao današnjeg čovjeka : Burza — fotbal, kavana — glad i — ludnica. Kako su to tragične riječi. Zaludu : mi smo na velikoj raskrsnici i nismo svijesni onog najglavnijeg : kome da se priklonimo carstvu.

Čineći ove duhovne vježbe (jer ova moja bolest i ovo moje prikovanje uz krevet liči doista na duhovne vježbe) pitam se, u čemu je ozdravljenje duše i onaj naš vlastiti put, naš hrvatski, naš slavenski put. I kao budući novinar (jer ja se sve bojim, da ću svakako svršiti kao novinar, pa bilo što bilo !) kažem : *U ljubavi* ! Znam, da je to tako naivno i banalno rečeno, ali vjeruj mi, da se danas govori za sve dobro i plemenito, da je banalno i zastarjelo. Ne u ljubavi napudranih poludjevica ! Ne u fantastično glupim sanjarijama — ljubavnim romanima, u kojima je najglavnije pitanje i za pisca i za čitača: hoće li se taj i taj par oženiti? Ne u slabunjavim »princesama« s modrim očima, »kojih su zjene modre kao plavetilo Nila« (to je naime napisao čovjek, koji nikad nije otišao dalje pedeset kilometara od svoje kuće, negdje u sredini Bosne !). Ne, druže i brate ! To je zabluda. Tim su se hranile naše generacije nazad dvadeset godina i o tome su se pjevale čitave zbirke pjesama, koje su zato onako očajno prazne i šuplje. Ne — slavenska ljubav za čovječanstvo. Za gladno i ispaćeno čovječanstvo, za nj se treba žrtvovati, da ga podigneš barem za jedan stupanj iznad životinje. Je li išta gluplje i smješnije, već da se čovječanstvo ovako kolje : padne mu nešto na um i uzme igračke u obliku topova, granata, bombi, podmornica, zadušljivih plinova, pa jedan drugoga uništava, a kad mu to dojadi, onda objese bijelo platno, pa ajde da se nirimo. I tko je spretnije baratao s tim igračkama, taj dobiva plijen, taj je heroj, junak, i o njemu se pišu čitave knjižurine, raspiri se ponos i svijest o »herojskim podvizima, junaštvu, snazi i velikoj moralnoj visini«. Ne čini li ti se, druže, da je to preglupo, a da ne bi pametna čovjeka ponukalo, da se pozabavi pitanjem tog najkomičnijeg i najglupljeg osinjaka, što ga svijet vidje ? Eto, pogledaj, što mene sada muči i čime se bavim. Vjeruj svome starom prijatelju, da jedino gajenje onih plemenitih osjećaja može čovjeka barem malko podignuti : visoko ga je teško dići, jer se zadnjih godina pokazao ; ni tigar nije od njega krvoločniji. Dakle, ljubav za braću našu u Hananu, u Madagaskaru, na Ceylonu i Port-Arturu.

I kad bi se književnost shvatila kao zvanje i kao dužnost, kao što su sve poštovane dužnosti (kao na pr. postolarska, tapetarska, dimnjačarska itd.), tada zastalno ne bi bilo toliko ekscesa. Literarni artiste i poštovani narcisi naljutit će se, a ja proglasujem vrednijim uzorati ralo zemlje, nego napisati zlu knjigu.

Iz ovih suvih i oparenih krajeva, gdje sunce prži, a noć žeže, daleko od gradske himbe i mržnje, ja čitav život kondenziram u jedno : sve se mora promatrati pod vidom *dobra*. Ne razumiješ me možda ? Praktično : ne tražimo blijede i iznurene literate. Ne tražimo lijepu i zgodnu riječ, naparfemiranu, koja će se dopasti licejki, koja upotrebljava četiri puta na dan Coty i Houbigan. Ne, gajimo i tražimo novoga čovjeka, sa velikim srcem, sa velikom i dobrom dušom. Znajmo još jednu : u novije vrijeme se kod nas raspravlja, kako bi trebalo da se kod inteligencije podigne njen aristokratizam. Druže moj, nema aristokratizma položaja. Osobito ako se želi time reći, da treba povlačenje u se i izbjegavanje

javnog života i rada. Književnik mora biti, kao i svatko drugi, radnik, agitator dakle! Historijska je laž književnost bez tendence. Ona »bez tendence« ima tu tendencu, da pokvari dušu.

Gajimo, dragi, vedre duše. Ostavimo, na užas svih boema, sive poglede i glupu prazninu. O, život nije praznina. On je borba: borba prošlosti sa sadašnjošću i sadašnjosti sa budućnošću. Krčimo budućnost, i nemojmo se bez potrebe osvrtati na prošlost. Nas Hrvate često ubija prošlost. Rod, koji sve na mrtvima snuje, često slabu budućnost kuje. I pri tome neka nas ne smetaju forme: one su često samo grdna statitika i nastale su kao potreba umorenoga čovjeka: naša umjetnost će biti dinamika, novi oblici, potrebni današnjem čovjeku. Čovječje zrenje stvari nije uvjetovano ovom ili onom formom, ovom ili onom školom. Današnji je čovjek komplikovan, zato je i njegova umjetnost komplikovana: sada teče kao potočić, pa se pretvori u rijeku, zatim postane priča, konačno se pretvori u pamflet, panegirik, san, pjesmu, pa da se opet pretvori u novelu ili legendu. Panoptikum.

A ono drugo ne trebam ti preporučivati. Poznam vedru tvoju dušu i svih onih, koji se kupe oko »Crta«. Vjerujte, da »divlji čovik« iz Krvave Kapije ne će trpjeti nikakve literarne cmizdravosti i lutanja. Ravno, kao ravna crta. Vesele duše i čista srca. Topovima, opsjenama, intrigama, lutanju suprotstavimo našega i sveopćega Hrista, koji neka nas vodi u svemu. Amen. Tvoj Toma.«

Autor ovih redaka smatrao je potrebnim, da ove retke donese pred oči čitača. Čini mu se da se u njima zrcali dobrano Tomina unutrašnjost, pa mjesto, da on sam opisuje Tomino naziranje, čini se da je najbolje, da sami čitači steknu mišljenje. Opazit će sama gospoda čitači, da je ovdje Toma ponešto nervozan: molim, da se uvaži njegova bolest i njegova zla kob u ljubavi, pa će se sve razumjeti.

Drugovi su oduševljeno pozdravili Tomino pismo. Činilo im se, da je Toma ovdje dao njihov program, pa su pismo stavili u prvi broj mjesto uvodnika. Međutim list nije imao sreće: pored Tomina pisma, koje se učinilo sumnjivim »čuvarima mira i reda«, list je imao još neke stavke, koje su također bile sumnjive, pa je redarstvo zaplijenilo čitavu nakladu, a glavnog urednika Tea Radića i Tomu Ivića strpalo u zatvor, da tamo razmišljaju o svojim idejama. Nitko nije ni prstom maknuo u Tominu korist. Sve su novine šutjele, samo je jedan konservativni list napisao oštar protest, i oštro napao odluku redarstva. Redarstvo je zahtijevalo, da se urednik toga lista makne: tako je list ostao bez urednika i sve je donosio stare istriške.

XIII.

(OVD JE ĆE ČITAČI DOZNATI, KAKO JE TOMA POSTAO UREDNIKOM TOGA KONSERVATIVNOGA LISTA I KAKO JE PRESTAO BITI UREDNIKOM.)

Konsorcij konservativnoga lista bio je na mukama, koga da zovne za urednika. Javnost je bila neraspoložena protiv toga lista, jer je znao vrlo često da oštro osudi naše prilike, a još je neraspoloženija bila prema njemu policija. Ona je nastojala da list pregleda sa sitnozorom, pa je skoro svaki drugi broj izlazio u djevičanskoj bjelini. I zape im oko za Tomu Ivića: oni su vidjeli prvi broj »Crta« i, odbivši neke radikalne poglede, odobravali su njegovo pisanje. Opazili su, da Toma ima stila, a vježbom može mladić da se razvije u dobra novinara. Znali su, da je Toma u teškim materijalnim prilikama, pa kad je izišao iz tamnice, ponudiše Tomi, da bude urednik njihova lista. Toma se nije mogao odlučiti, jer je svakako htio poći na sveučilište, ali međutim, nije bilo za to sredstava. I tako se primio uredništva: njegov san, da bude novinar, ispunio se i prije očekivanja. Toma je uređivao list: sve stare rubrike, koje je našao u listu, radikalno je izmijenio. Tako je izbacio rubrike: »Iz našega društva«, »Lične vijesti«, »S kraja na kraj svijeta«, a uveo je neke nove, koje nisu bile obične u tom listu. Tako je uveo rubrike: Kritika našega života, Kazalište, Socijalni pregled, Ideje i ljudi, Knjige i autori, i tako dalje. List su počeli čitati boemi, književnici, glumci, novinari, a dobri ljudi u provinciji, kad bi primili list, bolno bi uskliknuli: nema ništa za nas, prazan je, gospodski. Bolo im oči, da se u listu upotrebljava toliko i toliko internacionalnih riječi. Počeli su se buniti i slati pisma na upravu i na samog urednika. Tako mu je poslao pismo (mjesec dana poslije nego što je postao urednik) jedan »prijatelj filologije« s dva velika arka tuđih riječi, koje je našao u listu i te riječi »služe na sramotu našem, kao riblje oko, čistom jeziku«. Taj prijatelj filologije vraća list, jer je otišao u moderniste i sve »piše o modernizmu, o kazalištu, o glumcima, o premijerama i reprizama, o plesovima i drugim bezobraznim stvarima, o kojima se ne smije među pristojnim ljudima govoriti ni riječi, a napušta dobre stvari, koje svakoga zanimaju. Tako u zadnje vrijeme nije bilo u listu nijedna riječ, koje je vino najbolje u kolovozu, kakve poslove treba raditi na dan svetoga Roka, koje su trave najbolje protiv uroka; kako treba saditi voćke ljeti; gdje su najjeftinija kupališta; tko je otišao u Kiseljak, a tko u Rogašku Slatinu; koliko je puta bio taj i taj do sad odlikovan; koliko je i koje su osobe bile na proslavi srebrnoga

pira dr Ivana Marina, starog rodoljuba, koji se tako lijepo i dobro pazio sa svom starijom generacijom naših rodoljuba; zatim u listu nije bilo ni riječi kroz sav mjesec dana o tome, kako živi japanski car i kineski kralj; nije se moglo čitati gdje je sada sultan i šta radi, a to su sve stvari, koje zanimaju publiku i čitaće općinstvo i ono hoće, da se o svemu obavijesti i da o svemu dobije točne podatke i dobre obavijesti. I eto sam taj prijatelj filologije tri puta je poslao dopis, sa velikim i malim podnaslovima i (Hvala dobrom Bogu, još mu nikada nije nitko rekao, da on ne zna napisati par pravilnih rečenica: ta on se nazad četiri godine, kladio s nekim poznatim hrvatskim gramatikom, da će mu dati zlatnu petaču za svaku pogrešku, koju nađe u jednom velikom njegovom članku, a ipak nije mogao naći nijedne) pa uza sve to taj mladi i nerazumni urednik nije donio ni jednu jedincatu riječ, i ako je on javljao samo svježe novosti i vijesti, koje svakoga zanimaju. Tako je on jedamput iscrpno javio o promjenama na žandarmerijskoj kasarni i o koristi, koju će naš dragi hrvatski narod vidjeti od te promjene; drugi mu je put javio o ašikovanju g. učitelja, koji zanemaruje svoju dužnost i lijeta za djevojkama, a sve govori, kako je on napredan; treći mu je put javio o prinovi u poštarevoj familiji. I o svemu tome urednik nije javio skoro nijednu riječ. Nije meni do toga, da se vidi moje ime štampano, ali me u srce boli, kad vidim, na koji je način javio rođenje poštareva sina. Ja sam to bio tako lijepo iskitio, da je milota bilo vidjeti. Poštar se veselio, da će taj broj lista lijepo istrići, pa će ga uokviriti te će kasnije pokazati svome sinčiću, kad tamo u listu izašlo je samo pet velikih i jedna mala riječ: Poštaru Grgi Ticiću rodio se sin. I ništa nije bilo više u listu, a poštar je sta i pretplatnik, koji list prima ima dvadeset godina, kad se za urednika nije ni znalo i on je ostao vjeran našemu listu, i u ova teška vremena, kad su se mnogi odmetnuli, ostao je vjeran i svu je svoju kuću oblijepio sa listom.« I »prijatelj filologije« je vratio list i povukao svoje dionice: on je bio jedan od najjačih dioničara. Napisao je ove riječi: ne prima se nerodoljubni list. Uprava je bila na mukama, ali je bila prisiljena, da dade mladom uredniku otkaz. I tako je slavno svršilo Tomino prvo urednikovanje.

XIV.

(OVDJE ĆE POŠTOVANI ČITAČI DOZNATI ZA NEKE TOMINE LOŠE OSOBINE, A AKO GA ŽELE SAČUVATI, U DOBROJ USPOMENI, NEKA NE ČITAJU RAZNE POJAVE, KOJE NA NJ BACAJU RUŽNO SVIJETLO.)

Prije nego pređemo na Tomin život na sveučilištu, neka je dozvoljeno autoru, da iznese neke pojave, koje je opazio kod Tome, a koje, po mome skromnome mišljenju, nisu nikako na pohvalu našem inače vrlo simpatičnom mladiću. Istina, prije svega. Žao je autoru, da sve nije kako bi moralo biti, ali šta ćemo? — i Toma je bio čovjek i ništa drugo i po svojim djelima nije se mnoga razlikovao od ostale naše poštovane inteligencije. Imao je Toma veliko srce, eto to je ono, što bih htio u ovom poglavlju dokazati.

U vrijeme, kad je Toma bio jako zaljubljen i kad je tugovao za svojom Eunojom, on se ulagivao mnogim gospođicama. Događalo se čak, da je mnogo gospođica mislilo, da je Toma u njih zaljubljen. On se s njima dopisivao, išao je na plesove, u kazalište, kino i tako dalje. Doživljavao je male neugodnosti: katkada bi koja gospođica doznala, da je on jednako ljubezan prema drugim djevojkama, i tada bi naš mladić stradao. Nastojao bi se opravdati, ali mu to nije uvijek uspijevalo, jer bi i druga strana imala jezik. Tako je Toma skupio cijelu zbirku pisama. Bilo je interesantnih pojedinosti, i pisci romana, koji se sviđaju licejkama, našli bi mnogo zahvalna štiva. O tim zanimljivim sitnicama ne može ovdje biti govora: parfemi, pramenovi kose, dopisnice svih mogućih vrsta... sve to nije objekt našeg razmatranja. Autor se ovih redaka ozbiljno pitao, zašto je to Toma radio, ali nije mogao naći pravog odgovora. Zna pozitivno, da je Toma bio do krajnje mjere korektan s djevojkama. On čak zna, da je Toma katkada gladovao, samo da plati kojoj djevojci kino ili kazalište. On dalje zna, da Toma nijednu djevojku nije poljubio. Zašto je dakle sve to radio, to nitko ne može odgonetnuti. Neki drže, da je to možda Toma radio iz osvete: tko bi ga znao? Možda i jeste, ali mi je teško vjerovati, jer se Toma doduše osvećivao, ali samo na onome, tko bi mu učinio nepravdu, dok je prema pravednima bio uvijek širokogrudan i pravedan. Neki opet misle, da je Toma radio iz književne radoznalosti: on naime za dugo vremena nije poznavao ni najbitnije oznake ženske duše, pa je ovako htio, da dozna tajnu, koja se krije iza slatkog posmijeha. Znam, da je u to vrijeme, kad se upoznao s mnogo djevojaka, kanio napisati roman »Duša žene« i da je nekoliko poglavlja napisao. Dalje

od toga nije pošao. Tu sam ukratko ispričao o Tominoj »slaboj strani«, kako se to kaže. Nisam nijednu prešutio : navratit ću se još jednoć na tu stranu. Kako i sami čitači vide : grešilo se i s Tomine strane, jer nije uvijek bio dostojanstven. Ali kad se uzme u obzir, koliko je Toma podnosio, nadam se, da će mu ove male zablude i poštovani čitači oprostiti, kako mu ih je oprostio i pisac ovih redaka, koji je bio njegov najoštriji sudac, uprav zato, što je bio njegov najbolji prijatelj.

XV.

(OVDJE ĆE GOSPODA ČITAČI DOZNATI NEŠTO O NAŠIM SEOSKIM ZBOROVIMA I O NJIHOVOJ NARAVI I ĆUDI.)

Otac je Tomin svakako htio, da mu sin uči tehniku. Ni čuti za koju drugu struku. Kad već nije htio biti fratar, onda valjda ima on pravo, da odredi, šta će mu sin učiti. Toma se nije protivio ocu, ali je u svojoj duši bio uvjeren, da nije stvoren za takve poslove. Međutim, kako je on volio svoga oca, svakako je odlučio, da uči tehniku, premda je znao, da se on ne će posvetiti inžinjeriji, već da će se baviti knjigom, naukom, a najviše novinarstvom. To je bila Tomina želja i svakako je mislio, da je to jedino zvanje, gdje može razvijati svoje ideje i gdje će se uhvatiti u koštac s našim hrvatskim životom, pa tko koga obori, da obori.

U Zagreb je morao poći s praznim džepom. Nije imao novaca ni za najpotrebnije stvari. Kako Toma nikada nije bio pristaša nijedne vladine stranke i kako je bio i u novoj državi trajno u opoziciji, nije mogao dobiti državni stipendij, premda su profesori u mladoga Tomu polagali najljepše nade, kako se to kaže u našem rječniku. Toma ne znajući, šta bi učinio, sjeti se, da su svi njegovi mještani, koji su učili na srednjim ili visokim školama, imali općinski stipendij, pa sjede jednoga dana i napravi molbu na općinsko vijeće, da bi i njemu dali stipendij.

Općinski načelnik Glavina sazvao je seoski zbor i na njemu je izložio, kako mi Hrvati stradavamo od naše gospode, za koju kažu, da su u dno duše pokvarena, pa da bi bila sveta dužnost svih seljaka, koji su na toj svojoj koži opazili u vrime rata, šta su gospoda, da zakrenu vratom našoj gospodi i da nikako ne dozvole, da se njihov broj poveća, jer jao ti ga se i kuku našem seljačkom svitu, ako se njihov broj poveća. Osim toga, kako je poznato, naša gospoda ništa ne rade, pa i zbog toga nije potrebno, da se njihov broj poveća. A najveća je glupost, braćo i prijatelji moji, ako su ta gospoda tako drzovita i tako bedasta, pa nas mole, da ji mi pomognemo u tome, da nas seljake kradu i da nas vuku za nos ! —

— Tako je, čulo se iz svih usta. Doli gospoda ! Doli !

— Eto, tako, prijatelji moji, i onaj nesritni sin majstora Ivana Ivića, ono gospoče, koje se ne dostoji ni da progovori tri riči sa svojim ljudima, već nam je tio nikakva prosvitna društva osnivati, kao da mi seljaci nismo dosta prosvitljeni i kao da je samo gospodi Bog pamet prosvitlio i kao da mi nemamo tri prsta soli u glavi. Eto taj izrod (A jest, tako je, izrod je, doli s njim !) oće da nas žedne priko vode privede. Napravio jedno pismo na našu općinu, u kome moli, da mu damo nikakvu baštinu, ili kako on kaže štimpendiju. Braćo moja, jeste li vidili, kako nas oće gospoda opet da vuku za nos, a ? Da mi njemu damo, a šta je on nama dao ? Nikakvo pišivo društvo, u kome opet triba plaćati članarinu, a u njemu se ništa ne čuje, nego kako ćeš varati siromašni svit ! Članovi toga društva čitaju nikakvi list, u kome sam ja na vlastite oči čitao, kako naši stariji ljudi ne znadu mnogo, već da omladina triba da uči, pa da ne bude kao i njeni ocevi. Vidite, braćo moja, ti bi mudračine tili da zavade nas s našom dicom. A ja sam na svoje vlastite uši čuo u gradu, kako mi pričaju, da taj Toma Ivić, iako još mlad i zelen, vuče kao prvi u tome kolu i da je to nikakvo društvo »Narodni preporod«, kao da mi nismo priporođeni u ratu i kao da mi u našoj stranci Hrvatskom Rodoljubivom Centrumu (HRC) nismo dobili najbolje nauke i kao da nas ti mladići moraju učiti, a ni sami ne znadu pravo Zdravu Mariju. Zato ja kao načelnik pridlažem, da se ništa ne da iz naše ovćine ovome pogospođenom seljaku.

— Tako je ! — čuju se uzrujani glasovi.

— Oće li još kogod govoriti ?

Ilija Gabrilo javlja se za riječ :

— Slavni seocki zbore ! Braćo moja i prijatelji ! Koliko sam svita proša, a proša sam, vala Bogu, dosta u ovo moji pedeset godina : bio sam i na Karpatima i na Soči, bio sam na jednom i na drugom kraju svita, a nigdi, braćo i prijatelji moji, nisam čuo, da gospoda prose u nas seljaka. Oni sami uzmu, što im se sviđa. A evo ovaj nesritni Toma Ivić dolazi sad prid nas, pa nas moli. A kad su bili izbori, nije nikako tio da radi za našu stranu, već je sve govorio, da njegova nikakva stranka »Narodnog preporoda« (Bog bio s nama !) mora dobiti većinu, ako želimo, da nama Hrvatima i seljacima bude dobro. Pa kad on nije tia s nama, ne ćemo ni mi s njim. Svak sebi, pa kako bilo. Da je tio s nama, pa da bi čovik malo i pomoga,

neka mu bude. Ali ovako, braćo, nema govora. Ja daklem kažem i ovo, a odobravam sve ono, što je naš pametni načelnik kazao, za što neka mu je dika i čast od svih nas, di čuo i ne čuo!

— Tako je! Živio!

— Ima li još tko da reče?

Za riječ se javio jedan mladi zgrebljeni čovuljčak, Andrija Skako:

— Braćo!

Nikada do danas nisam parlamentarno tio prozboriti. Ali danas ne može moje srce podniti, a da se ne javi i da ne reče bratski braći. Evo mi govorimo o gospodi. A recite mi, braćo, da li su gospoda ikada ovoliko riči o nama prodivanili? Nikada! Nikada, braćo, o nama nisu ni riči progovorili. Eto ja čitam nikidan jedne novine i na tri mista sam našao ovako napisano (ako, braćo, ovo nije istina, što vam govorim, neka mi usane desnica i livica!): »Bijeda je u našem narodu velika. Gradovi nam počinju propadati, a da o selima i ne govorimo.« Jeste li vidili, braćo, kako gospoda o nama govore? »Da o selima i ne govorimo!« E, pa dobro, pa da ni mi ne govorimo o građanima i o gospodi, pa da vidimo, kome će prije dodijati. Zato se ja iz dna duše slažem sa našim dičnim načelnikom, koji neka nam živi i cvate! Kad gospoda ne će o nama da govore, zašto da i mi, braćo, govorimo o toj nesritnoj gospodi? Kad im je dobro, onda za nas ni da čuju, a kad im dogusti, onda tekar se site nas. Doli gospoda!

— Doli!

— Javlja li se još tko god za riječ?

Marijan Zubac, koji je neprestano vikao, da svi ovi govori ne vrijede šuplja boba i da svi mlate praznu slamu, zamolio je, da i njega poslušaju, pa da će tek onda čuti pravu riječ, kakvu do sada nisu nikada čuli. I onda je nastavio:

— Nije meni, braćo i prijatelji, žao, da sin majstora Ivana Ivića uči škole. Tako mi Bog pomogao, kako istinu govorim. Svak po svoju gaće kroji. Pogotovu mi nije žao, da uči on, jer Bog a duša, mali Toma bio je dosada dobar mladić i nije nikoga uvridio. Što nije fratar, zato će on Bogu odgovarati, a ne nama i nas se to nimalo ne tiče. I ja bih bio protiv svih vas (»Oho!« čuju se glasovi), kad biste vi bili protiv Tome samo zato, što on uči. Mi seljaci tribamo školovane ruke, jer, braćo, brez znanja nema danas na ovome svitu ništa. Za sve triba znanje. Nego ja vas pitam, o pametne glave, kakve to škole želi učiti Toma Ivić? Govore, da bi on najradije učio nikakvu filozofiju. A ja vas pitam, je li od vas ikad itko čuo za tu rič? Je li od vas ikada dobra kogod primio od te filozofije? Nije,

braćo, i ja zahvaljujem Bogu, da nisam nikada za tu rič čuo, jer govore, da se od te nauke pametnom čoviku pamet priokrene i da se ne zna, tko li je luđi: da li onaj, tko o toj nauci govori, ili onaj, koji to sluša. Pa da mi pomažemo onoga, kome je došlo na pamet, da takvu nauku uči? Bila bi sramota za našu općinu, kad bi ga u tome pomagala. A kažu, — ja ne znam, koliko ima na tome istine, — da njegov otac oće i želi, da mu sin uči inžinjeriju. Tu smo ga, dakle! To bi onaj naš nesretnik tio, da njegov sin uči. Vi, seljaci i braćo, niste zastalno promislili, šta to znači, kad ko tu nauku izučaje. Čujte me još malo, pa ću ja brzo svršiti, jer mi seljaci ne smijemo gubiti mnogo riči: to nam neka rade naša gospoda, koja ne znadu ništa pametnijega, nego se neprestano svađati. Ja sam bio u ratu. Vidio sam jednoga pametnoga čovika, ne znam, kojega je jezika bio, ali bio je čovik od glave do pete, i ovo, što znadem, moram zahvaliti tom dobrom čeljadetu. Jedamput, kad su talijanske puške pristale pucati, zametnio se između nas dvojice ovakav razgovor: »Čuješ, prijatelju, rekoh ja, tko je ove puške izmislio?«

— »Inžinir,« reče on.

— »Tko je topove pronašao?«

— »A tko bi drugi, već inžinjiri,« nadoda on.

— »Tko je prah izumio?«

— »Jedan fratar, koji je bio prije u civilu inžinir.«

— »Tko je bombe?«

— »Pa inžinir.«

— »A zadušljive plinove?«

— »Bože moj, sve su ti to ljudi inžinjiri napravili.«

— »Pa to je vražja nauka!«

— »Dabome, da je vražja nauka i sve bi inžinire trebalo povišati, jer oni izmišljaju ono, što će uništiti seljački narod. Gospoda se pokriju a ti, seljače, ludo gini.«

— Vidite, to mi je taj čovik govorio. Braćo, jeste li sada razumili? I da ga mi u tome pomažemo? značilo bi, da sami sebi jamu kopamo, a tolike budale valjda nismo!

Ovaj govor, koji je bio iznešen sa mnogo ljubavi i snage, nije nikako, na iznenađenje govornika, oduševio prisutne. Pri kraju njegovih riječi, počeli su neki seljaci, osobito mlađi svijet, vikati, govoriti, da je to dobro i da bi trebalo Tomu Ivića svakako pomoći, jer eto neko će od njihova koljena i iz njihova sela pronaći jedno novo oružje, pa će time naše selo opet postati glasovito radi svoga junaštva, te je nastala takva neopisiva buka i galama, da se nikako nije moglo saznati, šta tko hoće. Vikali su jedan protiv drugoga, a svi su se zajedno počeli tući.

Najprije polako, a zatim sve jače, dok se na koncu zbor ne okrenu u pravu bitku. Stariji su odobravali govorniku, a mlađi su klicali Tomi Iviću i nastojali da potisnu starije. Toma je junak, on je to i dosada pokazao i zato treba tome junaku pomoći, da prodiči naš kraj. Radi silne buke i galame nije se ništa zaključilo. Ali je ipak Toma za par dana dobio obavijest od općine, da nije dobio ni pare.

Ivići su bili ljuti na druge sumještane. Nikada im nisu mogli oprostiti, da Tomi nisu dali stipendij, dok su svi dosada imali, premda su gavani prema Ivanu Iviću. Otac je još nadodao :

— Šuti i pamti. Doći će kogod od ovih ljudi i tebi pod šaku, a onda se pokaži, da si pravi Ivić.

XVI.

(HISTORIJA STJEPANA KRALJEVIĆA : NEKOLIKO POGLAVLJA IZ NJEGOVA ŽIVOTA PRIJE POZNANSTVA S TOMOM IVIĆEM.)

Stjepan Kraljević, đak sa trideset semestara, bivši član triju uredništava, čovjek, koji se grčevito bori za svoje književno ime i još grčevitije traži nakladnika svojoj prvoj zbirci pjesama, putuje nakon petnaest godina svojoj kući. Zna on, da će ga dočekati majka ostarjela i rasplakana, i brat Antun mrk i hladan kao i uvijek i da će mu dati tri prsta od ruke na pozdrav hladno i nekako neprijatno. A onda će ga odmjeriti od glave do pete. Naročito će pogledati na njegovo odijelo i ako opazi što suvišno, reći će mu posve otvoreno : »Koga ti je vraga trebalo ovo, koga ono ? E, gospodine moj, zlatne zapučke kupuj, kad budeš kruh svojim rukama jeo.« A zatim će ga brat pogladiti rukom po čelu i veselo će se nasmijati : »No, hvala Bogu, da su i te tvoje nauke jedamput prošle i da si napokon svršio. Bilo je ipak vrijeme. I jesi nas u crno zavio. Ni pedlja nismo primaknuli, a tko ne primiče, taj smiče. Petnaest dugih godina ! Mogao si pozobati znanje cijeloga svijeta ! Istina, bio je rat, ali uza sve to bilo je drugih deset godina, da svršiš. A sad si valjda gotov.« Pa će ga povesti u starim i rasklimanim kolima (ako ih nisu popravili), a kad budu prolazili putem, seljaci će ljubopitno promatrati sina pokojnog Andrije Kraljevića, koji je eto uništio deset kanapa zemlje, postao gospodin, i tko zna, šta će sve od njega biti. Govore za one, koji dugo uče, ili da su barabe ili da će postati veliki ljudi. Svi će ga oštro gledati i nastojat će da doznadu, je li postao gospodin, je li postao »lutor«, otkad je otišao u svijet. Jer nije, Bog a duša, dok je dolazio kući, bio silenit : gdje god bi ga pozvali, Stjepan je išao

i nije se stidio opanka, od koga je i on pročedio. Sve to vidi Stjepan i sve će to seljaci pomisliti. A onda će brat joknut konjima, zaustavit će se, zapitat će ga, kako mu je išlo, je li se dobro podnosio, hoće li nama ikada doći naša prava. Sve će to slušati i na sve će morati odgovarati. A seljaci će zatim krenuti u kapu i poći će dalje i mislit će Bog zna o čemu.

— Valaj je i on potratio u drenovo zdravlje novac i godine.

— Zna, bolan, Bog, što radi. Antun stiče, a Stjepan razmiče. Ona bi se prskavica ogavanila, da nije Stjepana.

Tako će seljaci govoriti, a cure će ga gledati stidljivo, pa će ispod glasa :

— Ej, da je kod nas, pa da po sijelim ide. Jadna ti majka !

Eto zna Stjepan, da će to sve tako biti i da će tako govoriti. A kad budu nasamu, zapitat će ga brat :

— Omrzla ova naša prljuga tebi, pa za petnaest godina, da bi nas vidio ! Oslabili smo, oslabili, a ti svaki mjesec : pošaljite dvije, tri hiljade. Ne bi čovjek rekao, već kao da ih u nas fabrika štampa.

Zna Stjepan, »dika materina«, da će ga brat tako pitati i da će mu tako prigovarati. A onda će doći ona najvažnija stvar : ispiti ! Lagati ? Lagati, dabome, lagati. Jer što bi on bratu kazao ? Šta brat zna, koji su to njegovi ideali ? Da mu reče, da on do tih ispita ne drži, ama baš ništa ne drži, i kako on može biti umniji i poštovaniji od svih onih, koji su ispite položili s odlikom, ne će to sve brat razumjeti. Odakle bi on to razumio ? Brat zna kupiti komad dobre prljuge, uzeti par dobrih konja, ali gdje bi on shvatio težnje njegove duše ? To su dvije krajnosti : intelektualni rad (tu se Stjepan pogledao i još se više pritisnuo uz kut), kopanje zemlje i sjeckanje gnoja ! Lagati, dakle, jer to nije prvi ni posljednji put ! Lako će on udesiti : profesor je otišao na ljetovanje i nije bilo vremena, da položi ispit. Samo jedan mali ispit i drugo je sve gotovo. To će sve lako položiti na jesen. Stjepan je Kraljević bio neobično veseo, jer na kraju krajeva moglo je sve to tako i biti. Proći će to dakle sve dobro i sretno. Majku će poljubiti i zahvaliti joj na bječvama, koje mu je poslala o svetom Anti Opatu, »da se moje dijete ne prehladi«, a koje je on odbacio, jer su bile debele i tvrde, i ona će od veselja plakati i ništa ga ne će pitati. Te dobre i svete majke ! Zaslužuju, da im čovjek spomenik digne. Ništa te ne pitaju, pogledaju te u oči i, više nego mi i mislimo, shvaćaju i razumiju. Doći će ona, dok on bude spavao na onom starom krevetu, k njemu, obložit će mu svu sobu dunjama i jabukama, i u sobi će biti prijatno i voljko. Pitat će ga, da li mu je tvrdo, pa će doći i na ženidbu.

— E, sinko, da mi je tebe vidjeti okućena, pa da bi odmah pošla u grob i da zadovoljna dođem k pokojnome pa da mu rečem, da ste se oba na pravi put okrenili i da ste se okućili. To bi starome bilo zadovoljstvo. Mi bi vas odozgo blagoslivljali i čekali dan, kad ćete i vi k nama doći, da svi zajedno slavimo Boga u slavi Njegovoj.

Tako misli i sanjari Stjepan Kraljević i smije se polako svojim sanjama, a vlak se kotrlja, sopće, i u daljini se bjelasa more. I tek tada, kad je vidio more, Stjepan je opazio uza se jednu djevojku, povučenu, mirnu, kako sjedi njemu sučelice i čita nekakvu knjigu.

— Gospođice, more ! Da li se vi veselite moru ?

— Da, volim more !

— Volite more ? A i ja ga obožavam ! Vidite, koliko ima modrine u njemu. A zatim ono je lijepo, kao djevojački pogled.

— Kako čiji !

— Vaš svakako.

— Moj ? — Varate se. Uostalom vi i niste vidjeli moga pogleda i šta vi znadete ? Nego svejedno, molim vas, budite dobri, pa mi recite, koliko je sati.

— Vrlo rado : šest sati. Prispjet ćemo na parobrod. Putuje li gospođica parobrodom ?

— Odviše pitate, ali svejedno : putujem. Samo ne sanjam toliko, koliko vi o tome putovanju.

— Šta vi znate, da li ja sanjam ?

— A šta se vi ne sjećate , šta ste šaptali, ima dva debela sata ?

— Šta sam govorio ?

I ne čekajući odgovora, Stjepan se Kraljević zacrvenio nakon toliko godina. Sjetio se, da on ima običaj, da često puta govori ono, što misli, i to ga je zaboljelo. Zaboga, ako je sve ta gospođica čula ! Uvukao se duboko u se i nikako nije očekivao odgovora. Gospođica je shvatila položaj. Nije odgovorila na njegovo pitanje, već mu je posve nehajno rekla, da se ne treba zato crveniti, jer da svatko ima svojih neprilika. Pri tome je njihov razgovor svršio i Stjepan je dobro zapamtio svaku riječ. Upoznao se s gospođicom Ružom, doznao njenu adresu i nikako nije mogao zaboraviti njena dva oka, što su bila dobra i čedna, sa primjetljivim veseljem.

XVII.

(OVDJE ĆE ČITAČI DOZNATI, KAKO JE STJEPAN DOŠAO U SPLIT.)

Sutradan je u deset sati parobrod došao u Split. Putnici su izašli iz salona i kabina i s paluba su domahivali svojima na obali. Stjepan Kraljević nervozno sjedi u salonu, griska cigaretu, promatra svijet i katkada zirne, da vidi, ima li tko njegov, i tada se opet zavali na sjedalicu i puši. Gospođica Ruža stoji na palubi i neprestano maše, a on nikako ne može da bude kraj nje, jer bi to bilo neprilično. Kad su gotovi svi putnici izašli, i Stjepan Kraljević se konačno izvukao iz salona, nemarno je pogledao dolje i opazio, da je tamo njegova majka i brat, i nemirno jedno drugome nešto dokazuje. Kraj njih je stajala nova udobna kočija. Kad su opazili Stjepana, prišli su bliže : majka je počela plakati, a brat mu hladno nazove dobrodošlicu :

— Napokon !

— Valjda si me baš tako željno očekivao ?

Polako je sašao. Hladno je pozdravio, majci je pružio ruku, puštao da ga poljubi, a zatim se rukovao s bratom. Antun mu je pružio ruku hladnije, nego što je očekivao. Sjedoše u kola, pa se zaputiše u selo, koje je bilo udaljeno dva sata hoda od Splita.

— Dođe i ti !

— A evo, dođoh !

— Zaboravi ti ovaj naš kraj, pa ti neobično. Znam, znam, bio sam za vrijeme rata dva tri mjeseca u Zagrebu, pa znam, kako je. Onda te nisam vidio, jer si bio u Beču. Pa ti omililo u Zagrebu, je li ? Uredan je grad i svijet je bolji nego kod nas.

— Sinko, — prihvati majka, — kako si mi ? Jesi li bio bolestan ? Puno si se, duše mi, postarao.

— Pa zdravo sam, majko, bio uvijek. Šta ćeš, nauk te ubije.

Stjepanu je bilo neprijatno. Tko zna, šta će ga sada pitati, a on bi najradije, da muče i da se, ovako sjedeći, može mirno sjećati svega, što je doživio u Zagrebu, i da dozove sliku gospođice Ruže u pamet. Jer eto nikako se ne može sjetiti njenih crta : samo zna, da ga je osvojila i da je nakon dugo vremena osjetio, da mu srce jače tuče i da je zaljubljen... Naslonjen, na kraju kočije, počeo je razmišljati o nekom događaju na Uskrs prošle godine, ali kad su se pojavile nejasne slike, kola su zaokrenula nizbrdo. Brat Antun zagalio prsa i ruke, fijuknuo bičem, a onda pustio, da konji sami trotaju.

Prolazili su kroz grozdne vinograde, maslinike i sve je mirisalo jako i opojno. Stjepan ne gleda. Seljaci su prolazili u grad i oni, koji ga ne poznavahu, ugnuli bi se s puta, skinuli kapu i proslijedili, dok su oni, koji su ga poznavali, prišli kočiji, zaustavili kola, zapitali Stjepana, kako mu zdravlje, »a za drugo, kako Bog dade.«

— Evo ide Nikola Jurišin ! On uvijek za te pita i zgodio bi nam, kao da nam je brat. Nikada nam nije na žao učinio. Moramo ustaviti kola, jer bi mogao pomisliti, da se ne dostojimo, a to ne bih nikako htio. Zaustavit ćemo kola, je li, Stjepane ?

— Kako hoćeš.

— Hvaljen Isus, Stjepane moj ! Dobro nam došao ! Dobro, dušnje mi, izgledaš. Jesi ono, kako se kaže, malko se postarao, ali ne smeta. Idu godine, idu. Nikada ih zaustaviti. Sve možeš smesti, ali godine nikako, A nismo se ni vidjeli odavna. Davno je to bilo... Davno. Vjere mi, mora da si i ti mnogo znanja pozobao. Mogao bi za cara biti. A, je li ?

— A kako vi, barba Mikula ?

— Siromaški, šior ! A ti svrši, a ? Neka valaj, neka ! Baš mi je drago. Tako i valja. Drago mi je, kao da si mi od srca pročedio. Baš mi je drago, da si došao. Pisali su ti puno, da dođeš. Znaš, nije njima poznato, da ti ne možeš, kad hoćeš. Ima posla, a šta bi mi seljaci znali, kako je to sve. Ali su se, brate, i tvoji iscijedili. Stanje je, pa odnese, a da nije, kamo bi ? Nikad kraja. Neka zna Antun i stara. Ne ćeš im se odužiti, da živiš sto godina.

Zatim je stari Nikola prišao bliže k Stjepanu. Skoro da je ustima ticao njegove uši. Malko se nakašlja, protegne vrat, pa poče polako, tiho, kao da se boji, da tkogod ne čuje :

— Reci, Stjepane, sreće ti, je li istina, da se ti s ministrima u automobilu voziš ? Davno sam ja, dragi moj, govorio, da si ti glava i da će od tebe biti nešto veliko. Ali, da ti pravo kažem, nisam nikada mislio, da ćeš ti tako daleko stići. Kao da je to mala stvar ! Sjesti u auto s ministrom ! Odmah sam ja rekao Antunu : »Vidiš, jesam li ja govorio, da ti svoje pare ne trošiš banbadava. A ?« Malo je moglo, moj Stjepane, naše mjesto dati takvih glava. Malo, vjeruj mi ! Ej, muko moja, da se bilo pokojnom starome dići na noge, pa vidjeti, kako se njegov Stjepko vozicka u automobilu s ministrima ! Stoji na putu i dade rukom znak ministru, da stane, a on stane, i onda u auto k njemu, pa udri u razgovor. Bože moj, onako, kao što ja s mojom starom Drljušom. A auto sve čini trtrtrtrtrt.....trtrtrtrtrtr.. rrrrrrrrrrrrrrrrrrrr..... i ljudi se uklanjaju i sve se nekako bojažljivo poklanjaju. Nije šala : ministar se vozi i njegov najbliži. E, da to stari vidi ! Ne bi ga onako onaj nesretni pisar potjerao kao onda, kad ga je bacio niz skaline. Bog mu duši dao mira !

— Pa da, da, barba Mikula. Ajde de, do viđenja !

— Sluga, šiore ! E, i ne znam ti ja, brate moj, kako se tebi kaže. Ko za što si ti odredio ?

— Za šta mu drago, škole imam.

— E, pa lako onda tebi, pa što Bog odredi. Neka naših, neka.

Kola su pošla dalje i Antun je počeo s udivljenjem gledati svoga brata. Čovjek je on. Zna Antun, da je Luka Antić, kad je bio u Zagrebu, vidio Stjepana kako se vozi s ministrom u automobilu. Ministar se smijucka, a Stjepan se smije i sve nešto piše u papir. Sjeća se Antun — bilo je o Duhovima, kad je pričao Luka Antić — pa je on pozvao najbrbljavije ljude u mjestu, davo im piti i jesti do mile volje, a tada bi ovi uzvanici raznosili slavu Stjepanovu. Cijelo se selo uskomešalo, ali svakako su svi nastojali, da ugode Antunu i njegovoj majci. Ta, Bože moj, nitko njihov nije dosad sjedio do ministra niti se s njim vozickao po Zagrebu. Ne ide tko mi ga zna s ministrom. Tjera on visoku politiku. Moćan je i Bog mu je dao i njegova velika pamet donijela. Nije on badava učio na samom sveučilištu petnaest godina. Onda su svi slali Stjepanu molbe, da se zauzme za njih kod ministra. Tražili su, da im iskopa bunar i probije put, da se pokrene pitanje izgradnje luke i gradnje željeznice. Tražio je stari učitelj, da mu poprave školu, osobito dimnjak, koji »nikako ne će da propušta dim, pa tako smeta njemu starom školniku, koji mora paziti na svoje oronulo zdravlje, u službi za prosvjetu našega dragoga i milog hrvatskog naroda«. Don Marko tražio je, da mu se zaliju zvona, koja su razbili neki zlobnici »na sramotu ovoga dobroga puka, u kome se nikada nije takva šta dogodilo, otkad je ljudi i pameti«. Antun je nadodao u pismu, u kome je poslao Stjepanu ove molbe : »Učini to, pa će to mnogo vrijediti. I onako si moćan kod ministra.« Antun bi zagrlio Stjepana, kad je tako proslavio Kraljevićevo koljeno. Sve mu je oprostio. A on, Stjepan, udubljen u kočiju počeo se ozbiljno domišljati, koji bi to belaj bio, o čemu mu je sada govorio barba Mikula. Nakon nekoliko vremena sjeti se i sav pocrveni. Sjeća se dobro, jer su mu se prijatelji toliko puta nasmijali radi toga. To je bilo lane, kad su on i nekoliko mlađih đaka iz kluba nacionalnih progresista obilazili gradom i u ime naprednjaštva silili trgovce, da im dadu oglas za list, koji će izaći za par dana i koji će biti najveći i najrašireniji naprednjački list na ovom zalupanom Balkanu. Trgovci

su davali oglase, jer su dočuli, da iza ovih mladića stoji jedan omladinski pokret i jedna velika stranka, u kojoj odlučuje poznata željezna ruka g. Milana Subaše. Tako su trgovci čuli, pa su davali oglase, samo da ih se što prije otresu i skinu s vrata.

I tako je doista izašao prvi i zadnji broj lista »Bura«, borbenog glasila mlađe generacije za »nacionalnu energetiku« na Balkanu. Prije nego je list izašao, dogovarali su se dane i mjesece, kako će ga uređivati i kako će izgledati. Stjepanu su odredili, jer je bio pristao čovjek i već u godinama, da skupi intervjue. Stjepan je ozbiljno shvatio svoju zadaću. Dočuo je, da se u gradu nalazi jedan poznati brbljavac ministar. O, to će biti slast: odmah u prvom broju donijeti intervju s ministrom, koji je u vladi kao stručnjak za prečanske krajeve i koji nije imao druge zadaće, već da paradira i da se malo šetucka u svom automobilu. Sjedi tako Stjepan dan prije, nego što će list ugledati Božje svijetlo, kad ga netko upozori, da se približuje u automobilu gospodin ministar. Skoči kao izvan sebe prema ministru, a on misleći valjda, da se na nj sprema atentat, dade znak šoferu, da zaokrene pokrajnom ulicom.

— Intervjuvirati, gospodine ministre! Intervjuvirati! — Tako je on povikao, a svijet, koji je bio naokolo, smije se Stjepanu Kraljeviću u brk. I drugova je nekoliko bilo i oni su se svi nasmijali. Ej, sramote!

— Novinar sam, gospodine ministre, — vikao je Stjepan Kraljević, — novinar, želim jedan intervju. I ništa više.

Ministar je dao znak, da stane automobil, pa je primio Stjepana k sebi.

— Sluga, gospodine uredniče, — prihvatio je ministar. — Oprostite, znate, da ima u ovom separatističkom gradu svakoga gada, pa se čovjek mora čuvati, osobito ako zauzimlje kakvo važno mjesto. Bojao sam se, znate, da ne bi kogod učinio atentat. Treba se čuvati. Danas vam narodni radnici nisu sigurni za glavu na ramenu. Izvolite, gospodine, kad je tako, k meni u auto. Vrlo mi je drago. Čime vas mogu služiti?

Stjepan je sio u auto i važnim licem pitao gospodina ministra o svim mogućim stvarima i sve to pisao na jedan komadić papira nerazumljivim slovima. A ministar je odgovarao bez reda i pravila. Jedamput mu je vlada bila stalna i jaka, drugi put je priznao, da ima u vladi neslaganja i da inostranstvo gleda ovu vladu poprijekim okom, jer da u njoj nisu zastupani najjači prečanski krajevi, treći put je ova vlada najjača vlada, koju smo dosada imali, i ona će bez sumnje uspjeti da riješi sve naše narodne i gospodarske probleme, pa će tako oko sebe okupiti sve dobromisleće krugove u ovoj zemlji i tako će

ona još dugi niz godina biti na kormilu državne uprave. Stjepan je, da se pokaže važnim, upozorio g. ministra na posebnu svoju stenografiju, a ministar je dostojanstveno klimao glavom i divio se, kako ovaj ženijalni novinar može uhvatiti bujicu njegovih riječi, pa da se pokaže »kavalir, kako treba, da se pokaže jedan ministar prema javnom mišljenju«, pozvao je g. Kraljevića na kavu, pa će tamo dovršiti ovaj važni državnički razgovor. Jer veliko je veselje g. ministru, da ga je jedan Hrvat intervjuisao, što dosada nije nikada bio običaj, premda je i on Hrvat i premda štiti hrvatske interese u vladi, kako najbolje znade i umije. Mučno je bilo Stjepanu poći s ministrom u kavanu, ali sada nema druge. Sve bi bilo lako, ali su tamo mnogi njegovi znanci, pa će mu se sad rugati, kako on lijeće za jednim ministrom, s kojim nazad pet godina ne bi nitko progovorio. I kelneri će mu se rugati, ali svejedno. Nema druge. Sjedoše oni dostojanstveno usred kavane. Govori ministar, a bijedna hartija ciči bujicom njegovih riječi.

Na kraju, pošto je bilo govora o svemu i svačemu, zapitao je g. ministra, šta mu se čini, šta će biti s budućnošću njihova lista i o njegovu značenju. Ministar je odgovarao tajanstveno, kao da govori o najvećim diplomatskim tajnama, vječno odbijajući pepeo sa cigare, a Stjepan je sve to isto tako važno i dostojanstveno unosio na papir.

— Uvjeravam vas, gospodine uredniče i dragi prijatelju (da, »dragi prijatelju«, rekao je g. ministar), da se nestrpljivo očekivao takav list od svih pravih rodoljuba i intelektualaca ove zemlje. Čeka vas, dragi prijatelju, vrlo teška zadaća, ali samo smjelo naprijed. Ljubav prema otadžbini i prema svijetlim sjenama naših pokojnika, velikih rodoljuba, treba da svlada sve napore. Za napredak našega naroda vi ćete učiniti neprocjenjivih zasluga, ako krenete tim putem, kojim ste odlučili poći. Bit će moja dužnost, a nadam se, da će me i ostali moji drugovi u vladi u tome potpomagati, da se vašem naporu odužimo i da potpomognemo takav rad u ovom separatističkom gnijezdu.

Nato se gospodin ministar oprostio od Stjepana. Pred autom velikodušno je dao u fond lista »prvi svoj prilog« od tisuću dinara.

Eto, to je ono. To je ono, što se vozickao, kako oni kažu, s g. ministrom. Tu ga je valjda vidio taj nesretni Luka Antić. Sjeća se sada Stjepan svega, da su mu poslali jednu dugu poslanicu (a o njoj uprav sada misli i brat Antun) moleći ga, da se za njih zauzme. Tu je bilo govora o željeznici, nečijem bunaru, o učiteljevom dimnjaku. »Grijota je«, pisali su mu oni, »da se

propusti ovakva zgoda.« Sve su to zbacali u jednu veliku žutu omotnicu, i učitelj je po dana smišljao, kako će mu staviti adresu. Tko bi znao, kakav je on sada gospodin ? S ministrom se vozicka, pa bit će da je i on neka velika zvijerka. Ne uzimlje ministar koga mu drago k sebi. On se sjeća, kad je on bio đače, da se jedan ministar pojavio u gradu, pa je s njim smio ići samo namjesnik kraljev. Bit će dakle, da je i Stjepan velika glava. Učitelj je mislio i konačno je smislio, pa je na omotnici napisao ovako :

Preblagodarnom i preuzvišenom pragospodinu

STJEPANU KRALJEVIĆU pk. ANDRIJE

prvom do ministra

ZAGREB

Kr. sveučilište.

I to su pismo gadovi poslali na sveučilište. Vidjeli su to najmlađi članovi našega sveučilišta pa su mu se rugali : prvi do ministra ! To je taj prokleti učitelj napisao i u što je pamet stratio, vrane mu je popile ! Eto tako oni putuju i obojica se sjećaju vozickanja s ministrom. Stjepan čitavo vrijeme muči i vrlo mu je neugodno, kad se sjeti svega tog, a brat Antun veselo pjevucka i sve se u duši raduje, da će se sada njegov brat pojaviti u selu, i svi znadu, da se on vozickao s ministrom u automobilu. Majci je bilo žao, da Stjepan čitavo vrijeme muči : evo petnaest godina, da nije vidjela »svoje zlato«, a on sada muči i nije s njom progovorio pet riječi.

— Stjepane, srce moje, šta je tebi, da ne govoriš?

— Eto tako, stara, mislim na nešto, pa mi se ne da.

— Ostavi ga, majko, — prihvati veseo brat Antun (u priviđenju, kako se njegov brat, koga on uzdržaje »svojim žuljevima«, vozicka s ministrom) — teško je njemu preko glave. Nije njemu ko i tebi. Da je tebi sve imati na glavi, što ima naš Stjepan, kuda bi ti ? Ne bi ni dva dana bila pri sebi.

Najedamput Antun zaustavi kola. Bili su ispred jedne uvale, u kojoj su se bjelasale masline, vinograd se svjetlucao, a u sredini mala kućica, pokrivena crvenim crijepom. Čitav je kraj bio ljepota boje i jednostavnost pogleda i sve je disalo prijatnom novinom.

— To je naše, Antune ?

— Evo je, vidi, sve sam ja to uradio, otkad si ti otišao u svijet. Je li lijepo, a ? Lijepo je ići s ministrom, ali duše mi, ja ne snam, bih li se s tobom promijenio.

— Hajde, de, tjeraj naprijed. Lijepo je.

Brat ga je pogledao koso, i nije mu rekao ništa, ali mu je bilo krivo, da Stjepan nije našao nijedne riječi, da pohvali njegov rad. A on se toliko veselio njegovu napretku, kad je čuo, da je išao s ministrom. Nemirno su mu se širile nosnice, zatim se uspeo na kola i udario bijesno bičem po konjima.

— Previše si se pogospodio, — dobacio je bratu i tjerao je dalje.

XVIII.

(TU ĆE POŠTOVANI ČITAČI VIDJETI, KAKO JE STJEPAN DOŠAO U SELO.)

Sve je to neugodno djelovalo na Stjepana Kraljevića. A kako i ne bi ? Ta sramota je sve ovo. Pa dolazeći u selo bio je mrk i obješen. I sada je trebalo, da se ljubazno razgovara sa svijetom : svakome reći lijepu riječ i upitati za zdravlje. Ipak je išlo glatko. Glatko je Stjepan odgovarao, a seljaci su puštali »majčin ponos« doma, gdje ga je čekala nova muka — učitelj i stari župnik. Iza par časaka došli su učitelj i župnik ispod ruke, kako su uvijek išle starije generacije ovih ljudi, smjerno se poklonili« mladom gospodinu«, rekli par dobrih izreka o njemu, upitali ga »o našem dragom Zagreb-gradu«, dici i ponosu svih »poštenih Hrvata«, kako napreduje, je li još Jelačić okrenut prema našem »din-dušmaninu«. A on im je odgovarao i nijedne lijepe riječi nije našao za naš glavni grad. Sve je tamo prljavo i ništa ne vrijedi.

Učitelj i župnik turobno pogledaše jedan drugoga i nikako im to nije išlo u glavu. Ako je tako, kako to, da je ostao toliko vremena u njemu ? I napokon se učitelj oslobodi :

— Ma zbilja, da je tako ?

— Tako vam je, gospodine upravitelju !

I opet je učitelj kretao glavom, a župnik mu povlađivao. Obojica su se uozbiljila.

— A međer smo ga tu ! E, sinko, možda se vi varate. Možda vi ne osjećate, kako je veliko srce našega bijeloga Zagreb-grada. Ponos je to naš ! Dika naša ! Vi mladi, vi ne znate cijeniti ono, što vrijedi, već na sve pljujete !

— Ja bih, — počeo je župnik, — ja ne bih tako oštro.

— Ostavi ti, dragi moj don Grgo, što ti ne bi. Šta se mene tiče, što ti ne bi ? Ja sam svoju rekao, pa basta, a sada ti reci svoju ! De ga, molim te, radi toga pohvali, kad imaš srca !

Nastao je tajac. Starci su promatrali »mladoga gospodina«, o kome su oni tako lijepo govorili, gdjegod bi došli, a eto sada mu neki belaj došao.

Kadno je stigao glas, da se Stjepan vozi s ministrom u automobilu, župnik je o tome javno govorio i ponosio se s njim, jer »on je dika i ponos našega sela, o njemu novine pišu, čega dosada nikada nije bilo u našemu malome, ali glasovitome mjestu. On je prodičio naš kraj, kao nitko do sada«. Eto sve je tako govorio župnik. O, ta mlađarija! Ništa joj nije sveto! Samo da joj je trbuhu dobro! Pleme bez slave i časti! Ej, gdje su ona vremena, kad su oni mladi bili! Kad su im nausnice probijale, samo su mislili o domu i rodu i o divnom Zagrebgradu. Jedne su godine pošli u Zagreb samo zato, da čuju »oca domovine«, kako viče »proti Madžarom i Švabom«.

Tako oni sada obojica misle, jedan brže, drugi malo sporije, kao da se boji. Učitelj je još koješta pomišljao o svom bivšem đaku, a na koncu je pomislio, da je to sve šala i da se mladi gospodin šali, pa je nastojao da na svaki način zapodjene razgovor, ali nije nikako išlo. Na koncu se sjeti svoje molbe, koju mu je poslao o Uskrsu prošle godine. Zaboravio je na sve, što je malo prije bilo. Postao je opet onaj učitelj, koji je o Stjepanu pričao uvijek s uvažavanjem (uvijek je dabome isticao da mu je on glavom bio prvi i zadnji učitelj u pučkoj školi), jer da je on glava, kakva se rijetko nađe u našim krajevima. To je on u brk skresao onom zelenišu, mladom učitelju Marku Ševiću, kad mu je ovaj na kotarskoj skupštini rekao, da nije u svijet dao nijednoga mladića, koji bi bio na ponos svome kraju. Učitelj se tada pozvao »na dičnu inteligencu Stjepana Kraljevića, koji je najjasnija glava, što ju je ova naša zemlja dala, čemu je on dao svoj mali kamičak.«

Eto, toga se sada svega sjetio i poslije one ljutine, njegovo lice opet postade vedro, bliže se primače k svome dragom Stjepanu, pa ga potapša po ramenu:

— Zdravi mi bili, mladi junače! Bit će da je sve tako, kako vi kažete. Učeniji ste vi nego nas dva. Je li tako, don Grgo? (»Tako je«, potvrdi velečasni.) Stoga vi bolje sudite, nego nas dva. Je li tako, pope? (»Tako je!«). Prodičiste nas vi. Sjedine u glavu, pamet u stranu, je li tako, velečasni? (»Tako je«, odgovori pravdoljubivi don Grgo.) Neka valaj, to je meni i mom prijatelju, dragom don Grgi, drago. Nisu naše riječi pale na suho tlo. Blaženo vrijeme, koje sam vama posvetio! Moj se rodoljubni rad skupo naplatio.

Učitelj je i dalje pričao, zamolio je gazdaricu, da donese malo crvenike, i sve okolišao i sve nastojao da razgovor svrne na onu njihovu blaženu molbu. Ali nikako doći na nju. Jezik se petljao o sve moguće stvari, ali nikako na ono pravo, radi čega su oni toliko vremena vijećali, hoće li dobro proći ili ne će.

Pričao je učitelj, kako je Stjepan bio vrlo inteligentan dečko i kako ga je on odredio za visoke škole odmah drugi dan, iza kako je došao u školu, i još je koješta pričao. Najedamput nakon što je vele časni pogledao barem pet puta na sat, a učitelj iznenada tresnu:

— Hej vi, mladiću moj, vi nama ne javiste o onoj molbi ništa. Kao da je u vodu upala. Kako no mi utanačismo, a, don Grgo? »Javite, molimo vas smjerno, u najkraće vrijeme posljedice«. Ti si, don Grgo, htio da staviš riječ: rezultat, ali ja nisam htio, da se grdi naš lijepi i ko riblje oko čisti jezik. Neka nama naše hrvaštine.

Vele časni se samo posve pristojno naklonio prema učitelju i prema Stjepanu i htio uvjeriti prisutne, da on nije sve razumio.

— No, prijatelju, kako no bijaše s tom stvari?

— Ja mislim, — počeo je don Grgo, — da ta stvar, oprostite mi, molim vas, što sam tako slobodan, da ta stvar, kako bih rekao, nikako ne spada, to jest, da nije zgodno, da sada spada ovamo.

Stjepan Kraljević gleda starce sav na iglama, i sad bi, kad bi ikako mogao, najradije pobjegao. Jer ovo je u istinu skandal. Došao je svojoj kući, a ovaj mu učitelj ne da mira. Učitelj nije na to mnogo mislio. Dobri starčić nije nikako mogao misliti, da će to biti Stjepanu neprijatno i da ga sve ovo smeta.

— Tru... tru... al' si mi ga ti, brate, zadiplio! Ih, ja bih rekao, ja bih mislio, kako da kažem... i šta ti ja znam. Do bijesa, don Grgo, ili se ne sjećaš? Sastali se nas dva, pa kašljucaj ti, kašljucaj ja, muči se ti, muči se ja, uzimlji u nos tabaka ti, uzimlji ja, kihaj, počni pa raskini, dok nismo dokrajčili, cifrasto, razumije se. Čujte vi, moj mladiću! Nadotezao je naš dragi don Grgo... Mi smo, mladi moj gospodine, vama poslali jednu molbu, ovaj moj prijatelj i ja, da je bilo divota. Samo kako smo se lijepo bili dosjetili za adresu, a vi nama ni makac ni jokac.

— Ja, gospodine Stjepane...

— Bah, kolega, šta ti ne bi? Ta svi smo od istoga panja. Ako je on vladin čovjek, šta to smeta? Ta ja ga naučih čitati, a ti Boga moliti.

I u tome je času domaćica pozvala gospodu na objed

* * *

Stjepan se polako privikao na ovaj život. Sunce i zrak! I onda lijepe djevojke, kojima je Stjepan neprestano davao egzotična imena. S bratom ne govori mnogo, ali zato dopisuje s gospođicom Ružom. Ona mu odgovara i sve se Stjepanu Kra-

ljeviću čini, da je on zaljubljen u svojoj trideset i četvrtoj godini. I u Zagreb je pisao, a odotuda su pitali: »kad će naš nadobudni književnik ovamo«. A u novinama je čitao, da je u Zagrebu nastao mir, otkad su iz njega otišli neki »majstori s mora«, a među njima i jedan »nazovi-književnik«. No, to su sve njegovi stranački neprijatelji i ti ga ne razumiju, kao ni njegov vlastiti brat. Ej, taj brat! Nije s njim progovorio ni sto riječi, otkad je došao iz Zagreba. Brat dođe s posla, večera i ide spavati, a s njim nijedne riječi. Ne shvaća brat njega ni njegove ideale. A odakle bi ga i zašto bi ga shvatio? Hrapav je Antun za takve stvari, ali ga svakako treba na to pripraviti. Treba ga pripraviti, da izda Stjepanovu zbirku pjesama: »Daleki glasi«.

Jedne večeri, kad se Antun povratio iz Splita, došao je u Stjepanovu sobu po prvi put, otkad je došao iz Zagreba. Sjeo je, zapalio cigaretu, prošao prstima kroz vlasi i ne govori ni riječi.

— Ti, Antune, bit će da si došao po kome poslu? Inače teško da bi se ti amo zamučio. Pa šta si se ustobočio? Reci, reci!

— A? Ti pitaš, je li, mene?

— Jest, što si došao? Čast, možeš ti doći, ali mislim, da si ti došao po nekom poslu. Danas si dotjerao petroulje iz Splita?

— Evo, baš k tebi. Čist račun, duga ljubav. Dosta je ovoga! Moramo biti načistu!

— Da, da: čisti računi! Hoćeš, da mi opet dušu ispijaš? »Potrošio si toliko i toliko! U crno si nas zavio! Ja se probijam kao pseto!« To ćeš mi reći, je li?

— Nemoj se, mladiću moj, previše zagrijavati, jer mislim, da nije mjesto ni način, da se odviše žestiš. Hoćeš, da ti kažem, zašto sam došao? Dobro: Reci ti meni, slatka bebo materina, šta je s tvojim ispitima? To ti meni reci. Ne ću ja sramote u mojoj kući i da mi se rugaju. Po selu već glas: »Nema od Stjepana ništa! Proronca li, proronca! I jeste se ona crvotočina Antun bio podnio: o, moj brat ovo, moj brat ono. Eto mu sada, na!« tako, gospodine moj, govore. Danas mi u gradu rekoše: »Šta ti, Antune na nj trošiš? On se u Zagrebu skita, a ti daji, daji, dok kuću ne upropastiš«. Reci ti meni, dakle, šta je s tim tvojim nesretnim ispitima. Krvave meni ispod očiju lete.

Antun se opet povratio u prvašnje stanje, puši cigaretu, rukom tare čelo i — čeka.

— Šta ti to, brate, govoriš? Ja da nemam ispite? Tko ti je to rekao? Bog budi s tobom! Samo još zadnje ispite, pa je sve gotovo. Te zadnje nisam mogao, jer su profesori otišli na

ljetovanje, pa nisam dospio. Pa još da se ja klatarim po Zagrebu! Ala si ti lud čovjek! Pa znaš li ti, tko se klatari? Gospoda, se dragi moj, ne klatare! I da se tučem! Gospoda se ne tuku. Oni se hrvaju perom, a mjesto njih se fukara tuče. Nemoj ti sve vjerovati.

— Čuješ, imam ja pravo! Šta ti misliš, da si mudar zato, što nisi nikada svojim rukama kruh jeo? Imam ja pravo, da te pitam. Mrcvarim se, a sve »radi imena«. Znaš li ti, da sam ja radi tebe najljepše komade svoje zemlje prodao? A znaš li, šta znači *prodati svoju očevinu*? Očevinu, koja ti je draža od očinjega vida. Moje puste Gavrićeve njive! Drugi se na njima bane, a ja svaki put zaplačem, kad prođem kraj njih. I sve to izgubiti za te proklete prnje, za nekakav glas?! Ni te prnje, ni taj glas nisi postigao! Po selu šapat, a u gradu javno se govori to. Govore ljudi: »Iscrvotočio se luda Antun, a lola Stjepan vozicka se po Zagrebu, tuče drugima glave, trati Božje dane, pustolončina prokleta ništa ne radi i kojekuda se skita, kao bijesan pas!« Jesi li čuo? Tako se govori. A od svega toga ni prebijene pare. Ne ću ja toga. Ne ću, da se moj obraz crveni, kad se tvoj ne može zacrveniti! Ako ona tako hoće, bilo vam prosto. Uzet ću torbu na rame, pa po bijelom svijetu, ali ne ću sramote trpiti u svojoj kući. Nisam se ja naučio pljuvati na se.

Stjepan gleda brata, prebacuje nogu preko noge i misli: koji to belaj siplje iz Antuna? Kipi u Stjepanu, kipi i htio bi sada sasuti svu bratovljevu sramotu u lice: i ono cjenkanje i predbacivanje i sve mu najedamput reći, ali se sjetio, da to ne ide. Ima tu nešto po srijedi, radi čega mora biti s bratom na lijepe. Bit će bruka, ako ne izda svoju prvu zbirku pjesama. Šta će svijet reći? Bit će bruka. Gadna je stoga ova situacija i mora da nađe nekakav izlaz. Sve si tako misli Stjepan i ne zna, kako bi počeo. Rekao mu je brat svega i svačega. Sramota je to sve, ali kud će i šta će?

— Znaš, brate, previše si ti rekao. Bože moj, kao da nismo braća! Pretjerali su to oni, koji su ti kazali. Žele, da nas omraze.

Antun je pogledao ispod oka brata i čudno mu se činilo, da on to govori.

— Pa dobro, brate, ali nije to način: ni riječi ne bi sa mnom progovorio! Osorit, ne bi se ničeg prihvatio, kao da će mu ruka otpasti, a opet tamo da nije položio ispit! Pa kako da se ne ljutim?

A Stjepan čudnim obratom, smiješan, izvadi iz džepa papire i počne bratu tumačiti, kako je potrebno, da on raznese slavu Kraljevića po cijeloj zemlji. Tumači mu svu važnost pjesnikovanja i na kraju mu reče:

— Bit ćemo mi mirni. Sve ću ja svoje tebi ostaviti, ali bi sada trebalo, da izdam zbirku pjesama.

— E pa izdaj, tko ti to smeta ? Šta se mene tiče, to su vaša gospodska posla.

— Ali to stoji novaca.

— Novaca, veliš ?

— Da.

— Je li koliko ?

— Puno.

— Koliko ?

— Deset tisuća.

— Tko to plaća ?

— Ja bih to morao, to jest ti bi mi imao dati, pa će se kasnije to isplatiti peterostruko...

— I ja upravo trebam novaca za jednu kravu. Ravno deset tisuća a nemam ih.

— A da se zadužiš ?

— Dug zao drug.

— Da štogod prodaš ?

— Kao recimo ?

— Jednoga konja. I tako ti dva ne trebaju.

— Konja za knjigu ! Jesi li ti poludio ? Hahahahaha... Konja za knjigu ! Moga Dorata ! Ili Putalja ! Tebi su vrane mozak ispile !

— Dosta, ne ceri se, jesi li čuo ! Ako mi ne daš, ja ću sam uzeti.

— Kako ?

— Sudbeno !

— Ti, sudbeno ? ! Tornjaj se, gade, iz ove kuće ! Tornjaj se ! Ako te sutra nađem ovdje, izlemat ću te na mrtvo ime !

Antun srdito lupi vratima, a Stjepan je sutra bio na putu. Otišao je u jedno manje mjesto u Dalmaciji. Tamo je čitave dvije godine bio odvjetnički perovođa i tamo je bio zaljubljen. Ruža mu je odgovarala, i on je pisao spomenute slatke pripovijesti. Zatim ga je snašla ova sudbina ! Dobio je znak, da može ići.

XIX.

(OVDJE ĆE ČITAČI OPAZITI, KAKO SE STJEPAN KRALJEVIĆ SUSREO S TOMOM IVIĆEM.)

Vlak je jurio kroz jesensku maglu i u kupejima bila je jutarnja polutama. Oštri miris ugljena i dima i pljesnivi zadah ostarjelih sjedalica. Putnici su svaki čas ulazili i izlazili, posjedali bi bez obzira, stajali drugima na noge i pri tome bi neki kleli,

a neki bi se ljutili. A zatim bi se uspravili, pljunuli bi ili bi iz košare izvadili luka i slanine, pa bi založili. U kutu jednoga kupeja leži čitavu noć Stjepan Kraljević, i nikako mu se ne da smiriti. U protivnom kutu sjedi Toma Ivić i pomnjivo pazi na svoj siromašni zavežljaj. Nijedne riječi nije prozborio : ide Toma u veliki grad, malen kao makovo zrno. U džepu nema ni za pet dana novca, tek nekoliko imena, znanja, jaku volju, veliko i mekano srce i mnogo sanja.

Tomu nije nimalo zanimao njegov suputnik. Nekoliko je puta vidio njegovo lice, ponešto upale oči i neke nervozne kretnje i mislio je, da je to neki putnik trgovački, što li. Stjepan Kraljević nikako nije mogao zaspati. »Đavo odnio i ove naše pljesnive kupeje trećega razreda, gdje sve zaudara po nekom gadnom i neprijatnom mirisu !« Tako je mislio Stjepan Kraljević. Eto tu čovjek mora neprestano slušati sipljivi glas konduktera : »Opanci, Babinopolje, Čvrljevo, Kosina, Lug, Brana, Jaruga...« i onaj njegov piskutljivi zvižduk, što čovjeku reže uši. I onda dođe neki mali đavolčić, što čovjeku neprestano vrti u zubu, pa reže, reže, da bi čovjek najradije skako od bijesa — kao balon bi skakao od poda do pokrovca ili bi se vješao o prečke i naslone.

»Gle, gle, Stjepanu Kraljeviću, skote nijedan, geniju roda svoga, diko i ponose svojih roditelja, na što si spao ! Gle ti, gle : putuješ u trećem razredu, kao svako drugo vižle, odrpanče i seljačetina, ti ponose svojih roditelja, nado mnogih stranaka... Ti tako putuješ, a pogledaj tu u drugi razred... u prvi... golubane moj ! Tko tamo putuje ?«

Eto tako je sam sebi govorio Stjepan Kraljević i pri tome bi katkada onako s visoka pogledao Tomu Ivića i učinio neke čudnovate geste, kao da je htio reći : »Bijednik i zeleniš, koji nije kadar, da meni šnore na cipelama odveže !« I još je koješta mislio Stjepan Kraljević. U prvom redu nije nikako mogao razumjeti, da je sve to tako brzo svršilo. Kako je to bilo moguće ? »Jer ipak moje ime nešto znači !« Ipak je nešto taj Stjepan Kraljević, i ona se osudila, da moju ruku odbije, ona kći jednoga provincijalnoga kramara ! To je nečuvena sramota ! Samo zato, što je učinio nekoliko koraka s jednom djevojkom, za koju ona ne smije znati, kakva je i šta je ! Odakle ta njegova draga i mila zna, da je ta djevojka, s kojom je on učinio par koraka po korzu, takva i takva ? I kako je on mogao sve to mirno podnijeti ? A bilo je ipak lijepo sve to i sve mu je donijelo mnogo ugodnih časaka. I u Veneciji je bio s njenim roditeljima. I sve je vidio, kako se lijepo odvija. Sve, sve, a sada da ništa ne bude ? Tko to može reći ? Nije Stjepan Kraljević nitko i ništa. Jer na koncu

konca on se u nju, u svoju Ružicu, bio i zaljubio. Nije doduše ta ljubav bila tako velika i tako jaka, ali on dobro zna, da se i ne može više onako jako zaljubiti. Koliko može, on je najozbiljnije nastojao da se zaljubi, pa nije kriv, ako ta ljubav nije bila tako jaka. Jedino su prve ljubavi jake, a sve kasnije polako ginu, dok pomalo ne postanu tek neke čudne simpatije. A ipak, ipak i ta ga je ljubav potpuno bila preokrenula. Sjedio bi po cijele bogovetne dane u kavani i sanjario bi o svojoj budućoj kući: kako će izgledati ovaj i onaj kut, kako ova i ona soba, kako će jedna biti obojena crnozlatnom bojom, druga će biti vedra, biblioteka će imati crvenu postavu, a uvezane će knjige ležati jedna na drugoj. On će od časa do časa zaviriti u koju, zatim će zatvoriti, poljubiti će svoju dragu ženicu i neprestano će joj šaptati: »Ti, ovčice moja, ti pile moje, ti nado moja!« A zatim će (da, o tome je također sanjao!) njegova žena nježno zapitati: »Kako to, golubane moj, da ti sada ništa ne pišeš?« A on će joj odgovoriti blago i mekano: »Ah, šta bi, pile moje, pisao? Ti si moja literatura i moja umjetnost. Ja ću o tebi napisati jednu lijepu i dirljivu novelu sa naslovom: »Moj Anđeo u crnoj opravi...« ili ne, ne: »U crnoj opravi«, već: »U modrini«. Da, tako.« A ženica će se smijuckati, a kada dođe dijete, svejedno: muško ili žensko, napisat će tada svojoj ženici jedan ep, psalam, odu, ditiramb. O tim i takvim stvarima sanjario je Stjepan Kraljević cijelu godinu, i sada se svega toga sjeća. On je te svoje sanjarije prenosio na papir. Redale su sve neke blještave novele, sa teškim srebrenim posuđem, velikim svjećnjacima, žućkastim pijamama i svilenim zastorima. Redaktori poštovanih naših listova prosto nisu mogli nikako shvatiti, kako to da Stjepan Kraljević, koji je dosada pisao sve nekakve proste i često puta prostačke pjesme i novele, poče sada najedamput pisati slatke i mekane stvari. Nekada je njega nazvao jedan list u našoj provinciji radi žestokih usklika proleterskim bardom, a sada eno piše kao kakav šećerlasti velikaš, slatke novele, u kojima ima obilje sretnih i slatkih poljubaca, očinske ljubavi i majčinske nježnosti. Sve je postalo mekano, raskošno i plitko... Ali svejedno, Stjepan Kraljević dobro znade, da je tada sretno živio. I para je imao, a šta će sada početi? Ono jeste istina, da se sam sebi zgadio, kad je čitao u jednom obiteljskom listu, da se pronašao jedan novi talenat u osobi Stjepana Kraljevića, koji je donedavna pisao »najobičnije prostote i komunističke pamflete«, ali poslije obraćenja da je postao mekan i dobar, pa da se može preporučiti svakoj boljoj i poštenijoj kući. Ali svejedno, bilo je lijepo. Šta ga konačno meta, ako su o njemu pisali poznati filistri? Neka ih belaj

nosi! On je stvarao, kao da je proživljavao neku naročitu groznicu. Zamislio bi sebe i nesuđenu buduću ženu, kako se igraju sa svojim djetetom — svejedno da li je muško ili žensko — i šta pri tome govore i već je gotova novela: Očinska ljubav. A zatim u brončanoj sali njihova doma posvadili se on i njegova žena na vrlo elegantan način, i novela gotova s naslovom: Svađa, za koju su poznati psiholozi tvrdili, da je to čitava (duboka, molim lijepo!) psihološka studija, koja da se potpuno slaže sa naučnim rezultatima o — svađi. A onda bi on vidio (sa svojim duševnim očima!), kako se svaki dan vrze jedan poznati dandy oko njegove drage ženice. To mu je bilo ispočetka neprijatno, kasnije teško i napokon mu dodijalo, pa je on toga dandya pozvao na dvoboj. Potukli su se, i u najsudbonosnijem času, kad je upravo htio, da svome protivniku odsiječe nos ili uho, doleti njegova ženica, stane između njih, muža pogleda blago, onoga drugoga strogo, i tako ta slika svrši, a on sjeda i napiše čitav roman pun srdžbe i ljubomora pod naslovom: »Nakon bure i oluje«. I usred takvog »napornog rada«, kad je već stvorio pentalogiju kućnih zgoda i nezgoda, koja bi se mogla nazvati: »Kako Stjepan Kraljević zamišlja svoj budući bračni život i njegove lijepe i ružne strane, ponajpače lijepe« oh, on je, eto, otpušten kao pseto, i još gore. Rekla mu je, da se više ne vraća, jer da je sve prekinuto, što ih je vezalo. I još mu je drugih stvari rekla.

XX.

(NEUGODNI SUSRETI I SLIČNE STVARI — SVE ĆE TO ČITAČI DOZNATI IZ OVOG POGLAVLJA.)

Dok je tako Stjepan Kraljević razmišljao, a naš prijatelj Toma sjedio u kutu i mirno gledao u sivu maglu i nepreglědne ravnice, kako su se lijeno odmicale i gubile u nejasnim daljinama (na nebu je bilo nešto mjeseca), uđe jedan žandar, neobrijan, s jednim odrpanim čovjekom, čije su ruke bile povezane, a na glavi mu se prilijepio grumen crveno-modre krvi. Žandar je sjeo do Stjepana, a svezanog je čovjeka postavio do Tome Ivića. Stjepan je protro krmeljive oči, poravnao vlasi, uredio kapu, a zatim je pogledao pridošlice. Naš Toma sa svoje strane nije u žandara gledao: bolo ga u oči ispaćeno lice uapšenika. Žandar je neprestano gladio dlanom desne ruke prste lijeve i mrmljao kroz zube: »Crvendaći prokleti, platit ćete vi meni! Biste li tuđega novca?! I ja sam siromah, ali zato vjerno služim kralja i domovinu! To mi je posao: krasti! Ih, sve ću vas utući!« I doda neku kletvu. A tad će Stjepanu:

— Gospodine, koji je sat?

— Upravo šest i po. Taman se svanjiva. A vas kao da nešto boli?

— Jest, boli me ruka. Tu me je udario motkom taj lopov! Veli, da je nekakav komunista, a tamo krade kao najgori lopov! Išao auto od poštanske postaje prema rudniku — nosio novce za isplatu siromašnih radnika, kad on i još neki njegovi drugovi kamenom u stroj i naperenim revolverom, oplijeniše auto. I još vele, da to rade radi nekakve ideje. Kažu, što je radništvo gladnije, to će se prije podignuti revolucija protiv države! To su vam ideje, prijatelju moj!

Žandar je i dalje pričao, a Stjepan je marljivije pogledavao i sve mu se činilo, da poznaje ovog uapšenika. Toma je nešto mislio i poštovani će čitači doznati, šta je mislio.

Međutim, prije nego što je žandar dovršio, radnik se zacrveni i zaviče:

— Nije istina, gade, da sam ja ikad ikoga okrao! Znam ja, zašto ste vi mene uapsili! Znam! jer sam opasan za političku stranku gospodina poglavara. I zato, što širim ideje Karla Marksa! Zato!

Žandar je nešto vikao na uapšenika, a zatim je sve tiše govorio, a najedamput je potpuno zamuknuo. Pomalo je počeo hrkati. Radnik je nenadano osjetio, da su mu ruke slobodne, ali se nije ni maknuo. Toma je bio u velikoj neprilici: eto, on je radniku oslobodio ruke, dok je žandar spavao tvrdim snom. Toma je stavio pred žandara nekoga praška, što ga je imao još od mature. Nastojao je da radnika gane, ali radnik nikako da se makne. Radnik nije posvećivao pažnje Tomi: on je od zgode do zgode promatrao Stjepana Kraljevića. I njemu se činilo, da je to lice već negdje vidio.

— Pardon, gospodine, jeste li vi možda Stjepan Kraljević? — upita radnik posve tiho, bojeći se, da ga ne bi žandar čuo: jer, iako on hrče, moglo bi to sve biti samo zato, da vidi, šta će on raditi.

Stjepan je šutio i činio se, kao da nije razumio ništa. Radnik je ponovio pitanje:

— Što se to vas tiče?

— Oprostite, čini mi se, da ste vi u istinu Stjepan Kraljević. O, ja sam vidio vašu sliku u našoj tajnoj čitanci. Tamo ste vi napisali članak: »Kultura i komunizam«. Poznam ja vas.

Stjepan je bio na mukama. Koji je to vražji način, da ga ovaj gad hoće sada da osumnjiči? I šta se njega tiče, tko je on i šta je on? To bi mu sada trebalo, da ga ovaj žandar uapsi po nekim zakonima, i da ga posvema uništi. Ali je žandar uistinu spavao. Glava mu je pala u kut i on je hrkao snom pravednika: veliki napori prošle noći potpuno su ga svladali. I tada se Stjepanu povratila njegova smjelost. Baš mu je dobro došao ovaj san. Pokazat će on ovome radniku i ovome mučaljivom saputniku, šta je on i tko je on. Neka se zna, jer (tko zna?) moglo bi biti i otuda kakve pomoći. Dug je život i nitko ne zna, šta nosi dan, a šta noć. Konačno do belaja svi oni napudrani stihovi i one slatke novele, koje je napisao u zadnje vrijeme! Nije to sve dostojno njega — junaka, koji će hrvatski život pomaknuti za pedeset stupanja. U životu treba biti jak i imati smisla za borbu ideja. Napokon — Stjepan je pomislio, dok ga je radnik ljubopitno promatrao, a žandar spavao snom pravednika — treba sticati pristaše, pa ne bi bilo s gorega, da i ovoga predobije. Treba propagirati ideje, »koje su srž kosti«.

Primaknuo je glavu bliže k radniku i počeo je posve tihom i ljubeznim glasom:

— Da, dragi moj, da; ja sam Stjepan Kraljević. Samo se vi hrabro držite! Ja ću upotrijebiti sva svoja prijateljstva, da vas se oslobodi.

Stjepan je nastavio u tome smislu da govori. Toma je međutim radnika gurao šakom i radnik se polako odmicao od Stjepana i gurao se prema izlazu kupea. Stjepan toga nije opazio: tek kad je radnik došao do vrata, opazio je, da nekome daje nekakve znakove. I u taj čas neko neobično biće, zamotano u crni kaput, došuljalo se do radnika, otvorilo prozor i uhvatilo radnika za leđa, pa ga izbacilo van. U taj čas nestalo je i te neobične osobe i radnika. Sve se to dogodilo u nekoliko sekunda. Kad je Stjepan opazio, da radnik bježi van, počeo je vikati. Žandar kao bijesan udari na vrata. Toma — spava. On nije ništa vidio i ništa čuo. Tako je pomislio Stjepan. Nastala je uzbuna u čitavom vagonu. Žandar najedamput potegne za kočnicu. Vlak se nekoliko sekunda kotrljao, a onda je zasopljen dva tri puta zadahnuo i stao u dugoj maglovitoj ravnini. Putnici su promiljili kroz prozore, iskočili iz vagona i nastala je neobična vika i galama: »Šta je to? Koji je to vrag? Zašto zaustavljaju vlak?« A kad su doznali, da je žandar zaustavio vlak, nastalo je neobično živo komešanje i uzbuđenje. »Zašto nije čuvao tog buntovnika, zašto mu nije svezao noge i ruke? Nego ovako, uznemiruje i zaustavlja pošteni i rodoljubni svijet.« Jedan je stari, koštunjavi rodoljub sa očalima iz marijaterezijanskoga vremena osječito rekao: »Tako je to, kad se iz Beograda zapovijeda. Nihil boni ex Oriente!« Putnici su mu živo odobravali i pljeskali, osobito na onu latinsku, jer da se tu vidi hrvatska svijest i kultura. Nato je svijet počeo vikati na kon-

duktera: neka dade znak i neka se ide dalje, jer je to sramota, da oni tu stoje radi jednog nemarnog žandara. I šta se konačno njih tiče, što je jedan radnik pobjegao? Tko zna, možda je pravedan, jer se zna, kako mnogi stradaju ni krivi ni dužni. Svakako oni trebaju ići dalje, da dođu što prije u Zagreb, gdje sve njih čekaju poslovi, a onaj žandar neka lijeta naokolo. I onako ga nigdje nema. Kao da je i radnik upao u vodu. Još se nekoliko vremena svijet prepirao, a onda je kondukter dao znak, i vlak je krenuo.

U vagonima je postalo živo. Putnici su raspravljali o događaju i miješali su se dolje, gore. Gospoda iz drugog i prvog razreda dolazili su u treći, da potanje doznadu, kako je ta stvar tekla. Kondukter je mirio putnike i molio ih, da se povrate na svoja mjesta, jer da će drukčije biti prisiljen opet zaustaviti vlak.

Kod Stjepana je bilo nada sve živo. Kondukter je upozorio neke odlične putnike, da je onaj radnik bio u njegovom kupeu, pa da bi on i jedan drugi putnik, koji se tu nalazi, mogli dati potanja obavještenja.

Putnici su dolazili, ali Stjepan nije htio ispočetka da daje nikakva obaviještenja. Tek kasnije, kad je k njemu došao uvaženi politik Milan Subaša, postao je govorljiviji, pa je gospodinu narodnom poslaniku živo i slikovito orisao, kako se čitav događaj zbio, i pri tome se na vrlo oštar način oborio na ove »subverzivne elemente, koji prijete savremenoj evropskoj kulturi i civilizaciji«. Tako je on govorio, a Toma je šutio i nije nikako mogao razumjeti tih njegovih riječi i njegovo prijašnje vladanje. Bilo mu je neobično teško pri duši, kad je čuo, kako govori jedan poznati književnik i javni radnik, koga je i on u svoje vrijeme mnogo cijenio i poštovao.

— Pomislite, gospodine predsjedniče, — tako je govorio Stjepan Kraljević, — da ovakvi elementi dođu milom ili silom na upravu zemlje, kako bi zavladale nesnosne prilike! Ja bih prvi pljunuo na ovu našu krasnu i bogatu zemlju, pa bih iz nje zauvijek otišao. Jer, ako se uopće isplati živjeti savremenom i naprednom čovjeku, a nada sve našem naprednom inteligentu, to je tek tada, ako može svoje umne i moralne sposobnosti upotrijebiti za napredak i procvat našega naroda i za razvoj naših rasnih snaga i ideala, što pod ovakvim elementima ne bi bilo nikako moguće.

Tako je po prilici govorio Stjepan Kraljević narodnom poslaniku i predsjedniku stranke »narodnih patriota«, g. Milanu Subaši. Gospodin narodni poslanik bio je vrlo iskusan čovjek. On je već dugo narodni poslanik. U Pešti je s pokojnim Tiszom

ispod ruke hodao, govorio savršeno madžarski i hrvatski, bio je vrlo odlučan faktor našega »javnoga života« i jako uvažen politik. On je sebi postavio za životno načelo, da u našu novu državu unese savremene ideje, »demokracije, napretka i kulture«. Bio je jedan od onih politika, koji su imali samo nekoliko lijepih fraza, te su ih ponavljali na hiljadama skupština, koje su održavali »od Triglava do Vardara«.

Zato je on sa svom pomnjom slušao Stjepana Kraljevića. Pogledao ga, što no riječ, od glave do pete. I gospodin predsjednik stranke narodnih patriota dođe do zaključka, da je taj gospodin Stjepan Kraljević, uza sav njegov ponešto nemaran izgled, u svojoj osnovi »trezven i razborit duh, kome je dobro našega junačkoga naroda uvijek pred očima, i nije se zaveo za onim pokudnim primjerima nekih naših jakih intelektualaca, koji su postali nemarni za sve velike savremene probleme«. Tako je mislio gospodin predsjednik i odlučio, da se lično upozna s tim gospodinom, jer bi ga možda mogao upotrijebiti u korisnom »rodoljubivom radu«, osobito sada, kad neki, za kojih se ime nije znalo do nazad par godina, nastoje, da njega, narodnoga borca i junaka, otprave sa »narodne njive«.

— Pardon, gospodine, da se upoznamo, ja sam...

— A ja vas već dugo poznam i simpatišem s vašim radom, g. predsjedniče. Dopustite samo, moje je ime Stjepan Kraljević, žurnalista i književnik.

— O, vi ste Stjepan Kraljević! Koja sreća, koja sreća! I ja vas, dragi gospodine, već dugo poznam, i vjerujte mi, kad imam vremena, nastojim, da se naslađujem Vašim vrijednim radovima. O, kako je to lijepo imati onako oštro pero, kao što ga vi imadete, i imati onako napredne ideje, kakve vi imate, dragi moj! Vi i ne znate, kako je to teško biti neprestano okupiran rodoljubivim poslovima i nemati nikada vremena, da se čovjek malo naobrazi i da bude u toku sa evropskom kulturom i civilizacijom! O to je sreća, ali šta ćete, sudba je nas politika, da služimo narodu i da zaboravimo potpuno na sebe. A to često boli. Ipak sam uhvatio vremena, da pročitam mnoge vaše stvari, i ne mogu nikako zanijekati, da me nijesu najdublje kosnule. Vidite, ljudi misle, da sam ja neki buržuj i da nemam smisla za socijalnost i da sam potpuno u kapitalističkim rukama, a oni i ne sanjaju, kako Milan Subaša nastoji, da u ovoj našoj lijepoj zemlji zavlada socijalna pravda. Nisam ja badava nekoć pokretao list, koji je imao samo tu zadaću, da naš život uredi po zahtjevu socijalne pravde. Ali da se povratim na vas! Vi imate mnogo smisla za pravu mjeru i za ton. A što mi se nada sve sviđa, to je vaša žarka riječ, kojom možete svakoga predobiti za svoje

ideje i za svoje namjere. Vjerujte, da se naša draga domovina može mnogo nadati od vas. A čime se sada bavite, ako smijem pitati, dragi gospodine ?

Stjepan je pogledao kroz prozor. Svrnuo je pogled i na Tomu Ivića, koji se tamo u kutu, bezobraznik jedan, smije, podrugljivo se smije jer to se vidi po njegovu licu i na svakom njegovom pokretu. I konačno, zašto se on smije ? Tko mu je dao za to pravo ? Ili je možda čuo sve, što je on jutros govorio ? A zatim je zapalio cigaretu, jer mu ovo pitanje nije nikako bilo prijatno. Jer, đavao bi ga znao, šta on sada misli raditi i čim će se baviti. Nikada nije mislio, da nešto stvori, već jedino kad bi mu se onako samo nadalo. A sada treba na to pitanje odgovoriti. I zato je Stjepan uvijek imao pravo oko i pravi smisao. Onaj gospodin Subaša nije ne znam tko : On vrijedi mnogo. U njegovim je rukama mnogo kapitala, on je predsjednik jedne jake stranke, bio je toliko godina poslanik, a nekoliko puta i ministar. Uz to je g. Milan Subaša suvlasnik najvećega domaćega nakladnog i novinskog poduzeća : svakako dakle čovjek, koji može i kome se mnogi klanjaju. Treba dakle pred njim biti pametan i nastojati, da se dobije njegova naklonost. Tko znai možda bi g. Subaša mogao pomoći baš sada, kad je na putu,

— Što radim ? Htio bi da doprinesem svoj čedni udio zajačanje naše nacionalne svijesti i za sređivanje naših prilika. Treba mnogo poslenika i privatne poduzetnosti, jer sama vlada, koliko je god ona nastojala, ne može sve učiniti. Spremam se da pokrenem jedan list, koji bi raščišćavao kod nas prilike i nada sve bi nastojao, da pobudi jaku narodnu svijest baš kod nas u Zagrebu.

Ta izlaganja Stjepana Kraljevića slušao je gospodin predsjednik sa velikom pažnjom i sa mnogo interesa. Kao da je nastojao da svaku riječ upije. Nije propuštao nijedan pokret Stjepana Kraljevića: na sve je pazio. I na njegovo poravnavanje ovratnice i bojažljivo gledanje na prozor i na njegov nacrt toga budućeg lista.

— Vaša je ideja nada sve sretna i pametna. Ako bismo se našli na istom putu, ja bih vašem budućem listu išao potpuno na ruku. Vi me razumijete. Vi biste s tim listom ispunili jednu osjetljivu prazninu. Naši glavni listovi ne mogu u današnjim prilikama biti borbeni i energični, kako bi trebali biti, da nije ovih nesnosnih prilika, kad se na svaku ideju, koja izađe u našem listu gleda, kao na nekakve otrov iz Beograda. Zato se moramo čuvati, da ne bi izgubili nakladu i povjerenje čitača. Onako će oni prije ili kasnije doći u naše ruke, samo je pitanje jakosti i snage, koju će znati upotrijebiti naša stranka u svim prilikama. Vi biste dakle imali pokrenuti list, koji će braniti sve one, koji rade za naše narodno jedinstvo, sve one rodoljube, koji nisu žalili ni truda ni troška, da u našoj zemlji bude sve onako, kako bi trebalo da bude i kako naš junački narod zaslužuje. Posebno, vi biste morali... no, da vi me razumijete. Imam i ja mnogo neprijatelja, javnih i prikritih. Takvih na moju veliku žalost imam i u vlastitoj stranci. A vi biste sve to znali lijepo urediti. Samo se nikako ne bi smjelo znati, tko je iza lista i tko ga zapravo pokreće. Barem ne ispočetka. Kasnije bi se to već udesilo. Vi biste morali čuvati najviše tajnu. Nikako za Boga da se dozna, jer bih ja time mnogo izgubio u vlastitoj stranci. Vi biste napadali moje kolege u stranci, koji ne mogu vidjeti, da sam ja par mjeseci ministar, a ne znaju jadnici, da sam ja stranku osnovao i da sam ja jedini, kome moraju zahvaliti, što su izabrani za poslanike i što su ono, što jesu.

Stjepan Kraljević bio je naprostio ushićen. Nije ni u snu mislio, da bi on za najkraće vrijeme mogao misliti, da bi brzo postao novinar i to glavni urednik jednoga dnevnika, kome bi on bio pokretač, urednik i vlasnik. To je previše bilo za njega, pa je postao veseo, kao malo dijete. Počeo je vanredno živo odobravati g. Subaši, uvjeravati ga, da je on uvijek mislio kao on i ono, što bi moglo biti kod njega nešto previše radikalno, to je samo zato, što je mislio, da je bolje reći malo jače neku stvar, jer da se tako prije čovjeka dojimlje. Ali sada, kad će trebati, da se povede oštra borba protiv separatizma, sada će trebati da se sva pamet usredotoči i da borba bude odlučna i jaka.

— Vi znate, gospodine predsjedniče, da sam ja uvijek s vama držao i da se nisam nikada iznevjerio pravoj i istinskoj demokratiji i da sam neprestano bio vrijedan član stranke »Narodnih patriota«.

— Dobro, gospodine Kraljeviću, ja vas po podne čekam u svojoj kancelariji, pa ćemo sve druge strane urediti. Dakle do viđenja !

Gospodin Subaša je otišao, a Stjepan je ostao u kupeu sa Tomom Ivićem. Čudnovato, da Toma nije opet ništa govorio, ali je pamtio. Međutim Stjepan nije mogao od veselja da zamukne. Bučno je zapitao Tomu :

— Biste li vi htjeli biti na mom mjestu ?

— Ne bih.

— Zašto ?

— Jer nisam sposoban, da budem urednik i *pokretač* lista.

— Pa još ste mladi. Kad budete imali moje godine, i vi biste mogli.

— A bi li vi ušli u moju redakciju ?

— Ne znam, vidjet ću kasnije, ako biste mi dali vremena. Konačno, odakle vi znate, da bi ja mogao biti u jednoj redakciji ?

— Ta ja sam sad pomislio, da bi svi ljudi mogli biti novinari, samo treba malo spretnosti i energije.

Vlak je dva tri puta zadihao i na to je stao u zagrebačkoj stanici. Stjepana je nestalo, i tako je Toma ostao sam.

XXI.

(OVDJE ĆE ČITAČI DOZNATI ZA NEKE STVARI, KOJE SU SE ODIGRALE NEKOLIKO SATI IZA OVOGA DOGAĐAJA U ZAGREBAČKOJ KAZALIŠNOJ KAVANI. — DOZNAT ĆE NEŠTO O NAŠIM PROVINCIJALNIM RODOLJUBIMA DRUGOGA TIPA, NEGO ŠTO JE MILAN SUBAŠA.)

Čim je došao u Zagreb, Stjepan Kraljević je, kao pravi naše gore list, odmah otišao u Kazališnu kavanu. Toma će također malo kasnije doći : i on je kao srednjoškolac čuo za ovu narodnu znamenitost, pa će polako tapkati, dok i on ne dođe.

U Stjepanovoj glavi pojavio se onaj mali ugao u kavani, onaj tijesni prostor sa stolovima i stolcima, pun svijeta — sve samo biranih glava našega naroda. Sjede oni ondje cijeli bogovetni dan, raspravljaju prepiru se, pišu pjesme i političke članke, tako da bi tu kavanu zapravo trebalo nazvati »narodnom akademijom«, a ne kavanom. Tu će Stjepan sada doći i bit će za cijelu glavu veći od svih drugova. Oni se ovdje muče po cijeli Božji dan i smatraju naročitom srećom, ako među njih stupi koji urednik i primi kakav rupopis, pa im plati 50 para po retku. A on će sada pisati koliko hoće, i što je najglavnije, kako hoće. Povrh toga : primati tuđe rukopise i s njima postupati, kako hoće. Znat će sada ove nevolje, sada svi skupa, tko je i što je Stjepan Kraljević. Nije on krivo imao, kad je držao, da ih on sve nadvisuje. To će se sada i pokazati. Nije on badava »išao u narod« i osjetio, šta je narodu potrebno : slobodna i nezavisna štampa. Platit će sada svi nazadnjaci, pa gdje se oni nalazili, da nalazili ! I on je dosta svojom glavom tukao o tuđe plotove, a sada će pokazati, kako on zna biti gospodin. »Novi rod... novi rod... !« To će stvoriti on, glavom Stjepan Kraljević.

Tako je došao u kavanu. U kavani je bilo mirno. Tek tu i tamo po koji gost pije bijelu kavu i prevrće jutarnje novine. Dva konobara naslonila se kraj blagajne i nemarno gledaju

po zadimljenom prostoru. U dnu je kavane jedan provincijalac sa svojom gospođom i djetetom, koje neprestano plače. Gospodin nešto živo objašnjava svojoj gospođi, ali ona, čini se, ništa od svega toga ne razumije, već nastoji da dijete umiri.To je godpodina još više uznemirilo, pa je još življe dokazivao nešto svojoj gospođi. Svaki joj je čas pokazivao na koga prolaznika i zatim bi joj pričao čitave male historije o tim prolaznicima. Kazao bi joj, kako je to taj i taj vrlo uvažena ličnost, opće poštovan, sin toga i toga, prijatelj toga i toga presvijetloga i poštovanog gospodina, a nekoć je bio njegov prisni prijatelj, mnoge su satove prosjedili u ovoj kavani i to baš tu, na ovome mjestu, na kome oni sada sjede, i razgovarali su baš ovako intimno (pri tome je gospodin iz provincije tako vikao, da su ga mogli čuti po cijeloj kavani) kao njih dvoje sada i bili su veliki prijatelji. On je dapače, glavom baš on, bio nekoliko puta kod njegovih roditelja, i oni su imali krasnu kćerku, i ta je kći cijenila njegove sposobnosti i bila je jako lijepa, i on je mogao zaprositi njenu ruku, ali to nije učinio, a mogao je, i tada mu ona ne bi bila žena, već bi imao za ženu jednu krasno odgojenu djevojku, koja je znala mnoštvo stranih jezika i koja je imala mnogo milijuna miraza. Onda bi naišao drugi prolaznik i provincijalac bi se nakašljao, prijazno bi se naklonio glavom, a prolaznik bi išao dalje, da uopće ne bi opazio provincijalca, a kad bi ga i opazio, ne bi ga poznao, jer ga je možda tek jedamput vidio u životu kod kakve đačke manifestacije ili kojega lumperaja. Provincijalac bi sada stao ženi tumačiti, da je to slavni sveučilišni profesor, naučenjak svjetskoga glasa, premda je mlad i zelen.

— Upravo je mojih godina (pri tome bi se provincijalac pogledao uza se niza se). A kad bi ti znala, da je taj sveučilišni profesor bio gori đak od mene. Ja sam mu davao repeticije. Ja, glavom ja ! A on je tuka prama meni i sada, znaš li ti to ? Otkuda bi ti to znala ? Eto, vidiš, to ti znači provincija ! To znači meni ova ženidba ! Da se nisam oženio, danas bih bio glasoviti sveučilišni profesor, a ne nakakav narodni zastupnik ! Ostao je u gradu, i pogledaj, šta je od njega za deset godina postalo. A ja se zakopao u provinciju. Ko tuka !

Dok je to provincijalac pričao brzinom najlajavijega jezika, dijete je neprestano plakalo. Majka ga nije mogla nikako umiriti i zato nije ni čula, šta joj muž govori. Uostalom ona dobro zna, kako je to sve kod njega. Čula je ona stotinu puta takve priče i takve riječi, pa je ne zanimaju. Kad je konobar vidio, da dijete ne će nikako da prestane, ponizno je došao gospođi i zamolio je, da iznese dijete van, jer da se gosti bune i da pomalo

ostavljaju kavanu, i vele, da to nije kavana, već pjestilište. To je provincijalca »uzbudilo«, kako ono on reče.

— Šta vam smeta ? Ne znate prema strancima biti susretljivi ! Nigdje mi se nije to dogodilo, već ovdje ! To je kulturno središte Hrvata ! Pfuj ! Pfuj, vi mene uzbuđujete !

Kod toga je naš poštovani provincijalac vidljivo »bjesnio«, a konobar je mirno i pažljivo promatrao gosta. I sve mu se čini, da pozna to dugo crveno lice, koje se nadimlje i razvlači. Čini se, da poznaje gospodina, jer on je evo i ovo njegovo škiljasto oko negdje već vidio.

— Pardon, jeste li vi možda narodni poslanik Đuro Tukač ?

— Jest, apsolutno jest ! Muči, pubica, nemoj plakati. A gle, gle, Maks ovdje ! No kako je, dragi Maks ? Sjećate se vi mene iz đačkih dana, što ne ? Ja baš pričam svojoj gospođi, kako sam ja ovdje provodio lijepe đačke dane. Vi se toga svega sjećate. (Pri tome se opazio mali smiješak na Maksinim usnama — sjetio se nekih malih dugova g. Đure Tukača.) E, to su bili lijepi dani ! A sada, moj Maks, narodni posao. Teško je to. Nikada u srce naroda, u njegov divni Zagreb ! Tek kad je sjednica vodstva. Pa kako to, da u kavani nema nikoga od mojih znanaca ?

— Kasnije će doći. Vidite, već je počelo svijeta dolaziti, ali to su sve mlađa gospoda, pisci, novinari, književnici. Jedino je tamo g. Stjepan Kraljević, valjda ga se još sjećate. I on je jutros došao. Nije ga bilo dugo vremena u Zagrebu.

Gospodin Đuro Tukač poslao je gospođu s djetetom jednoj svojoj rođakinji, a on je otišao k stolu Stjepana Kraljevića.

— No, serbus, Štef !... Šta me tako gledaš ? No... da... ja sam... bolan... Đuro Tukač !

— O, zdravo, Đuka, svijetlo Izraela ! Nado hrvatskoga naroda! Blažene oči, koje te vidješe! Ode ti među politike i sociologe. Tko bi rekao ? Neka i naša generacija dade nekoga.

Prijatelji iz mlađih dana razgovarali su se neko vrijeme. Opazili su, da se danas više ne slažu u svojim naziranjima i da svako ide svojim putem. Kraljević je pripovijedao Tukaču, da kani pokrenuti svoj list, koji će se najozbiljnije baviti obnovom našega narodnog života, uz to će postaviti za ideal onaj predratni nacionalizam, u kojem se gube razlike »između jednog i drugog dijela našeg naroda«. Tukač je sa svoje strane požalio, da se takav um, kao što je Stjepan Kraljević, ne nalazi u njihovom Hrvatskom Rodoljubnom Centrumu, koji i po svojoj ideologiji i po svome radu nastoji da u hrvatski javni život unese velike napredne ideje, za koje su se oni borili, dok su još bili na sveučilištu, i za koje su se tukli dugo vremena sa tim našim nazadnjacima. Eh, ti naši nazadnjaci ! Gdje su oni sada ? Nema im ni traga ni glasa! Nazad dvadeset godina hrvatsko je javno mišljenje bilo njihovo, a gle sada, dokle smo mi naprednjaci doveli ! Nema im traga ni glasa. Svećenik je sve do pojave naprednjaštva bio glavni elemenat u našim opozicionim strankama, a gle, kako ih je nestalo. Ja sam dobar znalac naše provincije, u kojoj nažalost moram provoditi svoje dane među biračima, pa mogu sa najvećom sigurnošću ustvrditi, da smo nazadnjaštvo do kraja utukli. Kako se nismo ni nadali. I to baš zaslugom našeg dičnog i umnog predsjednika. To ti je tako i apsolutno i relativno.

Tako je po prilici govorio Tukač svome prijatelju i sav se zacrvenio od velikog uzbuđenja kao vojskovođa, kad govori o svojoj najvećoj pobjedi u životu. Stjepan je Kraljević slušao očito sa vrlo malenim interesom, činilo mu se, da sluša one naše stare naprednjake, koji pod milim nebom nisu ništa znali, osim udarati na nazadnjaštvo. Preglupo mu je sve to, premda se on sam od toga malo razlikuje. On samo ne govori toliko. Osim toga dobro zna i osjeća, da u njegovom mozgu nema nijedne ideje, za koju bi mogao reći, da s njom stoji i pada. Sve je to jednako, i on u to više vjeruje nego njegov stari znanac Tukač, koji neprestano govori o liberalizmu i naprednjaštvu, a neprestano je dogmatik, i to takav dogmatik, da mu je teško naći jednaka u najdogmatičkijem društvu. I Stjepan Kraljević, predan poštovalac paradoksa i neobičnih obrata, ustao je protiv Tukačevih zaključaka i počeo mu dokazivati, da su njegova naziranja nazadna, i da je on zapravo od onih starih naprednjaka, koji su smatrali, da su popili mudrost svijeta, ako bi smogli par fraza protiv katoličke Crkve. Takvih naprednjaka nema više na svijetu, osim kod nas i u Sloveniji, koji smatraju, da su prepametni, ako u kakvom provincijskom listu mogu napisati : klerikalni cucki ili koju sličnu glupost, koja samo govori o podivljalosti naše inteligencije i njenu strahovito uskom pogledu.

Na takvo mišljenje Stjepana Kraljevića gospodin Tukač, liberalac starog kova i priznati naprednjak, narodni zastupnik i član odbora Hrvatskog Rodoljubnog Centruma (HRC), nije ispočetka reagirao. Ali što je Stjepan dalje govorio, to je postao sve nemirniji i na koncu, kad je Stjepan naročito naglašavao svoje riječi, počeo je nemilo lamati rukama i braniti se od njegovih zaključaka, a na kraju je — što je rijetkost u njegovu životu, jer je dobro poznavao svoju duševnu siromaštinu, pogledao sa naročitim prezirom Stjepana i podrugljivo se nasmiješio. Prijatelji su još neko vrijeme ostali zajedno. Tukač se tu-

žio na provinciju, jer da ga je duševno osiromašila i da je »izgubio mnogo od svoje inteligencije«, ali da se konačno ipak ne kaje, jer je tamo mnogo učinio za naš mukotrpni narod. Razumije se, da to sve ne bi mogao učiniti u gradu. Zatim je govorio, da je tek tamo vidio, šta je zapravo hrvatski javni život, i da je ispravno shvatio, u čemu se nalazi taj blaženi hrvatski problem. Žao mu je doduše, da nema prilike češće se sastati sa svojim prijateljima, da malko osvježi svoje poznavanje kulkulturnih, socijalnih (ono jeste istina, da on sam o tim pitanjima piše za naš dragi hrvatski narod u zbirci poučnih članaka svoje partije), a nada sve literarnih pitanja, koja je on nekoć sa svim žarom svoje duše pratio, i ako se ne vara, on je bio u svoje vrijeme izdavač jednog literarnog lista, u kome su prvi put vidjeli svijetlo sunca prvi radovi nekih sadanjih viđenih književnika našeg literarnog parnasa. Sve je to opet Tukač govorio Stjepanu i sve je to posebno naglašavao. I sada ta provincija ! Tu se čovjek zapusti. Jadne prilike, kad je on Đuro Tukač najpametniji čovjek u tome kraju, i radi toga je vjerojatno i narodni zastupnik i ugledni član Hrvatskog Rodoljubnog Centruma. Ali oni vječni špriceri i ono vječno raspravljanje sa strankama, pa poslovi u sudu (g. je Tukač molim lijepo, odvjetnik), to odnese vrijeme i čovjek ne može nikada da se snađe sa vremenom. Baš je radi toga on evo došao u naš lijepi i bijeli Zagreb, ne bi li našao mjesto, da se ovdje, ako ikako bude moguće, smjesti, pa da »opet nastavi svoj književni rad i da dođe u dodir sa našim intelektualnim svijetom«. Konačno se nada da će ipak s Stjepanom uspostaviti svoje stare veze, pa ako se i ne slaže sada sa njegovim mišljenjem, oni će se ipak naći zajedno, gdje se »radi oko napretka i dobra našega dragog naroda.«

Drago je Tukaču, da Stjepan pokreće list, pa taman i ne bio njegove stranke. On dobro poznaje Stjepana kao ispravnog rodoljuba, pa zato će i on pomagati »zborom i tvorom« njegov list. Samo neka bude dobar glasnik dobrih i pravednih ljudi. A on, Stjepan, imao bi od zgode do zgode pomagati Tukača i upozoriti na njegov rodoljubni rad, onako usput, da ne bude očito. Sitnim slovima i na zabačenom mjestu. Zatim, kad bude trebalo, napast će koga člana vodstva HRC-a, a do potrebe i samoga predsjednika, kome nijedan član stranke ne smije reći ni jednu riječ, kao da je okrunjeni gospodar. Međutim glavno je, da se katkada o Tukaču piše : pa ako ikada dođe do pomirenja stranke »Narodnih patriota« i HRC-a, onda će njega, narodnog poslanika i javnog radnika, Tukača, čekati slavna i sjajna budućnost, je jer on pokazao put, kojim treba da krenu ove dvije najjače stranke. Eto tako i mirna Bosna.

Stjepan je ostao sam i dugo je mislio, kako će po podne svršiti njegov posjet kod g. Subaše. O, sve će to dobro svršiti. Glavno je rad. Konačno, belaj bi ga znao, istina je, da je taj gospodin Subaša omražen kod našega naroda i da je po svojoj orijentaciji nekako odviše kapitalistički obojen, ali međutim tko će znati, da je zapravo Subaša njegov gospodar i da on njemu služi ? To će ostati tajna i za njegove dobre znance i nitko ne će ni na listu opaziti, da zapravo služi g. Subaši. Sve će on to lijepo urediti. Tek onda onako od zgode do zgode trebat će koju lijepu reći o gospodinu Subaši i s tim će se svršiti. Veselo je protrljao ruke i prijateljima, koji su dolazili u kazališnu kavanu, pričao je, da se, dok je bio vani, obogatio — jedan mu je rođak poslao iz Amerike novaca — pa će pokrenuti veliki hrvatski nezavisini dnevnik, u kome će biti obilato zastupana književnost, a što je najglavnije, on će masno plaćati, pa se nada, da će ga njegovi prijatelji pomoći u njegovu radu, to više, što će u njegovu listu moći slobodno pisati po svojoj savjesti, a toga dosada nije nikada bilo u hrvatskom novinstvu. Eto on, Stjepan Kraljević, oslobodit će naše književnike od svih obzira i od svih obveza. U kavani je nastalo neobično živo : neki su vjerovali, da je istina, što Stjepan govori, nekima je opet bilo teško vjerovati, da je on najedamput postao bogataš i da može izdavati jedan tako veliki list. No najviše je pisaca i pjesnika i te kako nastojalo da se preporuči Stjepanu. Jedan mladi filozof, koji je postigao »svjetski rekord« sa svojim radovima, jer jednako »stručno« predaje o ženskim sanjama, kao o filozofiji Šopenhauera i Krišnamurtija, jednako duboko poznaje dubine Šekspirova genija i male bolove ženskog srca, »a to je sve iz iskustva opažao«, neobično se toplo obraćao Stjepanu, jer eto on uza sve svoje duboko poznavanje svih problema ne može nikako da postane sveučilišni profesor (— poznato je, da su sveučilišni profesori šeprtlje — tako je on govorio.) I sada bi taj mladi i ljepuškasti filozof htio, da u Stjepanovu listu prati filozofsku kroniku. To će biti kod nas novost, a ni veliki narodi nemaju u svojim listovima takve rubrike, a nipošto je ne bi imali tako dobro uređenu, ta on je priznat u vanjskom svijetu kao najjači filozof mlađe generacije. I Stjepan mu je obećao. Jedan mladi pisac nepristojnih pikanterija, od kojega se svaka pripovijest svršava ili sa bračnom nevjerom ili sa ubijstvom, preporučivao se, da će on pratiti kozeriju u listu, a jedan je nadobudni i ozbiljni kritik uvjeravao Stjepana, da će mu on najbolje pratiti književnu kritiku i najsavjesnije nastojati, da sve književne pojave kod nas osvijetli sa širokog evropskog stanovišta. Njemu je doduše mučno, što je Stjepan rekao, da će davati dobar honorar, pa bi moglo

izgledati, da se on bori za honorar, a njemu to nije ni na kraj pameti, tek toliko usput ne će biti loše, ako se primi koja para, jer... no, treba da se kupuju nove knjige i da se malo pristojnije živi. Visoki karikaturista, koji izgleda kad ide, da stoji na staklenkama, gurkao je svoga prijatelja kritika, da ga predstavi Stjepanu. On ga sam ne poznaje, a teško mu je, da se onako sam gura. Kritikov će glas mnogo koristiti. Eto i on bi htio, Bože moj, da posluži toj plemenitoj svrsi i da pravi karikature u tome listu. Visoki karikaturista bio je uvjeren, da će njegove karikature pobuditi opću senzaciju i da će listu davati najviše privlačivosti. Njegov prijatelj kritik nije baš rado upoznao Stjepana s tim visokim karikaturistom. Tek kad mu je karikaturista dosadio, predstavio ga je Stjepanu: »Rabi, dozvoli, ovo je naš poznati mladi karikaturista, čije su karikature napravile toliko senzacija i uzvitlale toliko prašine. Vjerojatno si čuo, za nj. Nazad nekoliko vremena se pojavio i odmah je osvojio prvo mjesto. Ne bi li možda dobro bilo, da i njega primiš?

Mladom karikaturisti širilo se od veselja lice, pa je postajalo okruglo, dok nije dobilo oblik jedne zelene bundeve.

— Svakako ću trebati jednog dobrog karikaturistu. Imate li možda koji rad kod sebe?

— O da, imam. Evo sam baš sada napravio karikaturu g. Tukača.

Karikaturista je izvadio karikaturu g. Tukača, sa natpisom: »Narodni se otac sprema u Zagreb«. Slika je dosta neobično uspjela. Lice g. Tukača bilo je blijedo, zeleno i oduljeno. Kraj njega njegov sinčić krevelji se i plače, a gospođa, jedna dobra i mirna provincijalka, tetoši dijete i nastoji da shvati, što joj priča muž.

— Izvrsno! To ćemo donijeti u prvom broju, pa neka se moj bivši prijatelj ljuti, koliko hoće. To je cvijet Hrvatskog Rodoljubnog Centruma i neka mu bude. On je sve svoje prijatelje izdao i pošao u ovu nekulturnu stranku, koja ne zna ništa osim napadati, »pokvarenu gospodu«. Dobro je, vi ćete imati taj dio lista.

I tako je Stjepan u glavnom već uredio svoju redakciju za stolom kazališne kavane, premda nijedan nije znao, kakav će taj list biti, i premda nijedan od prijavljenih saradnika nije znao, da li nije Stjepan možda promijenio svoje stanovište, koje doduše nije nikada nikome bilo u tančine poznato. Samo se znalo, da je redovito, kao i ostali Hrvati, opozicionalac i da ne odobrava politiku Hrvatskog Rodoljubdog Centruma, koja je zavadila naša sela i naše varoši i gradove. Međutim oni su ipak znali, da se Stjepan češće mijenja, kao uostalom dobar

dio hrvatske inteligencije. Eto, odmah su mu povjerovali i svi se ponudili, da sarađuju u njegovu budućem listu. Čak i onaj filozof, koji je odobravao sve režime, što smo ih dosada imali u našoj državi, i koji se nikada nije bunio, pa je da bomedobro prolazio. Ni on dakle nije zapitao Stjepana za smjer lista, premda je dobro znao i on, da je Stjepan bio redovito opozicionalac, a on trajno »vladinovac«, kako se govori u našem poštovanom hrvatskom društvu. Nije ga smetalo. Glavno je, da je urednik Stjepan Kraljević, poznati predratni nacionalista, priznati književnik, čovjek doduše malo nesređen, bez jake kičme i bez stalnog uvjerenja, ali koji, po filozofovu uvjerenju, dobro želi svome narodu. A to je glavno. Sve je drugo suvišno i nepotrebno. A konačno nije za odmet ni taj honorar. Neka samo živi ujak Vang, koji je imao toliko smisla i duha, da potpomaže ovako plemenite stvari, kao što je pisanje filozofskih traktata i literarnih djela.

XXII.

OVDJE ĆE CIJENJENI ČITAČI DOZNATI, KAKO JE TOMA BIO PRISILJEN, DA SARAĐUJE U »NOVOM RODU«)

Toma je bio u Zagrebu bez para. Ni jedne pare nije imao u džepu. A, što je najglavnije, nije nikoga poznavao, pa je gladovao. Ja ne ću, iz ljubavi prema mome prijatelju, da navodim natanko i na široko, kako je gladovao, jer bi se mogao naći koji poštovani čitač dobroga srca, da sakuplja za Tomu, a to bi mome prijatelju bilo neprijatno, jer ja dobro znam, da on nikada nije molio milostinje, a osim toga cijenim, da sad dobro žive i da je našao koru hljeba. U one teške dane Toma je lutao po zagrebačkim ulicama i nije ništa imao osim okretnoga pera i mnogo imena u glavi. Prisiljen tako, on se je jednoga dana uputio u uredništvo »Novoga roda« i ponudio g. Kraljeviću svoju saradnju. Kraljević nije Tomu prepoznao, tek nakon duljeg pričanja doznao je, da je to onaj mladić, koji je s njim putovao, kad se vraćao iz Dalmacije poslije neugodnog događaja sa njegovom zaručnicom i onog njegovog utanačenja sa g. Milanom Subašom. Kraljević je oštro promatrao Tomu. Činilo mu se, da je taj mladac previše mladolik, da bi mogao sarađivati u listu, ali ga je ipak uzeo na pokus. Utanačio je s njim, da piše ispočetka anonimno, a kasnije, ako bude njegov rad vrijedio, naći će jednu šifru, pod kojom će sarađivati.

Toma je marljivo radio na tehnici i marljivo je sarađivao u »Novom rodu«. Njegovi fejtoni pobudiše opće udivljenje. Nitko se nije nadao, da bi taj mladić mogao na taj način pisati i da bi mogao toliko prijatelja steći listu. Publika je jedva oče-

kivala njegove članke, i ti su se čitali, kako se kod nas kaže, u meden kus.

Urednik Kraljević bio je vrlo zadovoljan sa Tominim radom. Jednoga jutra pozove on Tomu u svoju sobu i ponudi ga da sjedne. To je bila prva milost sa strane urednika, jer je »visoko postupao« sa svojim saradnicima.

— No kako ste, gospodine Toma Iviću ? Vjerujte, da sam potpuno zadovoljan sa vašim radom. Kako bi bilo, da stavimo neke šifre ispod vaših članaka, pa da se publika nauči na vas ?

— Meni je svejedno, gospodine uredniče, samo vi izvolite kazati, pa ću ja tu šifru redovito stavljati. — To je Kraljević i želio. Zna on, zašto to radi.

— Pa dobro ! Molim vas, odsada upotrebljujte šifru : Sieyes. Tako, a sada na posao !

Toma se brzo snašao u uredništvu. Nešto ga je smetalo to, što je znao, na koji je način došlo do ovoga lista, ali nije bilo drukčije moguće. Prije podne posjećivao je predavanja na tehnici, a poslije podne u uredništvu radi za fejton, a iza nekoliko mjeseci počeo je surađivati u ostalim dijelovima lista na sveopće zadovoljstvo gospodina direktora Stjepana Kraljevića. List je napredovao : građanstvo, premda nije odobravalo smjer, rado je čitalo i kupovalo list radi njegove dobre informativne službe i radi duhovitosti, koja se u listu nalazila. Uredništvo je plaćalo dobre honorare, pa je okupilo mnogo naših poznatih ljudi od pera. Osim toga list je nastojao, da donekle zadovolji čitače time, što je neprestano isticao »našu zapadnu kulturu prema vizantinskoj«.

Tomi su prolazili mjeseci, on je marljivo radio za krušac i marljivo radio za svoj studij. List je postao glavnim glasilom narodnih patriota, i Toma je promoviran za urednika. On doduše, nije davao smjer listu, ali se morao starati za gradivo, ispravljati poslane priloge, ukratko na njemu je bilo, kako se kaže, lavlji dio.

U vladi se pretresalo pitanje regulacija nekih naših rijeka i tražio se kredit u inostranstvu za taj rad. Toma je notirao tu vijest u listu, a sutradan je napisao uvodnik : »Pametna vladina odluka«. Tu je toplo pozdravio vladin rad i između ostaloga ustvrdio, da je to prvo jače djelo od početka ove države. Ako tako vlada nastavi, ona će osvojiti simpatije cijeloga naroda.

Kad je taj zlokobni uvodnik izašao, nastao je darmar u stranci narodnih patriota. Pozvan je glavni urednik Stjepan Kraljević iz Beograda i on je došao avijonom. Nato je održano vijeće stranke i konzorcija lista. Stranka narodnih patriota bila je tada u »žestokoj opoziciji«, pa kako je taj nesretni Toma

Ivić mogao napisati takav uvodnik ? Odmah će poći glas po cijeloj zemlji, da se stranka rodoljubivih narodnih patriota prodala vladi i da namiguje, kako bi i ona ušla u vladu, »da zasjedne na jasle«. Pristaše će okretati leđa jedan za drugim, jer nikako ne će shvatiti, kako se to moglo dogoditi, da je stranka narodnih patriota najedamput prešla k najgorim reakcionarima u ovoj zemlji. I to je taj nesretni Toma Ivić napisao u času, kad je g. Subaša poveo Stjepana Kraljevića u Beograd da obave neke »rodoljubive poslove« i da »ispipaju situaciju«. Odmah će to upasti u oči. I odlučeno je, da se Toma Ivić makne iz uredništva i da list donese izjavu, kako se to sve dogodilo bez znanja glavnog urednika i odbora stranke. A stvari će se s publikom nekako urediti : sutra treba u uvodniku napasti Tomu Ivića i dokazati s bijelim na crnu, da je Toma Ivić kupljen, a ne stranka narodnih patriota.

Glavni urednik Stjepan Kraljević posjetio je Tomu poslije podne u njegovoj sobi. Toma je pisao uvodnik za sutrašnji broj. Stavio je naslov : »Još o vladinu projektu«, i onda je dalje razglabao važnost ove vladine odredbe. Pisao je neobično toplo i u sebi je mislio : »No, hvala Bogu, da mogu jedamput pisati s radošću i priznanjem ! Belaj bi ga znao, šta nas je do sada držalo, da nismo mogli naprijed ?« I dok je on tako mislio, u sobu stupi g. Stjepan Kraljević, zasopljen i uzrujan. Neprestano je vrtio neki srebrni nakit na lancu svoje ure.

— Sluga pokoran, gospodine direktore, tako rano iz Beograda ?

— No šta vi znate, da sam ja bio u Beogradu ? Tko vam je to rekao ? Ja sam bio jedan dan u vili g. Subaše na odmoru.

Sve je to Kraljević izgovorio brzo, odlučno, tako da je skoro i sam povjerovao, da je doista tako i bilo. Toma je shvatio položaj. Šta se njega tiče konačno g. direktor i sve to skupa ? Ništa, potpuno ništa. Svaki list ima svojih tajna, pa zašto ne bi ih imao i »Novi rod« ? Prešao je preko toga mirno, kao da nije ništa ni bilo, pa zapita :

— No kako ste zadovoljni sa današnjim brojem »Novoga roda ?«

Kraljević je malko ćutio. Činilo se, da traži riječ, koja bi bila najzgodnija. Međutim nikako nije mogao izaći na kraj. Kako bi mu rekao ? I konačno je mogao to uzeti na se predsjednik stranke, a ne on. On i tako mnogo duguje Tomi Iviću i nitko ne zna, kakve je njemu usluge Toma učinio. I kad je opazio, da ne može dalje šutiti, počeo je naglo i žestoko, i što je dalje govorio, bio je sve žešći. Ni sam nije mogao razumjeti, zašto tako govori. (Jer zapravo, šta se i njega toliko čitava ta

stvar tiče ?) Bio je u sebi svijestan, da bi mu ta stvar mogla škoditi. Toma je jak na peru, a tko zna, dokle će on i sam vedriti i oblačiti u uredništvu »Novog roda« ? I mogle bi se pojaviti neugodne polemike, rasprave, izjave, koje bi njega potpuno onemogućile. A opet tako viče, da ga mogu čuti svi saradnici u drugoj sobi, pa će se vjerojatno pobuniti, jer možda ima tamo koja bitanga, koja simpatizira s Tomom. Onaj nesretni Josipović neprestano hvali Tomu i sve bi za nj učinio. Uza sve to govorio je sve oštrije, dok na kraju nije vikao :

— Kako sam zadovoljan ? I to možete pitati ? Ja sam mislio, da vi imadete malo političkog duha i njuha. Kad tamo ! Vraga ću biti zadovoljan. Ostali dio lista još, još, premda ima i tu velikih omaški. Jučer je na pr. slavio srebrni pir gostioničar Cupek, stari rodoljub i naprednjak, oduševljeni pristaša stranke narodnih patriota, a vi niste to zabilježili. A znate li vi, gospodine moj, kolike žrtve on doprinosi za uspjeh naše narodne stvari ? Nikada nije bila ni jedna partijska slava, da Cupek nije širom otvorio svoja vrata i gostio svakog pristašu naše stranke badava. Nije to mala stvar u ovo vrijeme, kad se svatko polakomio samo za dobiti. No to još, još, *ali uvodnik* ! Tako ste ga napisali, da izgleda, kao da je »Novi rod« i stranka narodnih patriota postala jaslaška i vladinovska stranka ! Neka prirepina, a ne prava i poštena narodna stranka, svijetli SNP ! Ili bolje : stranka narodnih odabranih patriota — SNOP ! To je prosto skandal, gospodine Toma Iviću ! Ako vi želite braniti današnju reakcionarnu i nasilničku vladu, neka vam bude, ali osnujte sebi vlastiti list. »Novi rod« i SNOP ostat će uvijek vedra čela : pravi i rodoljubivi glas našega javnoga mišljenja. Uvijek na braniku naših svetih ideala, koji su mene vodili, kad sam osnovao list, i što me je ponukalo, da dadem svoj list u službu SNOP-a. Da ste barem iza naslova stavili nekoliko upitnika i uzvičnika, moglo se shvatiti kao ironija, ali nema toga. Zar ste potpuno poludili? Ljudi se zgranjuju, kako je »Novi rod« najedammput i preko noći okrenuo kabanicu i zaplovio u vladine vode. Nastala je prava uzbuna. Pretplatnici vraćaju list ! a mi, kako znate, zavisimo samo od naših poštovanih pretplatnika. Nijedne pare ne dobivamo osim od naših pretplatnika,i Lako je vama, gospodine moj ! Tko ste vi i što ste vi ? Mašina, koja piše članke, uvodnike, fejtone, bez odgovornosti ! Ja odgovaram ! Moje je časno ime napisano na čelu lista ! Moje neokaljano ime, koje je dosada bilo spojeno samo s najčišćim stvarima ! A sada ? Kako ću ja izaći pred pošteni svijet ? Svće reći : vidi, to ti je Stjepan Kraljević, rodoljub, koji je pokretao toliko listova i koji je direktor »Novog roda«, čuven za vrijeme naše nacionalne borbe, a sada se prodao vladi i piše uvodnike, u kojima brani vladin rad. Tako će svijet govoriti, gospodine moj ! A šta je vas briga ? Tko će na vas prstom uprijeti ? Konačno svatko zna, da vi i niste član naše stranke i da ste vi član nekih novih ljudi, koji hoće da uvedu nekakav moral u naš javni život ! Aha hahaha... vi i moral, a branite vladu ! Dalje ja toga ne trpim. Jeste li razumjeli ? Možete ići. Ne možemo nas dva sjediti u istom uredništvu ! Od danas ste slobodni ! I da mi niste više stupili u uredništvo !

Toma sjedi mirno i nikako ne razumije, zašto se g. Stjepan Kraljević toliko uzrujava. On razumije, da je moglo biti neprijatno SNOP-u, što je jutros izašao onaj uvodnik i što je on na onakav način pohvalio odluku vlade. Sve je to on mogao razumjeti, ali ovaj nesretni direktor sam znade, da je i on ovdje samo jedno kolo, koje može po miloj volji zamijeniti g. Subaša. I zašto na nj tolika vika, kad g. Kraljević dobro zna, da je Toma slušao sav njegov razgovor u vlaku ?

Nije odgovorio. Nastavio je i dalje pisati, kao da ga se sve to ne tiče. Direktor Stjepan Kraljević gleda i ježi se : kako da baci ovoga gubavca van ? Sramota je, da na njegove oštre riječi Toma Ivić ne odgovara.

— Pa šta vi mislite prkositi ?

U taj čas su provirili kroz vrata članovi redakcije i ljubopitno promatraju ovaj dvoboj. Josip Josipović drži u ruci jednu redalicu i sve Tomi daje nekakve znakove. Među članovima uredništva bila je i gospođica Nix. Ona je pisala razne događaje sa suda i vodila »Interesantnu kroniku« u listu. Nitko nije znao, kako je ona dobila mjesto u uredništvu. Prijavila se jedan dan i odmah je dobila mjesto. Kraljević se nikada nije usudio, da joj štogod prigovori. Dolazila je u uredništvo, kad ju je bila volja, pisala je, koliko ju je bilo volja, i sa svim svojim vladanjem pokazivala je, da se tu u uredništvu nikoga ne boji, neprestano se šalila, zadirkivala u Stjepana Kraljevića, govorila mu pred čitavim uredništvom, da je »vo«, koji ništa ne razumije i koji ne zna pisati pošteno ni pet redaka, a da je došao na ovo mjesto samo pomoću svoga nepoštenog karaktera i puzavosti«. Svi su se čudili, da gospođica Nix smije tako govoriti, pa su svi pred njom imali neko poštovanje. Ona se najzadnja pojavila na vratima, ali čim se pojavila, uzela je u Josipovića redalicu, pa je prišla Stjepanu Kraljeviću. Pogledala ga mrko i najedamput ga udarila redalicom po glavi.

— Šuti ! Nijedne riječi ! Poznam te ja ! Moli za oproštenje Tomu Ivića, jer ću te ovako tući !

U redakciji nastade mukla tišina. Šta je to učinila gospođica Nix ? Pa to znači staviti svoje mjesto na kocku. A svi drugi vrebaju na takvo mjesto. Svaki dan prodefiluje nekoliko nadobudnih novinara, da se preporuče g. direktoru za kakvo mjesto, pa i najčednije. I svi pokazuju najsjajnije svjedodžbe. O, zlatna i draga gospođice Nix, vi ste daleko zašli. Ništa manje, već direktora po glavi !

A gospođica Nix veselo tare ruke i vraški se smijucka.

— Jednu sam ti dala, što si prevario moju sestru ! Drugu sam ti dala, što si prevario moga brata i strpao ga u zatvor, a ti se sada sunčaš u uredništvu najdržavotvornijeg lista. Treću sam ti dala, što varaš svijet sa svojim člancima, a četvrtu, što si uvrijedio našega Tomu.

Toma je dotada sjedio mirno. A kad je čuo, šta govori gospođica Nix prišao je k njoj, poljubio joj ruku i zatim je otišao iz uredništva, da se više nikada u nj ne povrati. Iza njega je otišla i gospođica Nix i Josip Josipović, koji je odmah dobio mjesto u jednom drugom listu — u »Domovini«.

Sutradan je »Novi rod« donio veliki uvodnik, u kome je razjasnio slučaj i žestoko napao Tomu Ivića, jer da je on bio agent-provokater vladine stranke i da je bio potkupljen. Osim toga u listu je bio žestok napadaj na Tomin karakter, pa je tako Toma bačen nasred puta : nijedna redakcija nije htjela primiti »takav tip, koji je još mlad pošao po ovako strmim putevima«.

Toma je pogledao na kalendar : trinaesti srpnja, dvadeset i četiri godine nakon njegova rođenja.

XXIII.

(OVDJE ĆA ČITAČI DOZNATI NEKOLIKO STVARI IZ TOMINA ĐAČKOG ŽIVOTA, U JEDNO ĆE OPAZITI, KAKO TA NAŠA ZLATNA OMLADINA ŽIVE I KAKO SE SPREMA NA RAD ZA »NAŠU LIJEPU DOMOVINU«.)

Toma se na silu ostavio novinarskog posla. Dok je imao nešto para od urednikovanja, išlo je kako tako. A zatim nastupiše gladni mjeseci i gladne godine. Kući nije išao, jer nije imao novaca za put. Učio je s dana u dan, spremao se za veliko djelo i neprestano sanjao. Nikako nije izgubio volju. On zna, šta hoće, i jedamput će doći čas, kad će on moći da uspije. Na tehnici su opazili njegove lijepe sposobnosti i svatko se nadao, da će od Tome izaći velik izumilac. Ono, istina je, da on uvijek pomalo miješa poeziju sa tehnikom i da neprestano stvara neke planove, ali to će valjda proći, kad ga svega zaokupi studij i kad stekne

»pozitivne metode mišljenja«. I dalje je pisao pjesme i rasprave iz književnosti, ali nije mogao da te svoje radove objavi. Kao da su se sva uredništva dogovorila, da njegove radnje odbijaju.

Jedne zimske večeri ide Toma Ilicom i razmišlja o sebi, o svijetu, plače nad bijedom, kaja mori čovječanstvo, i neprestano razmišlja o jednom problemu. On mora to *učiniti*. Sada samo sanja i pravi nacrte, ali to treba jednom *izvesti*. Kiša pada, a Toma ide tih kao janje. Zaboravio je na sve, što je neprijatna doživio. Podigao je ovratnicu kaputa i polako se vere ispod kišobrana. I šta ga se tiče stipendij, ljubav, moda, glad, uredništvo i ono veliko klupko, što ga davi u prsima ? Sve je to sitnica. Davno su ga uvjeravali, da svaki čovjek, koji ima malo srca, mora biti gladan, prezren, uništavan, neljubljen i bolestan.

Ali eto, mislio je Toma, ako i jest sve to tako, ne bi bilo loše, kad bi u džepu imao novaca, da popravim ovo parče kože na nogama. Kiša pada neprestano mjesec dana i njemu se noge smežurale od vode. Ni prebijene pare nema u džepu. Bio je u jednom đačkom domu i tamo su ga na sam Božić izbacili van, jer da za tri mjeseca nije platio stanarine. I otada luta. Primili su ga u jednoj đačkoj baraci i tu se uveče skutri, da ga ne opazi upravitelj, i tako provodi svoje dane i neprestano sanja o jednom problemu. Sjeća se Toma, kako mu je skoro nuđao jedan list lijep honorar, da prevede jednu perverznu novelu, a on je okrenuo leđa uredniku »Kućnog Sijela«. Drugovi su mu govorili, da je lud, jer da čovjek s njegovim sposobnostima ne može gladovati, ali on nikako nije htio da prevodi kojekakve prljave stvari. Sam ne zna, šta bi učinio. Da može, prodao bi svoju imovinu »za zdjelu leće«, sve bi prodao osim svoje osnove. Njih ne bi nikako prodao. Za par dinara dao bi svoju svu ispisanu imovinu. Ali nitko ne će te hartije. Bio je neki dan u jednom uredništvu i ponudio je svoje fejtone, ali ga je urednik ljubazno otpravio, jer da su njegova načela »u protivštini sa smjerom lista i da su katkada previše konservativna, a katkada previše revolucionarna«. I kad se sjetio toga, uhvatio ga je bijes, ali se opet stišao i ozbiljno se zamislio, kako bi dobio para. Lako bi bilo, da ima jake ruke, ali jao kako je spao. Njegovo oblo lice postalo je blijedo i otegnuto, a ruke vise niz tijelo. Da ima jake ruke, pošao bi na željeznicu, ponudio kome putniku, da će mu prenijeti prtljagu, i tako bi dobio par dinara. On ne zna, možda bi te dinare stavio u džep, pošao u gostionu i tu popio par čašica vina i zatim opet ostao prazan. Svejedno bilo bi lijepo, da se može barem za jedan časak zaboraviti i da može mirno proživjeti par sati. A ovako ? Mora se zadovoljiti, da gladan, prozebao, mokar ide »kući«.

Svejedno je, za Boga, svejedno je, kako bilo ? Šta je to prema vječnosti ? Samo jedan ustrižak. Šta je to ? Ima mnogo bijednijih. Samo da ima malo cigarete. Sve bi mu bilo lakše. Zapalio bi, iako mu je liječnik strogo zabranio pušiti, pa bi u dimu zaboravio na sve svoje muke. Nervozno je prevrtao po džepovima i nije našao ništa. Najedamput se sjeti, da je nedavno kad je bio kod urednika »Kućnog Sijela«, pušio jednu vrlo lijepu cigaretu, koju mu je ponudio urednik, i da je dobar dio cigarete stavio za šešir. Sav radostan skine šešir i u jednom zavoju nađe doista pravi pravcati ostatak cigarete. O, kako je to lijepo imati cigaretu ! To jest, dio cigarete ! Lijepa je cigareta kao prvi poljubac ! Pri pomisli, da će brzo zapaliti, bio je sav sretan. Nitko ne će vjerovati, ali pisac ovih redaka dobro zna da su se Tomi caklile oči, kao da stoji pred kojim velikim otkrićem. Nije bio sretniji ni Aleksandar Veliki, kad je presjekao, kako kažu gordijski čvor, ni Kolumbo, kad je otkrio Ameriku. Oni su lutali i obijali svijet, a on će jednim dimom cigarete zaboraviti na sve svoje jade i nevolje i na sve nepravde, koje mu je zadao svijet. Leći će u krevet mekana srca i njegova riječ ne će biti huljenje. Bit će mekan i dobar i nasmijat će se na sve, što ga muči. Na koncu konca, mislio je Toma Ivić, dobar je ovaj svijet, samo se to uvijek ne vidi.

Prošao je dobar dio Ilice i nije sreo nijednog pušača. Pa gdje su večeras pušači ? Posakrivali se po rasvijetljenim kavanama i on će morati čekati na svoj slavni dom, dok ne zapali. I dok je tako meljao cigaretu u rukama, opazi, da mu se približuje elegantan gospodin sa velikom cigarom u zubima.

— Molim vas, gospodine, malo vatre !

— Skitnice !

Toma Ivić zatetura. Je li taj gospodin uistinu rekao, da je skitnica? Pogleda ga malo bolje i opazi — Stjepana Kraljevića.

»Jao za Boga, zar sam ja dotle došao, da me nazivlju skitnicom ! I to on — ništarija jedna. Propalica !«

Pogleda, što je brže mogao, po sebi dolje gore U čemu on sliči skitnici ? Valjda zato, što je zavrnuo ovratnik kaputa ?

»Lažeš, huljo, da sam ja skitnica. Prosto lažeš.« Sve tako govori Toma, a Stjepan Kraljević, vrijedan kako je, nije ni gledao Tomu, već je proslijedio svojim putem. »O, da sam ja skitnica«, nastavio je Toma sa svojim mislima, »drukčije bih ja postupao. Krao bih *tuđe stvari*. A ja nisam nikada ni pomislio, da tuđe kradem. Nikada«.

Međutim Toma je brzo na sve to zaboravio. On nije vodio računa o tome, što o njemu ljudi govore, pa je tako brzo zaboravio i to, što mu je rekao Stjepan Kraljević.

Bilo kako bilo, Toma je mogao zapaliti cigaretu tek, kad je došao u golu kasarnu, iz koje je dopirala vika, pjevanje i metež. Zapalio je cigaretu u jednoga sipljivog kolege, Rusa, pa je veselo zapjevuckao jednu melankoličnu pjesmu, koju je čuo na nekoj provincijskoj pozornici :

»Šta me briga za ljude,
Na svijetu tom ?
Svijet moje su duše dvije
A drugo mi svejedno je...

Svejedno je...«

Svejedno je. O, Tomi Iviću svejedno je, što ga je onaj gad nazvao skitnicom. Svejedno je, što ga čeka goli krevet, pa i to je svejedno, što će se pokriti samo s mokrim kaputom. On osjeća u sebi neko veselje, tiho i smireno. I svijet je uostalom dobar. Samo treba pronaći tu dobrotu. Eno onaj sipljivi Rus više od njega trpi, pa ipak ne viče i ne buni se, nego cijelo veče raspravlja s Nadeždom Ivanovnom, tananom i bijelom ruskom studenticom, o moći religije, o Romanovima, o slavjanofilstvu, Hercenu i revoluciji. Svijet je dobar. Samo treba tu dobrotu pronaći. I kad je htio ući u sobu, na vratima se pokaza jedan drug i držeći se zida zatetura po hodniku.

— Šta je to, Ivane ? Šta toliko skačete ?

— Ti si to, nevoljo moja Tomo ! Znaš, onako malo smo se napili. Znaš, Ilija Gavrić je položio ispit, kažu, da je gad s odlikom položio, pa je odnekud našao nešto novaca te nas časti. Idi unutra ! Znam, da si gladan. Kako i ne bi bio ?

— Ivo, idi unutra, jer ćeš se prehladiti.

— Idem, idemo zajedno, jer ti si gladan. *Uopće si ti gladan* Ti nesreću jedna ! Ih, kad bih ja imao pameti, koliko ti, ih, šta bih ja učinio ! Osvojio bi čitavu Hrvatsku. Uostalom to ne bi bilo teško, jer je ona na po mrtva. Ej, brzo ćemo pjevati : »Još Hrvatska nij' ustala...« Uostalom : Živila Hrvatska ! Dolje neprijatelji ! Čuj, Tomo, mi imamo mnogo neprijatelja. Znam ja, da sam pijan, ali sada sve stvari vidim jasnije : ja mislim, da smo mi Hrvati najveći neprijatelji svoji ! Mi hrvatska inteligencija ! I naš zlatni narod ! Svi skupa ! Gospode Bože, kakav smo mi gad !

I Ivan je pošao dalje hodnikom. Veli, da mu je dotužilo, pa da se mora svakako rashladiti. Stoji Toma i neprijatno mu je unići unutra. Čini se, da su svi pijani. Tunja, saradnik nekog internacionalnog lista »Nebodera«, kriči :

Tamo daleko,
Daleko kraj mora
Tamo je selo moje
Tamo je — ženka moja!

Sa svih strana mu odobravaju. Svi mu plješću:

— Bravo Tunja! Ta ti vrijedi! Proslijedi! Tako, a kakve internacionalne pjesmice! Ta ti je čisto naša jugoslovenska!

Tunja potaknut odobravanjem nastavi:

Tamo daleko,
Gdje raste limun žut,
Tamo i za me ima
Jedan čaroban kut.

— Jest, jest, — drečio se Luka Gavrić, — jeste ljudi, i da znate, kakav je taj kut! Šta je moja Anuška prema tome kutu?!

Stoji Toma pred vratima i teško mu je pri duši. Zašto ovako viču? Naposljetku, ipak uđe u zamazanu dvoranu, punu prnja, stjenica, porazbacanih knjiga, otpadaka jela, razbijenih boca, izlupanih prozora sa vojničkim potrtim krevetima, pokrivenim tu i tamo gnjusnim vojničkim pokrivačima, izraskidanim na sto komadićaka. Nekoć su tu u ono blaženo vrijeme stanovali domobranci »Kraljevine Hrvatske«, a sada je u njoj »cvijet hrvatskog naroda«.

— Dobro veče!

— Dobro veče! — odazvaše se sa svih strana.

Luka Gavrić i Osman Avdagić sjede na jednom krevetu i čupaju zubima slaninu. Tunja objesio noge preko kreveta i neprestano se ziblje. Pier Mirlov, mali i lijepi student, poznat Tomi s gimnazije, puši i ganja rukom kolute dima i neprestano govori, da osvaja svijet i da se bori s neprijateljima. Kad bi mu uspjelo da lijepo rastjera dim, veselio bi se kao malo dijete. Bunić sjedi na podu i neprestano udara šakom o sto i dokazuje nešto, ali ga nitko ne sluša. Joško Miloš udara u nekakvu razbijenu tamburicu i neprestano ponavlja, kako će on, kad svrši školu i postane veterinar, postati bogat i da će onda moći slobodno imati svoje mišljenje a sada da ga nije briga, jer konačno zašto on mora imati svoje mišljenje? Neka misle oni, koji su siti i obučeni, a on se zadovoljava time, da radi za svoje ispite, a na drugo sve pljucka, kad se ionako ne isplati u našoj zemlji misliti.

— Dobro veče, — počeo je dubokim basom Bunić, čovjek, koji je dosada promijenio četiri fakulteta i nijednog nije svršio, — dobro veče! Gladan si, to znam. Sjedi i jedi. Evo ti slanine, ili bolje uzmi one u Tunje, ona je bolja. Poslali su mi danas od kuće, pa je svinja internacionalna već pojela čitav kilogram. Osmane, gade turski, čaja lij i Tomi daj. Jest Toma gad neki, koji neprestano nešto sanjari i želi, da preporodi nas, koji smo nesposobni za svaki preporod i rad! Ih, gluposti idealista. Luda! Ali čaja daj mu!

U taj je čas došao i Ivan Krekić olakšane glave. Svi su se okupili oko Tome i upitaše ga, je li igdje uspio. I onda su počeli vikati na sve novinare i na sve stranke. Sve su prokleli, ali najedamput opet neki brane jednu stranku, drugi drugu, pa malo da nije došlo do tučnjave. Ivan Krekić osobito se oborio na Tunju, jer da je on bez nacije, a on, Ivan, on je rekao, da će narediti, kad ga pokopaju, da ga zaviju u hrvatsku zastavu.

— Hajdete k vragu! — ljutio se Bunić, koji je ovaj put bio najmirniji. — Pustite u miru stranke i politiku! Stjenice jedne, ili će vas tkogod poslušati? Šta mi imamo od svih tih stranaka? Kad bismo imali i najmanje pameti, okrenuli bismo leđa svim strankama. Tko se za nas brine? Gdje je ta draga i poštovana majka Hrvatska? Neki dan se popilo toliko za majčicu Hrvatsku, da bi mi cijelu godinu kao ljudi živjeli, a ovako crkavamo kao paščad!

A Toma je na sve to šutio. Nijedne riječi nije progovorio: samo mu je bilo teško, što ti ljudi ovoliko galame. Polako je jeo i pio čaj i šutio.

— Znate šta? — zaviče Bunić, kad nikako nije mogao sklonuti Tomu, da govori. — Hajdemo mi van! Ima malo novaca u mene, malo ima u ovoga gada, što je položio ispit! Hajdemo na vino!

* * *

Ujutro oko četiri sata povratili su se drugovi Tome Ivića. Valjaju se po podu zaprljani i pijani.

— Ih, ih, gle ovoga gada, kako spava. Još je netko: aha, Joško Miloš!

Buniću, pusti Tomu na miru. Ionako je jadan!

— Ih, ih gle kako je zaspao.

— Mirna savjest.

— A, šta mirna savjest! On se nama ruuuuuuuuga.

— Pusti ga, gada, neka spava.

— Šta, pusti ga? Ovako ću ja njega!

I Bunić je prišao k Tominu krevetu i počeo ga ljuljati, najprije polako, a zatim sve jače, dok se Toma nije probudio.

— Dobro jutro, mladiću, moj! Kako si spavao? Jesi li preporodio Hrvate?

— Pusti me u miru!

— Šta, da te pustim u miru? Reci ti meni radije, jesmo li mi jedno? Znaš, ako mi to ne rečeš, onda, onda ću te ja istući.

— Šta ste se tako izopijali, da ste potpuno poludili?

— A polako, dragi kolega, polako! — prihvati Tunja.

Žabe su u bari razrogačile oči,
Radoznalo gledaju u svijet
Kra, kra, a vrana:
Bra, bra, vra...bra...

To ti je naša poezija. Naša jugoslavenska ili hrvatska, kako hoćete. Meni je svejedno.

— Ostavi ti Tunja, Tomu. Ja imam s njim posla, jer je on najpametniji od svih nas. Reci mi, Tomo, jesmo li mi jedno? Noćas su mene purgeri htjeli istući, jer da sam ja Jugoslaven.

— A ne zato, što si se približio Miciki?

— Šuti ti, nesrećo!

— Šuti ti, separatistički gade, jer vidiš ga!

— Evo ga i u mene!

— E, pucali bi vi, da vas nije strah.

I dok Bunić i Krekić stoje jedan prema drugome, netko je ugasnuo svijetlo i u akademskom domu je nastao muk.

XXIV.

(ŠTA JE SVE TOMA DOŽIVIO ZA DVADESETČETIRI SATA.)

Toma je Ivić bio sinoć na plesu. Pisci romana potanko bi vam opisivali, kako se to dogodilo. Spomenuli bi možda i to, da Toma nije imao odijela za ples, već da je u jednoga druga uzeo hlače, u drugoga kaput, u trećega cipele, u četvrtoga košulju i tako dalje. Meni nije do svega toga. Ja ću radije nabrojiti, šta mu se dogodilo za vrijeme plesa i neposredno iza plesa: čitačima prepuštam, da o tome steknu svoje mišljenje.

Poslije plesa, ujutro u sedam sati leži on u krevetu podbočen, zamišljen i neprestano tare oči. Čini se, da je Toma Ivić taj čas posumnjao u mnoge stvari i da je došao onaj čas, kad je razmišljao o sebi, o idejama i kad je eto jadnik, mislio, da bi ipak trebalo da i o njemu ljudi vode računa. Tako podbočen neprestano gleda u plahtu i na mahove uzdahne.

— Tako dakle, tako to sve svršava! Svaka radost, neizbježno nosi tri puta više žalosti. *I zašto ja nisam do kraja dotukao sebe?* Da, do kraja. Onako da me nestane. Da me nema. To mora da bude, jer ja moram sebe zaboraviti. Tko sam ja i što sam ja? Zašto da o sebi vodim računa? Hiljade je više nesretnih, nego što sam ja. Treba da nestane ovog malog srca, što me katkada mori i što mi često ne da mira. Da se svagdje pokazujem veseo i zabavan: dvorska luda, koja drugima nosi veselja i radosti. Jer ovako se ne može dalje: snivati o sreći drugih i opet imati i svoje srce, koje katkada zaplače. Treba do kraja. Do kraja, jer svaka polovičnost ubija mene i druge. Veseo svagdje! Da reknu: zabavan i veseo dečko! I, kad bi trebalo, malo razbijati iluzije, ali uvijek pomagati. A ipak nije tako. Nije i to me boli. Eto: tu su sada rosne oči i uzdasi kao kod djevojčeta, kad doživi nesretnu ljubav. I tada se Toma Ivić sjeti svega onoga, što je doživio prošlu noć. Gleda on: pleše se i veseli, a on skutren u se, kao isprebijan pas, blaženo se smješka, prema drugovima i gospodi uslužan, a prema damama kavalir i povjerljiv. Kod svake nešto opazi i kod svake primjeti neku bol — svaka dama ima svoje male sitne bolove — i sve ih pita, šta im je, i za čudo svima pogađa uzrok, i onda ih tješi. One mu sve to pričaju tako, da je Toma tu večer nazvao sebe utjehom žalosnih. Žali s njima i preuzimlje njihove boli na se i tako se veselo vrti, vječno nasmješljiv i čovjek bez boli i, govore tako, čovjek bez svojih osjećaja. A kako je to krivo: ima Toma osjećaja, ima on mnogo osjećaja, ali ih je sakrio i nitko ne smije doznati, da je Toma gladan i bijedni đak, novinar, koji je svagdje loše priman, a koji sanja o spasu čovječanstva i istražuje način, kako bi čovječanstvo postalo sretno i mirno. Tako je proveo noć Toma Ivić.

A evo jutros, u sedam sati smutilo mu se i najradije bi zaplakao, kao malo dijete bi plakao i onda bi opet valjda postigao svoj mir. Nitko njega nije upitao, kako je i šta je s njim, a opet, tko bi se sjetio njega, nasmješljivog bajazza?! Ta on je drugima nosio zadovoljstvo i to je dovoljno.

— Koga si se vraga skutrio tako u krevetu? — I dok ga je tako upitao, skočio je iz kreveta Joško Biloš, protrčao dva tri puta sobom i zapjevuckao. — Velim ja tebi: što ti je? Evo ti ga na: kad je u društvu, tada se svija i mota kao najpokornije pseto, samo da zabavi i da se smije, a sada na samu, skutren, utučen, snužden, samo da ne plače.

Joško Biloš veterinar, nastavio je tako dobacivati Tomi Iviću, a onda je uzeo »spiritjeru«, postavio je i proslijedio pjevuljiti:

Jer čitav život
I čitav svijet,
Sanak je samo,
Sanak je lijep...

— Sanak je lijep ! Život je sanja ? Haha... hahahahaha... Ti, čuješ : sanak je život. Ne, dragi moj ! Život je *gluma* Veli meni sinoć jedna gospođica, prema kojoj sam uostalom bio jako susretljiv, i do krajnje mjere iskren : »Gospodine Toma I iću, vi ste velik glumac ! Velik, jeste li čuli ? Rijetko tko to opazi, ali sam ja vidjela. Vaše veselje ! Hi...hihihi !« Eto, Joško, vidiš : to ta gospođica kaže. I možda ima pravo. Nego znaš, imala ona pravo ili ne imala, ja držim, da sam ja *ništa. Ništa*, jesi li razumio ? I što sam ja prema ljudima ? Prema čovječanstvu ? I na što moje male boli prema ljudskim bolima? Bože moj, ala mi čudna čuda : biti gladan, sanjati o jednoj ženi, koju voliš i kojoj bi sve dao za sam jedan posmjeh njen, a ona voli onoga, koji te je drsko ismijao, okrao, ocrnio, onemogućio, sanjati o spasu čovječanstva — eto to bi bilo te moje male boli. Pa šta je to ? Ništa, velim, ništa... Zašto da radi mene ljudi budu nezadavoljni ? Bajazo veseli, a ovo, što dođe u osami, e, to nije ništa, sve će to tako proći. To nitko ne vidi, jedini ti. A ti ćeš mi oprostiti.

— Glupane, glupane ! Nepopravljivi stvore ! Glupane ! Nema ništa, što me dublje veže s tobom, jedino znam da si dobar prijatelj, ali dopusti, da ti opet kažem : glupane, i tri puta glupane ! Sav svijet ne vrijedi ni crno ispod nokata. Niti toliko. Prisili druge da tebe podnose. Otkuda, da ti, nesreća, kao što je nesretna sva naša inteligencija, koja nije pljunula na svoj obraz, otkuda, rekoh, da ti snosiš tuđe boli ? Gnjavi ljude, mili moj ! Gnjavi ih, da im kosti pucaju, jer za drugo i nije naš mili i poštovani narod ! Zar nas ne gnjave ? Svatko smatra, da ima pravo, da stane na našu nogu i da nam pljune u lice bez pardona. Štiplji ljude za srce. Jedino će tako imati o tebi dobro mišljenje. Štiplji ih, da im krvca plemenita potekne. Jedino će te tako se bojati. Znam ja to dobro. Iskusio sam ja to. I ja sam nekoć volio sve ljude ne samo na riječi već i djelom. Od usta sam svojih otkidao i siromasima davao, a tko se sada mene sjeća ? Tko se tebe sjeća, mili moj ? Koliko si dobra učinio, pa što imaš od toga ? Ljudi su kao razmažena djeca: ako im dadeš prst, ugrist će te za ruku. Onako, da vrisneš. Haha... ha... hahahahahaha...

XXIV.

(SLIJEDI OPIS, KAKO SE TOMA ŠETAO POSLIJE OVOGA RAZGOVORA I KAKO JE POČEO DA SE ZABAVLJA.)

Toma Ivić nije mogao slušati svoga sustanara : sve mu se to zgadilo. Nije mogao razumjeti, kako može mlad čovjek ovako govoriti. Istina, nije sve na svijetu onako, kako bi trebalo da bude, ali to ne znači, da treba ovako misliti. Treba samo imati jake volje i boriti se. Boriti se do kraja. I u toj borbi nastojati ljude raskrinkati, da se pokaže golotinja ondje, gdje se ona nalazi, ali uvijek imati srca, voljeti, jer to je jedino, što imamo, i to nas jedino može spasti. Smijeh Joška Biloša bio je hladan i ciničan, a on je jutros mekan, uvučen u se, malen i nema ni one oštrine i borbenosti, koja ga redovito prati. Čitavu svoju dušu vidi jasno, a ti su časovi najteži u životu. Nositi svoju dušu, onako malenu i jadnu, da svega sebe vidiš, kao lice u zrcalu.

Ogrnuo se kaputom i pošao u grad težak i sumoran. Ide on tako i nijednu stvar ne može uspravno pogledati. Kamo li onaj junak, koji je prije udarao ravno ! (Sreća, da se Toma Ivić nije nikada skoro sjećao svoje prošlosti !) Sve gleda koso i kad bi htio pogledati uspravno, mrežnice bi se očne suzile i provirile bi dvije sitne kapljice na rubovima očiju. I sjeća se (dok su kraj njega letjele kočije i automobili, a tramvaj drndao) : sinoć je on mislio na svoju Eunoju i sjećao se svoje ljubavi. I u taj je čas došla ona gospođa, koja je Tomu proganjala i na zabavi maturanata. Ne zna, zašto je ona došla. Kažu, da je sretna sa svojim mužem, i mladi su pa nije potrebno, da na zabavama dobivaju zadovoljstvo (jer to je zadovoljstvo odviše jeftino). On je s njom plesao. Gospođa ga je pozvala, a on se morao odazvati. I dok su prošli jedamput preko dvorane, došao je njen muž i jednostavno mu je istrgao iz ruku.

— Mala, idemo kući ! Jesam li ti rekao, da ne volim da plešeš ! Tko je taj, s kim plešeš ? Propalica neka. Nepoznati pjesnik i slabi tehničar, koji se bavi nekim glupostima. Nesređeni novinar, koji je pao u nemilost kod svih stranaka i koga je u pravom svijetlu prikazao »Novi rod« ! S njim se dostojiš plesati ! Kako te, molim te, nije stid ? Odmah za mnom !

Ona je pošla, nije rekla nijedne riječi i nije za nj progovorila ni bijele ni crne, već je lijepo uzela muža ispod ruke, i tako su otišli. A on je ostao usred dvorane, i sve se oko njega vrtjelo, sve je odletjelo u beskonačnost, a samo su se oko njega cerila pijana lica i posprdni posmijesi gospode i gospođica. A on — ni jedne riječi nije rekao njenom mužu. Nijedne riječi : samo se

duboko poklonio, i to ga je najviše boljelo. Zar je on toliko pao? Zar mu može svatko po volji pljuvati po licu, a on se samo ponizno klanja? Bože, Gospode, zar je to Toma Ivić?...

Evo, dok ovako tumara ulicama pognute glave, oborenih očiju, kaje se, što nije prišao k njenom mužu, hladno mu se predstavio, ošamario ga usred dvorane i pozvao ga na megdan. Ne na oružje, jer to ne zaslužuje pseto nijedno, već na šakanje. Onako, da ga nalema, da mu smrvi sve kosti, da ga baci pod noge i da ga svega potepta pa da onda pusti na miru njega i njegovu ženu.

A kad je do kraja došao s tom mišlju, zacrvenio se. Kako je mogao takvo što i pomisliti? Uvukao je ramena još dublje i pošao dalje. Nije to način. Ide on tako dalje zavučen u se, tih, puši cigaretu, umoran, ali već opaža prolaznike, zastane kod prijatelja i poznatih gospođica, progovori par riječi mirno i veselo i svi su opažali, da je Toma Ivić ponešto blijed, ali izvrsne volje.

XXIII.

(OVDJE ĆE ČITAČI NADA SVE POŠTOVANI DOZNATI ZA JEDNO TOMINO JUNAČKO DJELO. NEŠTO O HRVATSKIM RODOLJUBIMA I ZAŠTO SU MU OVO JUTRO RAZBILI GLAVU.)

Ipak je naš dragi Toma bio umoran i slomljen. Čitava se Tomina unutrašnjost počela lomiti, a to nije mala stvar, što će mi svi potvrditi, koji su bili u sličnoj zgodi. Toma je svom svojom dušom služio drugima, a to je jutro počeo sumnjati o ispravnost svojih načela. Počeo je, kako bi se reklo, misliti na se. I htio je skoro povjerovati svome sustanaru Jošku Bilošu, da je najbolje štipati ljude. Jer eto, svi na nj pljuckaju. Svi ga gaze kao crva, a on je miran i nikome nije nažao učinio. Hapse ga ni kriva ni dužna, ne daju mu stipendije, okrivljuju ga radi revolucionarnih misli, ne plaćaju mu fejtone, krivo potpisuju njegove stvari, i na taj način otimlju mu najmilije stvorenje. Okrivljuju ga za razvratne misli, a on se svako jutro moli Bogu za zdravlje svih živih i mrtvih i za pokoj cijeloga čovječanstva. Pa povrh svega toga onaj ga klipan onako sinoć osramotio.

Da bi se malko odmorio, zašao je u jednu gostionu. U toj su se gostioni okupljali »pravi i ispravni hrvatski rodoljubi« i tu su uz čašu vina smišljali i sanjali, »kako bi štogod dobra smislili »na korist podrte naše Hrvatske, koja je postala pastorka«.

Krčma je bila prilično prazna. Na stolu su ležali razbacani čikovi. U kutu je Toma opazio jednu kitu rodoljuba, a kraj gazdaričina stola jednoga žandara (kasnije se Toma sjetio,

da je to bio onaj isti, koji je uhapsio radnika). Kad je Toma došao, gazdarica ga omjeri od glave do pete: Toma je bio u plesnom odijelu, jer se nije sjetio da svuče tuđe haljine. To je gazdaricu ponukalo, da Tomi posveti više pažnje: to je zastalno jedan od onih, koji liječe merak po par dana. Nadnijela se nada nj, stavila svoju masnu ruku na Tomina leđa, pa ga sve miluje svojim iscijeđenim očicama i pita ga, šta želi. Ako se želi odmoriti, da ima u njih gore na drugome katu postelja, pa da može poći malko spavati. Sve je to ta baba pitala Tomu Ivića, i on bi, da nije ovako umoran, najradije dao babi ćušku i izašao van. Ali ovako ne može. Samo se nikako ne može sjetiti, šta bi tražio. Zašto je on uopće ovamo došao? I šta on ima s ovim ljudima zajedničko? Misli Toma i nikako se ne može sjetiti.

— No, politre mi vina dajte!

Toma je to rekao s toliko ljutine, da je gazdarica slegnula ramenima i otišla po vino. Na stolu rodoljuba bilo je živo: zdravice su se držale i nijedan rodoljub nije ostao bez ukrasa: jedan je drugom iznalazio kreposti, kojih nitko nikada nije vidio, osim ovih vinskih drugova. Jedan priča, kako je on nekoć u ona zlatna vremena, dok je još S t a r i po svijetu hodao, samo jedne večeri popio deset litara u slavu naše domovine. Drugi rodoljub nikako nije dozvolio, da ga ovaj njegov drug preteknе u rodoljublju: on je jednih izbora pio pet dana neprestano: tri dana prije izbora pio je radi toga, da dobiju izbore, a dva dana poslije, da ubije tugu, što je »narodna stvar« loše prošla i što pravi »hrvatski rodoljubi« nisu zauzeli ona mjesta, koja ih idu i »po narodnom poštenju i po narodnoj volji.«

Međutim je društvo postajalo sve tiše. Toma je jedva mogao čuti riječi. Jedan je gost ispod glasa pričao, da je gazda na tankim vodama. Ima, veli ovaj rodoljub, ima gazda mnogo dugova i sve je te dugove napravio radi rodoljubnih stvari i radi toga, što je za narodnu stvar mnogo žrtvovao. Nije bilo nijednih izbora, da ne bi gazda Lojzek Pokupec svoja vrata širom otvorio i svoje bačve istočio za pravednu pobjedu naše stvari. Upravo malo prije da je k njemu došao Ignatz Silberstein i da je donio račune. Hoće, da gazda plati. Može se dogoditi, da ode i ova gostiona, koja je tako za srce prirasla svim zagrebačkim rodoljubima i gdje se sastaje cvijet građanstva hrvatskoga glavnoga grada. Otišao je s gazdom napolje, i nitko ne zna, kako će se to sve svršiti. Bila bi šteta, da ovako rodoljubna gostiona propadne i da siromašni Lojzek pođe putem, kojim su pošli mnogi naši vrijedni građani.

U taj se čas vratio u gostionu Lojzek Pokupec: debeo čovjek, u četrdesetim godinama, sa zamazanom taškom.

— Dobro je, dobro. Ostaje gostiona, a Silberstein se uknjižio na moju kuću.

— Živio Lojzek! Živio »Slon«! U to ime, braćo, popijmo još koju kupicu!

Toma gleda u dim cigarete. A tamo za stolom buka i vika. Rodoljubi su se uskomešali. Pokazuju prstom na Tomu.

— Jest! Jest! Tajni detektiv! Došao je, da nas uhodi i da prisluškuje. Živio hrvatski Zagreb! Dolje izdajice! Dolje!!!

Toma sjedi za stolom uvučen u se i razmišlja o Silbersteinu. On ne čuje buke. Katkada pijucne malo vina, sjedi poduprte glave i misli o majčici Hrvatskoj i o njenim rodoljubima. Misli Toma, kako bi se presušila ova hrvatska kaljuža i kako bi došao nov rod... Ta on je član »Mladih ljudi« i zato je već davno zaboravio na svoje boli i na neprijatnosti, koje je sinoć doživio. Šta ga se sve to tiče? Kaljuža je velika i treba sve svoje dati, da se ta kaljuža zatrpa, pa da se na tim žrtvama podigne novi rod, jaki rod Hrvata. Pa neka na nj i na njegove drugove pljuckaju, koliko hoće. Ništa zato. Muka je početak uspjeha, a bol je znak hrvatskoga napretka.

— Jest! Tko se s nama ne slaže, taj je izdajica hrvatstva! Dolje s njim!

Žandar, stari brkonja, klimao je glavom, kao da odobrava. On doista nije ništa od svega ovoga razumio. Čuo je riječ rodoljub, i kako se ta riječ često danas čuje, mislio je, da su ovi ljudi neke veličine, koje sude o rodoljubllju. On zna iz iskustva, da sada nešto znače samo oni ljudi, koji govore o rodoljubllju, i da se samo njihove riječi uvažavaju. Među rodoljubima je nastalo jače komešanje, i to je Toma opazio, ali nije mislio, da se štogod na nj odnosi.

— Hej, vi mladiću, vrag vas dal ter vas dal, da li se vi slažete s nama?

Toma slegne ramenima, jer nije ništa od svega toga razumio.

— Jesmo li mi Hrvati ili nismo? Uz koga vi pristajete i zašto šutite?

I sada je Tomi puklo pred očima, ali je bilo prekasno. Htio im je dokazati, da on nije nijedne njihove stranke i da je njegova stranka još u povojima i da se još nije pojavila u hrvatskom životu, ali da on nije protiv nikoga, jer on i njegovi drugovi hoće da rade i puštaju sve u miru, tko im ne smeta, da rade. Ali sve je to bilo prekasno. Nadvio se nad našega Tomu jedan plećati rodoljub i sve mu prijeti šakom. Toma je htio pobjeći, ali mu se spotače noga i sva se soba poče vrtjeti. I stolovi i stolci i crveni gazda i pljesniva gazdarica i pijani žandar i pobješ-

njeli rodoljubi, a po sobi lete mali bijeli meteori i lupaju po zidovima. To frcaju čaše i flaše prema Tomi Iviću. Sve se vrti. Zatim nestade svega. Samo neko hrapavo pjevanje dopire do njega: to rodoljubi s velikim zanosom pjevaju: »Lijepu našu domovinu«. Na taj su način proslavili ovo svoje junaštvo.

Jedan sat iza toga Toma se našao na ulicisa zgrušanom krvi na čelu.

XXVII.

(OVDJE ĆE CIJENJENI ČITAČI DOZNATI ZA NOVE TOMINE MUKE I KAKO SE POTUKAO S JEDNIM TRGOVCEM.)

Ide Toma Ivić po zagrebačkim ulicama, ide. Tumara, a ne ide. Zjenice se njegove raširile i sve jasno opaža i svemu posvećuje pažnju. Zaboravio je na razbijenu glavu, na debelog i crvenog krčmara i na pljesnivu gazdaricu. Na sve je to zaboravio i sada baš ništa ne misli. Leglo mu nekakvo gadno klupko na dušu, pa ne može da dahne ni da pomisli najobičniju stvar. I taj čas izvikuju kod njega novine. Jedan odrpani dečko viče popodnevne listove. Golišan poskakuje i drščе od zime. Viče: »Perverzno zločinstvo! Lopov dolijao! Njegove veze sa zagrebačkim boljim društvom! Oštećenici ne će da otkriju stvar! Škandal visokoga društva! Pravda se vrši! Samoubijstvo unesrećenih djevojaka! Najveći hohštapler našega vremena! Tajna jednog ureda! Ljubomornost prevarene žene!« Zve to taj golišan izvikuje i Toma se smilovao nad malim. Tko zna, možda će njegovi drugovi za deset godina ovako o njemu izvikivati. A ovako mlad i zelen postao je bubnjarom grijeha i zločina, koje počinja glavni grad. I nitko se ne će tada sjetiti, tko je *zapravo pokvario* ovoga mališana. Nitko ne će uprijeti prstom u našu štampu, koju su drugi zauzeli, da truje naš narod, pa da se tuđinci dotepaju ovamo. A rodoljubi će ove zemlje čitati te vijesti sa naročitom nasladom i tapkat će prstima po trbuhu i veselo će uprijeti prstom u čelo: »Neka mu bude, zašto nije pošten kao ja! I ja bih badava živio, ali je zakon, za kon.« Tako je Toma razmišljao, kad je pokraj njega prolazio ovaj deran, bos i odrpan.

Sve je to mislio Toma. Kad je bio na stjecištu. A. i C. ulice, nešto se nenadano stropošta kod njegovih nogu. Na tlu je ležala bijedna starica. Pjena joj obvila usne, valja se po pločniku, posutu debelim staklom: kad je starica pala, udarila je o izlog nekog pomodnog dućana, i bijelo, izbrušeno staklo stoji polupano na tlu. Najprije je doletio, razumije se, gazda iz du-

ćana. I psuje staricu. Kreše on tako, ceri se na staricu, a ona leži i šuti. Jadnica ima padavicu.

— Tko će meni platiti, babo prokleta? — Malo ti je bilo ono par dinara, koje sam ti dao, je li? I staklo si mi razbila! U rešt s tobom, babo prokleta! U rešt! Opila se babetina, pa kud će već u moj prozor! Ovo staklo košta mene pet hiljada šesto i sedamdeset dinara! Jesi li čula, babo prokleta!

I lupa gazda nogom staricu. Stoji Toma Ivić pred staricom, prihvatio ju je za glavu, pa je stavio na nju svoj šešir, da ne bi udarala starom glavom o tvrdi pločnik. I usta joj je otro i tek je tada opazio gazdu. I vidio je, da je to onaj Silberstein, koji je bio u Lojzekovoj gostionici. Smračilo se Tomi pred očima.

— Šta vi radite, gade? — Šta mislite, da možete svakoga ovdje tući po miloj volji?

I Toma je uhvatio trgovca za vrat i poderao mu ovratnik. A zatim su se počeli tući. Toma onako slab i izmučen zaskočio je na trgovca Silbersteina, bacio ga na pločnik i počeo ga valjati kao bure. Kotrlja ga tako i udara nogom. A zatim je pljucnuo ispred sebe, ostavio staricu i trgovca i prije nego se svijet skupio, zamaknuo je u pokrajnu ulicu.

Toma se tada dosjetio, da je to učinio na rođendan svoje Eunoje, drugoga veljače, i bilo mu je prijatno pri duši: dosada je svoja junačka djela činio na svoj rođendan, a eto ovo učini na rođendan svoje Eunoje.

Vijore njegove velike vlasi na vjetru i studenom zimskom ledu, a on ide trom i miran. Zaboravio je na staricu i trgovca. Uopće je Toma bio sretne ruke: neprijatnosti je brzo zaboravljao.

XXVIII.

(OVDJE ĆE ČITAČI DOZNATI, KAKO SE TOMA NAMJERIO NA JEDNOG INVALIDA, KOGA SU IZBACILI IZ STANA, I KAKO SU SE TOMI SMILOVALI LJUDI, PA KAKO JE POTPUNO ZABORAVIO NA SE.)

Kad je Toma došao u G. ulicu, neku tihu i mračnu pokrajnu ulicu, naišao je na rpu žena i djece, okupljenih oko starog pokućtva, te se razgovaraju, psuju i galame. Jedna debeljuškasta žena, podbočila se, gega se, psuje i na mahove odmjeri negdje na drugi kat od šake do lakta. Stoje podrapane stolice, nekoliko zavežljaja, dva stara kreveta i jedan sanduk. Stoji to nasred ulice, a jedan stražar s nataknutim bodežem nešto podalje. Na jednom krevetu postariji čovjek, debeo i zamazan, zagalio noge (a zima vije) nabrekle, modre, s velikim rupama. Tresucka čovjek nogama i pokazuje okupljenom svijetu: —

Tu je mene ranilo! Tu! Za cara i domovinu, vrag je odnio! Ja sam se borio, ljudi i braćo, a onaj debeli jarac liferovao je hranu, krao sirotinjske pare. I sada je on mene bacio nasred ulice u ovoj ličoj zimi! Gospode Bože, smiluj se meni i dječici mojoj! Ej, ljudi i braćo, lopov je on. Lopov, velim vam ja. Ne će da se pokaže na prozoru, da mu to u lice kažem. A šta bi i koristilo? Tko nema obraza, nema! A rane me, ljudi, peku. Peku! Pogledajte, ljudi, pogledajte! Sve sam ja to podnio za cara i domovinu, odnio je vrag, kao što ju je već i odnio. Sada nitko za me ne mari. Nitko!

I zavraća nogavice, a po nogama modre pjege i čovjek klopoće zubima, grize usne i kune. Žene oko njega oblijeću, ljute se i smiju. Lopov je onaj na drugome katu, ali je i on propalica i nesreća. Gle, kako iz njega vino zaudara! Kao da je sada bio u podrumu. Stid ga bilo!

Na drugome krevetu sjedi njegova žena i neprestano uzdiše. Kći sjedi na pločniku do tatinih nogu i miluje mu rukama ranu i moli ga, da prestane, jer eto, svi mu se rugaju i smiju.

— Pođimo, tatice, pođimo, nemoj vikati. Vidiš, svi nam se rugaju.

— Poći ću. Kamo? Kamo, pitam ja tebe? Kamo mi možemo poći? Uzet ćemo gitaru, pa ćemo ići naokolo i moliti na put Božji? He... hehehe. Gospode Bože, pomozi nas! Gospode Bože, smiluj nam se! Na put da krenemo, pa da prosimo? A kuda, kad su svagdje prosjaci? Kuda da pođem? Po Zagrebu? U Židova? Da me izlemaju! Ha hahaha... Ženo, šta plačeš! Ne će nam biti zima! Razbit ćemo stolice i krevete, pa ćemo ložiti vatru nasred ulice! Da, tu ćemo ložiti! Pa ćemo plesati! Neka vide ljudi, kako se bori za cara i dom! Neka vide, kako je u našem glavnom gradu i kako žive pošteni hrvatski rodoljubi.

Kad se Toma pojavio među njima tih, zamišljen, rosnih očiju, svi zamukoše i pogledaše u nj. I opet će invalid:

— Gospodine, evo vidite! Na ulicu smo bačeni na pravdi Boga velikoga. Ona hulja Silberstein! Na ulicu nas je bacio usred zime!

Toma je sjeo do invalida i kad je opazio kćerku, zapitao je, što ovo znači i kako da su tu na ovoj zimi.

A ona mu je pričala: Otac je njen bio prije rata u jednom privatnom poduzeću, kao mali činovnik. Ali je nekako išlo i svima je bilo dobro. Pa je došao rat, te je i njega ranilo. Ne može ništa da radi. Samo pije, pije nesretnu rakiju. Opije se kao svinja. I mamu tuče. A kod kuće nema ni pare prebijene. Svi moraju služiti, kako tko. Uh, kako gadno, Gospode Bože!

I nju je otac prodao. Odveo ju je jednom trgovcu, dao mu ju za ženu za samih sto dinara. Bila je s mužem dva mjeseca, a onda ju je taj ostavio. Mladost je svoju izgubila radi njegova pića. Službu je izgubila i dijete je morala dati u nahodište. A otac sve zapije. Nije stanarinu platio već godinu dana. I nju sada otac tuče. Govori joj, da mora zaslužiti kako mu drago.

Sluša Tomo Ivić i duša njegova poče plakati. Progovorio je nekoliko lijepih riječi, izvadio ono malo dinara, što je imao u džepu i htio da pođe dalje. A kad je htio poći dalje, prišao je k njemu invalid, potapšao ga po ramenima i reče mu:

— Dobri moj gospodine, samo par dinara za dva deci vina, da ubijem svoju tugu.

I kad je vidio, da je Toma dao nešto novca njegovoj kćeri, pograbio ju je za ruku i na silu ih odnio:

— Tko tebi smije davati pare? Ili hoćeš da se prodaš, pa da tako moje pošteno ime kaljaš? Nesretnice jedna!

Tomo je pošao dalje, ubijen od tuge. Svu noć je lutao po zagrebačkim ulicama i tvrdo je odlučio, da svoje sposobnosti posveti spasu čovječanstva.

XXIX.

(OVDJE ĆE CIJENJENI ČITAČI DOZNATI O DALJNJIM TOMINIM POKUŠAJIMA ZA SPAS ČOVJEČANSTVA I KAKO JE TO DJELO IZVEO.)

Ujutro je Toma ustao opet u sedam sati i više nije razmišljao o sebi. Vidio je, da su sve njegove boli malene prema bolima čovječanstva Osobito ga je zabolio onaj sinoćnji slučaj sa ratnim invalidom. Čitavu je večer o tome razmišljavao, a kad je zaspao, o tome je sanjao. Sanja on: neki teški crveni kolobari digli su se naokolo, zatim je došao povjetarac i sve je rastjerao. Sve je postalo vedro. U jednom malom nepoznatom kraju sve se zeleni. U daljini, po čitavom svijetu nastala je tiha, prozirna tišina. I dižu se velike govornice: svi narodi svijeta dolaze, čuju se svečani govori, ljudi se ljube, a negdje visoko stoji Krist i govori o ljubavi, a Lav Tolstoj sjedi u jednom kutu. Piše note — komponira himnu čovječanstvu.

Visoki njegov profesor, prvi naučenjak iz Hrvatske, drži svečani govor pred općinskim domom i govori o neumrlim zaslugama Tome Ivića, čovjeka, kome se čitavo čovječanstvo divi i podiže mu spomenike, jer je zapriječio bijedu i nevolju čovječanstva: zapriječio sadanje i buduće ratove. On je prvi izumitelj kod Hrvata, i to izumitelj, s kojim počinje novo doba u povijesti čovječanstva.

— On je dika i ponos naš, čovjek, koji je uveo hrvatski narod u kolo prosvijetljenih naroda. On je sin čitavog čovječanstva, jer je podigao nemoćne, uništio bijedu i nevolju, i zato neka mu je hvala naša. Neka ga zapamti čitav naš rod, jer je po njemu postao velik umom i jak srcem. I dok je vijeka, znat će se za Hrvatsku, jer je dala čovječanstvu veliku pojavu Tome Ivića.

I leti svijet, leti i grli Tomu Ivića, a on svakome rekne lijepu riječ, svakoga pomiluje svojom rukom i govori:

— Ljubite se, braćo, među sobom. Ljubite se, jer je evo došlo novo doba bratstva i ljubavi.

Bivši carevi i kraljevi bratime se s njim i blagoslivlju dan, kad se rodio.

A novine su donosile čudnu vijest. »Nema više rata. Uskomešao se i uzbibao globus zemaljski. Kapitalisti i svi oni, koji su živjeli od rata, neka sada bace sve svoje tvornice. Nema više rata, jer je Toma Ivić spasao čovječanstvo od te silne more, koja je uništavala svaki kulturni rad i svako nastojanje, koje je išlo za usrećenjem ljudskoga roda.« Tvornice oružja pretvorile se u velike čitaonice, u kojima čovječanstvo u miru i ljubavi crpe znanje i pouku.

Kad se probudio Toma Ivić, bilo mu je hladno i neprijatno. Pogledao je na nedovršeni stroj na stolu i bio je umoran. Čudan mu je, bio ovaj san, jer on dosada nije nikada sanjao u snu o onome, o čemu je sanjao na javi. I šta taj san na kraju krajeva znači? Modro i crveno nebo, profesor i novine, vikanje svijeta i velike povorke, spomenici i vijenci: to je čitav panacej! To je sve bez veze. A opet: ratni bogataši, bolnice, čitaonice, i nepriznavanje patenta! Šta to znači? Ili će njegov rad biti uzaludan?

Ljenivo je uzeo cigaretu i pripalio. Šta ga to muči, kad želi da dovrši svoj stroj? Zar ne će uspjeti i zar će mu i tu ići, kao što mu je u svemu do sada išlo? Zašto sanja u snu, što sanja na javi?

Međutim se došuljala jedna sunčana zraka na sto, osvijetlila vrh stroja, počela se igrati s prašinom, a zatim je počela šetnja po sobi, u koju je ona unijela novi život i novi duh. Toma je ustao, zapjevao neku pjesmu i počeo je redati po stolu nekakve staklenke sa prilijepljenim etiketama.

Nad Zagrebom pojavilo se februarsko sunce. Iza duge magle smije se sunce, zemlja i ljudi, titra zrak i čitav život breči. Samo Toma Ivić sjedi suh u svojoj sobi i neprestano sastavlja neke elemente. Piše neke čudne formule, a na stolu se ponosno koči stroj sa natpisom: Pax omnibus. Još treba

opraviti neke male poslove i stroj će biti gotov. O, tada će biti lijepo i nebo će biti vedro i Toma će Ivić, sin majstora Ivana Ivića, biti veseo i sretan. Ništa ga više ne će moći rastužiti. Ni Eunoja ni Stjepan Kraljević. Sve će biti dobro i lijepo. Tada će nastupiti dani veliki mira i ljubavi i čovječanstvo će odahnuti. I sa Balkana će sinuti nova zraka svjetlosti i tada će započeti naša povijest. I Tomi je zaigralo srce od veselja : i njegova obitelj i njegova nesretna ljubav i sve. A on je ostao sam sretan, miran i zadovoljan, da se čovječanstvu na taj način odužio. I sretan je bio, da je Hrvat, jer su Hrvati stvoreni zato, da donesu čovječanstvu mir. Tako je mislio.

Spuštao je kapke da bude sam i da ga sunčane zrake ne uznemiruju. Još samo par dana i njegov će ponosni stroj »Pax omnibus« biti gotov. On će moći u jedan hip sve kovine u zraku rastaliti, i uzalud će biti svi topovi i sve granate, bombe, šrapnele i otrovni plinovi.

Nestat će rata i bit će veliki beskrajni mir.

Tomin stroj nikako nije išao. Neprestano se pojavljivale nove poteškoće. Toma nije smalaksao : on se sa još više ljubavi i oduševljenja bacio na izgrađivanje stroja. Tvrdo je odlučio, da će taj stroj izraditi, pa taman iza toga umro. Konačno on na svijetu i nema druge zadaće, već da tu stvar učini. Šta bi on drugo mogao ? Ništa, potpuno ništa.

Prijatelji i znanci nisu znali, šta Toma čini. Oni su samo znali, da se potpuno povukao i da ne izlazi van. Svoga sustanara je zamolio, da nađe drugu sobu, pa je tako mogao sam nesmetano raditi. Otac Ivan je nekoliko puta pisao Tomi, šta on radi u Zagrebu, jer da od njega nema ni glasa ni glasnika, da su njegovi drugovi svi posvršavali, da bi bilo vrijeme, da i on jedamput svrši, jer da je i njemu teško, a i sam zna, kako mu je, zato da se on nada, da će Toma što prije svršiti, pa da njima malko odlane. Toma za dulje vremena nije pisao roditeljima niti je tražio kakve pomoći. Živio je vrlo oskudno. Jednoga dana sjeo je pa je napisao ocu velikî list, u kome je otkrio svoj naum i zamolio ga, da mu dozvoli, da radi na tome izumu, pa da se nada, da će na taj način učiniti mnogo za čovječanstvo i da će tako proslaviti i njega. On ne traži od kuće ništa, jedino, ako mu mogu katkada poslati koju paru, da može proživjeti: dovoljno je, da može malo kruha kupiti i platiti stan.

Iza nekoliko vremena Toma je dobio pismo od oca, u kome ga strogo kori : »Sine moj, dosada si bio na svome mjestu, pa ne znam, šta ti se sada dogodilo. Molim svetoga Antuna, da ti prosvijetli pamet. Moj sinko, neka se drugi tim stvarima bave, a ti se staraj za se i za nas. Kako možeš nas ovako ostaviti ?

Ili ti misliš, da će ti taj stroj uspjeti ? Kad bi ti i uspio, našlo bi se ljudi, koji bi ti ga uništili, jer nije svakome drago, da nema ratova. Zato se ti, mili moj, mani tih stvari, pa nastoj — Bog ti je dao zdravu pamet — da svršiš to još malo ispita, pa da se staraš za se. Ako me ne poslušaš, žao mi je, ali ću biti prisiljen, da ti svaku pomoć ustegnem. Meni je žao to, jer te volim, ali te moram dozvati pameti.«

Toma je plakao, kad je primio ovo pismo. On je ocu pisao, da mu je žao, da ne može poslušati njegov savjet, ali nikako ne može napuštati svoj naum i što bilo, on će nastojati, da ga dovede kraju. Prije će umrijeti, nego ovo svoje djelo napustiti. Tako je Toma pisao sjećajući se neprestano ratnoga invalida i onog njegovog pokućtva vani.

Josip Josipović, prijatelj Tome Ivića, koji je Tomu volio, jer je znao, da je Toma vrijedan i dobar, došao je jedan dan Tomi u posjete. Toma ga je srdačno primio, jer i onako ovo mu jutro nije išlo od ruke Prijatelj je sio kraj stroja i pitao Tomu, šta on radi, jer da je čuo, da već dugo vremena radi na tome, ali da nikako ne će da kaže, šta je to. Toma je prijatelju priznao : bio je to jedan mladi i vrijedni novinar, koji je neprestano bio veseo i uvijek je tražio zgodu, da nekoga napadne i izruga.

— I ti uvijek među tim staklenkama, kao kvočka nad jajima. A teče život, teče i ti samo tu veneš. Šta ti vrijedi, ako umreš?

— Ništa, svejedno.

— A znaš li ti, da je Kraljević opet uspio kod Tvoje Eunoje-Ruže. Ti ništa ne znaš ? Istina, bilo je to, ima četiri godine, kad si ti surađivao u »Novom rodu«. Sjećaš li se onih svojih članaka sa potpisom : Sieyes ? Sjećaš se vjerojatno. Kraljević je pisao Eunoji, da je on te članke napisao. Međutim Eunoja nije ni riječi na to rekla. Ali prošlo po godine, i dogodilo se, što je bilo izvan svakoga očekivanja. Kraljević je štampao tvoje stvari pod svojim imenom, ali knjige nije dao u javnost, već je samo poslao nekoliko komada Eunoji. Ona je bila sva sretna i polako se stara ljubav vratila. Govore mi, da je rekla, da čovjek, koji zna tako pisati, mora imati dobro srce i da nikako Kraljević nije onakav, kakvim ga je ona u zadnje vrijeme držala, kad je napisao te stvari. I, mili moj, izgleda, da će na temelju tih tvojih članaka Eunoja postati žena hulje Stjepana Kraljevića.

Tomu je ta vijest zaboljela. Spustio se na krevet i nije ništa rekao. Samo je rukom protro čelo i uzdahnuo.

— I ti ništa ne kažeš ? Pa znaš, da sam ti prijatelj, otkad smo se sastali u redakciji »Novog roda«, pa bi valjda mogao meni reći, šta ćeš ti na to.

— Josipe, brate, rođeni i dragi! Što ja mogu? Volila ga je i prije. Šta ja tu mogu? Razapet sam na dva križa. Na dvije ljubavi. Ti misliš možda, da ja više ne volim Eunoju? O, varaš se, dragi moj! Ljuto se varaš. Volim je, ali ne mogu napustiti ovo svoje čedo, srž tijela i duše moje. A opet, tko zna, ne bi li me opet nesreća snašla, kao i do sada? Ona je znala, da je ja volim, pa se nije obazirala, već je eto sklona Kraljeviću. Tu nema pomoći. Ti znaš, da ja Kraljevića ne mogu trpjeti. Plačem na trenutke i tada bih najradije stavio Eunoju na piedestal, pa joj se divio. Ali tada se pojavi taj moj stroj, koga nikako ne mogu napustiti. I gledam tisuće majka i sestara i vjerenica, kako plaču nad uništenim životima. Sve se djevojke splinu u jednu Djevicu i sve majke u jednu Majku, i ja sam tada prisiljen da im služim i da im učinim dobro djelo. A sada... Kraljević!

Sjeo je prijatelj Josip i kao da ga ne sluša. Zapalio je cigaretu i gleda stroj. Samo na njegovu licu pojavi se bolno nasmješljiva crta.

— Vjerujem ja to tebi sve, moj dragi Toma. Sve ja to razumijem. Slatko je nositi u duši mnogo ljubavi i smisla za boli čovječanstva. Vidjeti ponor i htjeti ga zatrpati.

— A još slađe osjećati, da ga možeš zatrpati.

— Misliš?

— Da!

— I uz žrtvu samoga sebe?

— Da!

— Dragi mladiću, oprosti, da ti tako kažem, ali si ti mladić prema meni, nije sreća nositi sebe na dlanu i biti nesretan radi tuđih boli. Ali svejedno, imaš li ti ponosa? Ako ga imaš, onda ti ne smiješ dozvoliti, da ti ova rđa Kraljević na taj način grabi ženu, koju čitav život voliš. A zatim po mome mišljenju vrednija je ljubav, koju učiniš prema jednoj osobi, nego prema cijelom čovječanstvu. Šta konačno imaš od ljubavi za čovječanstvo? Batine od policije.

Gleda Toma Ivić u svoj stroj, gleda u prijatelja Josipa:,

— Vjerujem, Josipe, — odvrati on mirno. — Vjerujem da je to teško. Ja sam se nakon teških muka odlučio, da žrtvujem ako je potrebno, sebe i svoju ljubav, da spasim čovječanstvo.

— Naivnjače! Sve one gnjide, koje danas viču o naciji i rodoljubllju, graknut će na te sa svih strana svijeta onaj čas, kad ti bude stroj gotov. Uništit će ti stroj. Ministri rata u cijeloj Evropi potkupit će cijelu štampu svijeta, da te napadne. Ne luduj, brate! Svijet hoće da se krvari i sin će Ivana Ivića zaustavit krdo?! Hahahahahahaha... Rat... to je ono, što

svijet želi. Misliš, da ja mrzim čovjeka? Nikako! Ali ga bolje poznajem od tebe. Tko je jači, taj kvači.

— I sve je ovo, što ja činim, glupo, Josipe?

— Da, ti si glupa idealistička luda! Vidi, i ja sam nekakav idealista. Znam dobro, da se ne će nikada izvršiti ono, što ja želim. Zato ja i ne služim svom dušom nijednoj ideji. Jer tko mi kaže, da se ne varam? I zato ja uz velike i lijepe ideje imam uvijek mjesta i za manje stvari, koje meni donose zadovoljstvo.

Toma je šutio.

— I ne ćeš ništa učiniti Kraljeviću? — zapitao je poslije male stanke Josip prijatelja Tomu Ivića.

— Ne znam.

Toma Ivić sjedi i gleda svoje staklenke i sve nešto miješa, mjeri i bilježi. I dok on tako gleda, a novinar Josip Josipović gleda sa svojim velikim očima u strop, netko je pokucao na vratima.

Nitko nije odgovorio, ali se ipak kroz vrata pojavio mali debeli čovjek, sa crvenom bradom i vodnjikastim očicama. Na ramenima je imao veliku vreću, iz koje je provirilo nekoliko knjiga i listova. Prijatelji pogledaše došljaka s nepovjerenjem, a on je mirno skinuo vreću, stavio stari pljesnivi šešir na vrh stroja »Pax omnibus« i ponizno pozdravio:

— Dobar dan, gospodo veleu čena i vele slavna. Vašoj učenosti nosim ovdje na svojim staračkim leđima znanje čitavoga svijeta. Tu je mudrost, što je vijekovi stvoriše. Aristotel, Dante, Tolstoj, Niče, Dostojevski, Šekspir, Balsak! Mudrost vijekova, velim ja vama. Sve se tu nalazi za jeftine pare. Evo sve jedan do drugoga, svi su mirni. Oni muče, a ja sam njihov glasnik. Evo vidite, pogledajte, divite se i kupite.

I nastavljajući u tome tonu počeo je vaditi knjige, pa jednu stavlja na pod, drugu na krevet, treću prisloni uz stroj, četvrtu stavi na Tomino krilo i neprestano pjevulji i gunđa:

— Sve jeftino! Sve skoro badava! Kupite, gospodo moja, jer se ne ćete pokajati. I ja sam sve to pročitao i sada mi više ne trebaju, jer sam sve znanje progutao. Ništa nisam ostavio. I sada sam sretan. Samo vi kupite, ne ćete se pokajati. Sve je badava. Nijedna knjiga nije loša. Sve su dobre i u svakoj ima malo mudrosti ili barem malo ludosti, pa da vidite, kako se ne smije pisati i kako se ne smije misliti. Gospodo moja, gospodo, nisu sve misli jednako vrijedne. Ali treba jesti, pa ja zato sve to prodajem. Kupite, gospodo, cijena niska za velike glave. Hoćete li muzikalije? Imam ja, sve ja imam. Sve ja imam i sve jeftino dajem. A gospodin je kemik? Imam ja i kemiju,

mam i jeftino dajem. Imam ja onoga bombasta. Gdje si? A, evo: Anacletus Bombastus Paraphrastus... Učenjak svjetskoga glasa! Evo ga, gospodo, i ja sve njegovo znanje za golih trideset dinara dajem. Puno para za njegovu glavu.

Toma je čitavo vrijeme blijedio. Josip je gledao kako će ovo djelovati na Tomu.

— Idite, dok vas nisam izbacio van!

— Šteta, gospodo! Dobro, ja idem. Kad me budete trebali, pozovite me. Ja ću i vaše knjige prodavati. Moja adresa (nemojte zaboraviti, gospodo!) C. ul. IV. kat desno, pa lijevo. Tako, pokoran...

Kad je izašao neznani, Josip zapita ozbiljno Tomu:

— Šta će biti, ako za trideset godina budu prodavali tvoju raspravu o »Pax omnibus« ovako?

— Josipe, brate, nemoj govoriti...

I Josip je ostao još nekoliko vremena kod prijatelja, a tada je otišao. Toma sjedi, mjeri i od vremena do vremena uzdahne.

Kasno uveče Toma je sjedio kraj svoga stroja. Oči su mu upale i crvene se. Otkad je otišao Josip — ima dakle trideset i pet sati — on je neprestano spajao, miješao i mjerio. On je u očekivanju. Još samo par časaka i stroj će biti gotov. Radi Toma i sanja, kako će za par dana novine čitavog svijeta raznijeti po kugli zemaljskoj glas, da nema više ratova. I vedro je sve vedro. Zaboravio je Kraljevića i ne misli više na Eunoju. I čitav je svijet postao azur, a ljudi se ljube i cjelivaju. Naokolo se skupilo nepregledno mnoštvo svijeta i svi gledaju u nj. A on stoji tih i miran. Nešto blijed i hvali Gospoda, da je pomogao slugu svoga, da prinese jedan kamičak za spas čovječanstva. Glazbe sviraju sve neke lijepe i dirljive komade. I dolaze sve bliže i bliže.

U taj čas pokuca netko na vratima. Toma je teškom mukom otvorio, a u sobu stupi mrk i hladan Josip Josipović.

— Eto ti na! — i baci pred Tomu novi broj »Novog roda«. — Čitaj na drugoj strani.

Toma čita:

»Naš urednik g. Stjepan Kraljević vjenčat će se s gospođicom Ružicom Mirković u srijedu dne 5. travnja. Dok to javljamo, drago nam je javiti našim prijateljima, da je naš urednik izdao svoju vanrednu uspjelu zbirku novela i eseja, koje je on u svoje vrijeme objavljivao u našem listu pod pseudonimom Sieyes«.

Toma se spuštao na sjedalicu i nije mogao ni jedne riječi reći.

— Šta na to?

— Ne znam.

— Sjedi i piši izjavu, napadni pseto nijedno i tuži ga radi krađe. Evo papir. Piši.

Toma je poslušao i nije mogao nikako da se protivi. Uzeo je papir i napisao:

»K n j i ž e v n a k r a đ a. Zauzet svojim naučnim poslovima nisam nikako dospio, da pratim našu javnu štampu, pa tako nisam do danas doznao, da je g. Stjepan Kraljević izdao »svoju« zbirku novela i eseja. Slučajno me je prijatelj upozorio, da je g. Stjepan Kraljević tu knjigu štampao prije nekoliko mjeseci i da se neki primjerci te knjige nalaze kod gospođice Ružice Mirković, a sada da ju je dao i u promet. I ako je naše vrijeme zaboravilo na sva pravila pristojnosti, premda se mnogi kite onim, što nije njihovo, ipak mislim, da je ovo jedini slučaj u hrvatskoj književnosti, da je netko na ovako lopovski način došao do književnog imena. Izjavljujem ovdje javno, da je Stjepan Kraljević obični lopov i da je pokrao moje stvari, koje sam u svoje vrijeme objavio (nažalost!) u »Novom rodu«, pa da ih je izdao pod svojim imenom. Ja ću s g. Kraljevićem, čim mi prilike dopuste, obračunati na svoj način, a sada ga javno pozivljem, da me tuži sudu. Ponovno ga nazivljem lopovom. Neka naša javnost vidi, kako se u izvjesnim krugovima radi i na koji se način vara javnost.

Molim sve novine, da preštampaju na moj račun ovu izjavu. T o m a I v i ć.«

Josip Josipović je uzeo rukopis i odmah ga je odnio u tiskaru, da izađe noćas u listu, u kome on surađuje.

Toma je ostao sam u sobi. Oko njega se sve vrtjelo. I najedamput je pao, a veliki bijeli kolobari viju se oko njega: to Toma Ivić sanja, sanja o spasu čovječanstva, dok njegov stroj leži ispod njega smrvljen i smrskan.

XXX.

(OVDJE ĆE ČITAČI DOZNATI ZA JEDNU TEŠKU BORBU.)

Toma Ivić nije mogao dulje vremena ostati u Zagrebu: bilo mu je i odviše teško, da bi mogao sve ovo podnositi. Šest je godina u Zagrebu, radio je, mučio se, zamišljao i sanjao, a kroz to vrijeme podnio je toliko nevolja i muka. Sve mu je srušeno. Ona mala draga Eunoja (čitači su valjda i sami opazili, da je to gospođica Ruža Mirković) eto sada se udaje za Stjepana Kraljevića, lašca, koji mu je pokrao njegovo književno ime. Sve je gotovo: i onaj stroj, na kome je on radio

toliko vremena i kome se veselio, i on je otišao i nema nade, da će ga iznova raditi, jer nema više volje. Sve je propalo.

Drugo jutro, izakako je razbio stroj (kad su svi hrvatski listovi pisali o neobičnoj krađi i kad je ta vijest već došla i u provincijske listove), on je otišao k jednom prijatelju i zamolio ga, da mu posudi nešto novaca, da otiđe kući. Prijatelj mu je posudio novce, i tako je Toma ušao u vlak teška srca i slomljen. Oči su mu bile teške i sumorne. Sjeo je u kut tih, uvučen u se: nakon šest godina vraća se *svojoj kući*. Nijedna misao nije mogla proći njegovom glavom. Čim bi počeo misliti, pojavilo bi se nešto teško, što bi ga mučilo, nešto, što mu nije dalo da dahne. On sam nije bio načistu sam sa sobom: što je ovo sve, što se s njim događa? Osjeća, da je sve dosadanje slomljeno, ali opet: čemu ta bol? Čemu su mu oči pune suza? Gdje je njegovo veselje? Iako je slomljen stroj i Eunoja ide za Stjepana Kraljevića, još ima snage, da se barem nekako živi. Još nije sve uništeno, a na koncu on je tek počeo da živi i da radi, pa ima mnogo života pred njim, i tko zna, može sve dobro svršiti. To je nastojao da sam sebi dokaže, ali nije nikako išlo. Zaludu je bilo svako dokazivanje. Zaludu je bila bistra pamet Tome Ivića — srce to nije nikako shvaćalo. I onda se Toma Ivić sjetio, da i srce ima svojih razloga, kojih ne možemo riješiti umom. I njegova je duša postala žalosna.

Vlak je odmicao i Toma nije postajao radosnijim. Zna, da će doći kući, ali tome se nikako nije radovao. Šta će donijeti kući? Polomljeno srce i skršenu volju i drugo ništa. Kako će ga primiti? Šta će o njemu misliti, kad ga vide ovako jadna i slomljena? Njegovi ga roditelji ne će nikako razumjeti, i zato je najbolje, da im ništa ne kazuje. Zašto da ih uznemiruje, kad i onako ne će ništa razumjeti? Bilo bi suvišno.

Ali najviše je Tomu mučilo to, što mora proći kroz Split. I tko zna, možda će tamo sresti Eunoju i on ne zna, da li bi se mogao svladati. Bi li kraj nje mogao proći mirno, da joj sve ne reče i da joj ne kaže, tko je i šta je taj Stjepan Kraljević, jer mu se čini, da Stjepan Kraljević nije ništa o sebi pričao Ružici, već da joj je samo lagao, kao što je lagao i Subaši i kao što je lagao, izakako mu je Ružica pokazala vrata kuće. I kao što je lagao, kad je opet dobio njenu naklonost pomoću Tominih fejtona. Toma je tvrdo uvjeren, da bi Stjepan Kraljević bio sposoban da sve učini, kad je njegove radove pokazao Ružici kao svoje i tako ih izdao.

I misleći tako na mahove Toma je zaspao i u vlaku je nastao mir. Vlak je jurio kroz ličke gudure obnoć i čulo se samo zavijanje pištalica i sumorno izvikivanje imena stanica. Putnika

je bilo jako malo: tu i tamo po koji putnik drjemucka, previja se i šuti. Spava Toma snom pravednika i tek katkada uzdahne. Sanja: na jednoj velikoj hridini za vrijeme rata leži ranjen junak i nema nikoga, da ga povije. Blijede usne polako modre i junak osjeća tešku bol. Zove u pomoć, ali nikako ne može nikoga da dozove. Stijena, na kojoj leži, visoka je i uspravna. Kraj njega stoji njegov aparat, na kome se dizao k nebu pod oblake i letio plavim visinama, gledao, gdje se nalazi neprijatelj i davao znakove svojoj vojsci za navalu. Najedamput neprijateljski top oborio je njega i njegov aparat na kamen i on tu leži smrtno ranjen. Naokolo treskaju topovi i lete granate, a on viče, ali pomoći nema niotkuda. I ranjenik se primirio: osjeća, da nema spasa i da treba umrijeti. Samo da mu je poslati zadnji brzojav majci i zaručnici! Ali ni to ne može. I u taj čas opazi, da se netko k njemu uspinje i njegove oči postaše veselije. Tihim, mirnim glasom zove neznanca, da se još malko potrudi, pa da će doći k njemu i da će ga spasti. Neznanac je došao, ali nije ranjeniku posvećivao nikakve pažnje. Pogledao je aparat, uzeo nož i otkinuo neke kožnate predmete, uzeo dalekozor i počeo premetati po njegovim džepovima, pa kad je uzeo sliku njegove zaručnice, udario ga nogom i počeo se spuštati.

Toma je zavikao i njegova ga vika probudila. Pogledao je oko sebe, ali nije nikoga opazio. Opet se spuštao na sjedalicu, ali u taj čas osjeti nego gibanje u kupe-u. Ponovno protre oči i opazi jednog putnika, visoka, kako stoji nad njim. Htio se podignuti i podići zastor sa svjetiljke, ali u taj čas stranac ga udari šakom po glavi. Toma je zateturao, ali kako je bio okretan, skoči na protivnu stranu kupe-a i opazi, da je kraj njega Stjepan Kraljević s revolverom u ruci. I u taj čas Tomi je bilo sve jasno: dok je on spavao, ušao je k njemu Stjepan Kraljević i tukao ga. To sada osjeća na svojim leđima. Htio je otvoriti vrata, ali su vrata bila zaključana, a po zadahu osjećao je, da se nalaze u tunelu.

Pomislio je, da bi vikao, ali se odmah sjetio, da to ne bi ništa promijenilo. Kraljević je stalno znao, da je to dulji tunel i nakanio je da ga baci van. Toma pogleda prema prozoru i opazi, da je prozor otvoren. U vremenu, koje se ne da izmjeriti, sve se to odigralo pred njegovim očima, i kad je vidio, da nema nikakve pomoći, onako slab i jadan uhvatio je Kraljevića za ruku i izbacio mu revolver na pod. Kraljević, koji je bio kud i kamo jači od Tome, uhvatio je Tomu za ramena i počeo ga nositi prema prozoru. Toma se odupro na sjedalici, izvukao jednu ruku iz Kraljevićevih i zamahom, kakvog nikad nije osjetio

u svom životu, udario je Kraljevića u lice. Kraljeviću je potekla krv, ali se uspravio i ščepao Tominu glavu i počeo njom udarati o zidove kupea. Nastala je ogorčena bitka: Jedan drugoga udara, nosi, a Kraljević nastoji, da Tomu baci kroz prozor van. Toma osjeti, pa se poslužio varkom: pustio je, da ga Kraljević donese do prozora, a tad je oduprijevši se o prozor i sjedalicu zaskočio na Kraljevića, bacio mu glavu pod svoje noge i tako ga podvio pod sjedalicu: samo je glava virila van. A onda se u njemu probudila stara krv, pa je sjeo na sjedalicu povrh Kraljevića, stavio mu glavu među noge i neprestano ga tukao po lubanji. Stjepan se Kraljević nije mogao podići. Šutio je i na mahove je samo kleo.

— Evo ti za Ružicu! Evo Ti za pokradene moje spise! Evo ti za sve laži, koje si o meni govorio! Ovo ti je za ono, što si pričao, da sam oženjen ima sedam godina i da sam se sa ženom rastavio! Evo ti za mučke napadaje.

I kad ga je nalemao, da je Kraljević samo jecao, Toma je pustio Kraljevića da ode, uzevši prije toga njegov revolver.

— Van! Huljo! Zapamti, kako te je izlemao Toma Ivić i da se nisi pokazao preda mnom, inače ću te na mrtvo ime izbiti, da ne će na tebi ostati niti jedna kost zdrava! Zapamti dobro, kako tuče Toma Ivić!

Sutradan je Toma ostao u Splitu, jer nije imao veze sa svojim krajem. Uveče je pošao na obalu, da se prošeće i dok se on tako po obali šeće, opaža, da mu svijet poklanja neobično veliku pažnju. Gledaju ga svi i Toma Ivić nikako ne može shvatiti, zašto se to događa. Jer šta se na kraju krajeva dogodilo, da mu ljudi posvećuju toliku pažnju? Pa valjda nitko ne zna, da se on zaljubio u Ružicu Mirković i da se nesretno zaljubio! Tko bi to znao?

Najedamput Toma opazi kako raznašači novina viču: »Velika književna krađa u Zagrebu! Senzacija dana! Stjepan Kraljević pokrao književnika Tomu Ivića. Ogorčenje zagrebačke štampe! Lažni doktor prava! Ogorčena borba u kupeu! Dok Toma Ivić spava, provalio je u kupe Stjepan Kraljević i htio ga ubiti! Junačka obrana Tome Ivića! Stjepan Kraljević u mjesnoj bolnici. Urednik „Novog roda" kao obična varalica! Kakvim se tipovima služi stranka narodnih patriota?«

Toma nije vjerovao svojim ušima. Pošao je k malome i kupio jedan broj mjesnoga lista »Riječ Hrvata«. Na prvoj stranici vidio je svoju sliku i nikako nije razumio kako to, da ova redakcija ima njegovu sliku, i kako to da se doznalo za njegovu borbu sa Stjepanom Kraljevićem noćas u vlaku. I kad se

polako počeo oko njega okupljati svijet, pobjegao je u jednu gostionu i tamo je prospavao do u jutro, a sutradan je krenuo svojoj kući, tih i miran, veseo ipak, da je na ovakav način razotkrivena laž Stjepana Kraljevića.

XXXI.

(KAKO SU TOMU DOČEKALI KOD KUĆE I KAKO SE ON OSJEĆAO.)

Vijest o borbi Tome Ivića došla je i u njegovo selo prije nego on. Njegovi seljaci, zagrijani, da se jedan Ivić na takav način borio, zaboravili su na gospodstvo Tome Ivića, pa su mu spremili svečan doček. Ispred sela bilo je sva sila svijeta: pred njima jedan barjaktar, a mali topići na brijegu pucaju. Toma je morao izaći iz kola. A tada je progovorio onaj kljasti, koji je zadnji uzeo riječ na vijeću, koje je raspravljalo o Tominoj stipendiji:

— Ponosni smo, dragi naš zemljače, da si na taj način proslavio naše selo. Svi smo mi znali, da u tvojim žilama teče naša krv! Znali smo mi, da ti nisi otpao od zla korijena, pa se zato i kajemo, da si na onakav način stradao od nas samih, koji nismo znali shvatiti tvoju veliku pamet i tvoj veliki razum. Sve smo čitali i ne treba, da nam ti pričaš. Mi znamo, što si ti radio u Zagrebu, pa se zato radujemo. Nemoj u svojem srcu zamrziti nas, koji smo prema tebi postupali onako, kako nismo smjeli postupati. Neka znaš, da je uza te cijelo selo naše, i kad dobiješ godine, ne će nitko biti naš zastupnik nego ti. Cijela naša junačka krajina, koja se ni do sada nije zlim iskazala, i koja je uvijek bila prva među prvima za sve, što je hrvatsko i naše, danas je uza te. Ruka Božja spasla je tebe od pokvarenog gospodina, koji te je htio prava i poštena na onako strašan način ubiti. Ali se ti zato nemoj ništa bojati. Tko od sada u te dirne, taj će dirnuti u nas. Kuda ti pođeš, tuda ćemo poći i mi. Da si nitko i ništa, ne bi o tebi toliko pisale zagrebačke i splitske novine. Ostani ovdje kod nas i bit će ti kao i nama. Vrata svih naših kuća otvorena su tebi!

Toma nije nikako mogao sve to razumjeti, pa je nastojao da dođe do svojih, ali mu nisu dali. I onda je počeo načelnik:

— Dragi i mili seljački narode! Ponosi se, da je ovdje sada najpametniji sin ovoga kraja, koji je na tako divan način pokazao, da je izdanak ovih krajeva i da nije u njemu prestalo kucati ono staro naše junačko srce! Kliknimo iz dubine našega srca: Dobro nam došao, Tomo Iviću! Dobro nam došao i živio!«

— Živio ! Živio ! Živio ! — zaori iz stotine grla.

Toma nije razumio ništa. Pogledao je na kraj ovoga skupa i opazio je svoga dobroga staroga oca, ali na njemu nije mogao ništa opaziti. Stoji starac, malko pognut i kad drugi viknu »Živio !«, zaviče i Toma :

— Hajdmo, ljudi, kući ! Pustite to, ja sam umoran !

— Hoćemo, da govoriš ! Da čujemo kako je bilo !

— Ostavite, ljudi Božji, pustite me u miru !

— Nemoj da se svađaš sa svojim selom ! Govori !

— E, pa dobro, čujte : drago mi je, da sam došao nakon šest godina u svoje rodno mjesto i da vas vidim čile i zdrave. Kao što ste sada lijepo mene dočekali, nastojte, da isto tako lijepo radite za sve plemenite stvari. U to ime, braćo, živjeli !

— Živio ! čulo se iz nekoliko glasova, polako i nemarno.

— Jesi li ga vidio, kako ne će ništa da kaže i da nas počasti !

— A šta bi nas počastio, kad ni sam nema ništa, goljo i gladiš !

— A tko će nevolji dati, da te počasti !

— Uvijek je ostao pravi gospodin, pokvaren, kao i drugi, jer nije htio ni da se pošteno s nama porazgovori !

— Pusti ga, brate moj, od nesreće uvijek nesreća !

— A jesmo ga bili pri pameti, kad smo ga ovako dočekali, kao da je zastupnik ! Prevari li nas, prevari !

— Ih, da nam volove ne otjera s tora ! Kao da smo mu štogod dali ! Narugali smo mu se i ništa više !

— Zašto mu nije onaj dao po leđima, đavo ga odnio ! Bio bi jedan gospodski gad manje !

— Vidi se, da je s kukavicom imao posla, kad ga je ovako slab i zgrbljen mogao izlemati ! Kakav je tek onaj drugi !

— Neka, uvijek nam ovako bilo, kad se damo za nos vući od gospodskih novina ! Kao da ne znamo, da su svi isti !

Da je Toma Ivić slušao, šta njegovi seljaci govore, bio bi čuo ovakve i slične govore. Seljaci su se, čim je Toma otišao, razišli : nijedan nije htio poći s Tomom njegovoj kući. Nijedan mu nije rekao nijednu lijepu riječ na odlasku.

XXXII.

(TOMA POKUŠAVA DA RADI, ALI MU NIKAKO POSAO NE IDE OD RUKE.)

Trebalo je dosta vremena, da se Toma Ivić odmori. Sunce i uspomena iz onih vremena, kad je sve nekako drukčije bilo, osvježile su polako Tomu. Prebirao je knjige, sređivao neke

svoje opaske, pisao nove stvari i spremao se za ispite. Roditelji su Tomu nastojali rastresti. Blaga majčina riječ, pažnja očeva, koji nije nikada sinu ništa predbacivao, sve je to djelovalo, i Toma se oporavio. Opet je bio pun snage i volje : spreman na borbu i na rad.

Toma je gledao strogim okom na naše prilike na selu. Nije mu nijedna stvar utekla ispred očiju. Vidio je jasno, da idemo nizbrdo. I htio je podmetnuti svoja leđa i nositi teret.

Svaki je dan obilazio seljake, govorio im o prosvjeti, o gospodarskom podizanju i nada sve je nastojao, da kod njih probudi smisao za zajednički rad. Neki su ga slušali, ali većina je bila hladna za Tomine riječi.

Govorili su, da Toma nastoji unijeti razdor među seljake i da želi osnovati novu stranku. Uvijek je ostao isti : gospodin koji nastoji, da podučava, a ne da ide zajedno sa seljacima, pa bi ga seljaci voljeli i bilo bi dobro njima i njemu. A ovako ! Šta se može s njim učiniti, kad neprestano govori, da su na krivom putu i da treba, da postanu bolji. Neka on gospodu učini boljom, a seljake ne treba, jer su oni dobri. Toma hoće da osniva neka društva, u kojima treba da se sluša, a kakova su to društva, kad se ne može u njima raditi, kako se hoće.

U selu je bio gazda Ivan, najbogatiji čovjek. Nikad nije dopustio, da je netko veći »rodoljub« od njega. On je primao mnogo rodoljubivih listova, slao redovito pretplatu i uvijek je nešto dao u fond. Ali nije nikako mogao razumjeti, da se seljaci daju u nekakva društva. Šta će seljacima društva? Samo gube vrijeme. I onda misle, da su pametni, pa njega i ne slušaju. I zato nije nikako mogao razumjeti, da se Toma Ivić može oduševiti za ovakav rad. On doduše odobrava rad »narodnih preporodaša«, kojima i Toma Ivić pripada, ali nikako ne shvaća ovo njegovo veliko zanimanje za seljake, jer, konačno, kad Toma otiđe, tko će te mladiće držati na uzdi i tko će se starati, da se oni ne postave na čelo ? Ne će s njima izaći na kraj nitko. A on je do sada imao cijelo selo u svojim rukama i svi su ga slušali.

Ni učitelj nije odobravao Tomin rad. Učitelj je Tomu držao za natražnjaka, jer je govorio o »vjeri« i jer je tvrdio, da vjera daje temelje jake kulture i svakog napretka, a to su davno »pametni ljudi« odbacili.

XXXIII.

(NEKOLIKO SLIKA IZ UČITELJEVA ŽIVOTA I NJEGOV NACRT, DA S POŠTAROM OBORI TOMU IVIĆA.)

Učitelj Luka Ivanović ide uspravan, vrteći štap u ruci, u bijelom ovratniku i ovratnici i starom salonu i pjevucka neku staru dosadnu pjesmu, koju je naučio, dok je još bio preparand. Tom je pjesmom sladio svoj mukotrpni rad kroz godine i godine svog rodoljubivog rada.

»Kad mi nestane daha,
Tada ne ću za te više
Osjećati, dome mili,
Ali dok je moga praha...«

Ide on pognut i pjevulji. Zvižduka katkada, pa izvadi malo zrcalo, pogleda se, zasuče brčiće, koji su mu stali, kako su na selu govorili, kao bradica u stare koze, popostane, stavi prst na čelo, zamisli se, nasmije se i opet ide dalje prema pošti, smijucka se, vadi nešto iz džepa, pogleda pomno, opet spremi u džep, pa opet izvadi i preleti očima preko papira.

— Govorio sam ja, — tako je mudrovao Luka Ivanović, učitelj u Krvavoj Kapiji, — da ih je malo pametnijih od mene. Tko se, da pravo kažem, toliko kinuo, da prosvijetli naš narod, kao ja? Je li itko toliko nastojao, da podigne njegovu nacijonalnu svijest, kao ja? I sada to vižle hoće da kvari moj posao! Misli da će jednim potezom uništiti sve, što sam ja učinio! A, jok, Toma Iviću, da si pametniji od Salamona, ne da se Luka Ivanović! Ne da se on! Stara je to korenika, koja se iskušala u borbi. Nisam ja ne-znam tko, da mi se sada ruši sav posao i da me sad progone i da zahtjevaju od mene, da platim kapljicu vina, prije nego ga popijem. Znam ja, čije je to maslo! Sve je to taj zeleniš kriv! Hulje proklete! Davno su u meni uvidjeli ženijalnog čovjeka, pa sada misle, da me na taj način unište i da me iz ovoga sela istjeraju! Jok, ne će vam uspjeti! »Ti ćeš, mali Luka Ivanoviću, biti vrstan rodoljub i velika nastavnička sila.« Tako je meni govorio onaj stari ravnatelj u preparandiji, kad sam prigodom njegova imendana deklamirao jednu pjesmu, biserje naše narodne pjesme!

Tu je Luka Ivanović popostao. Počešao se malko po glavi, zacrvenio se i upro kažiprst lijeve ruke u čelo.

I opet je mahnuvši rukom pošao.

— Šta je, da i nije tako rekao? Ne moram se ja svega potpuno sjećati! Rekao je to ili nešto slično. Sad svejedno.

Pohvalio me je i prorekao. Pa tako je i bilo. Poslao sam ja dosta rodoljubnih ljudi u svijet. Sve su to bile bistre glave. To mora svatko priznati.

Kašljucne, popravi ovratnik, zategne ovratnicu, metne tabaka u nos, kihne, pljucne i pomalo se gega postajkujući.

Pokuca na vratima poštanskog ureda.

— Hej, ima li tko Božji ovdje?

— Napred, meštre, napred!

Kroz mali poštanski prozor provirila debela poštareva glava obrasla i neuredna, bakrene boje, s očalima duboko spuštenim na nos.

— Pa koja te sreća nanese? Je li opet potrebno štogod?

— Pa ne vidiš li ti, da se naše djelo obara? Ili ti ne opažaš razorno djelovanje Tome Ivića? Treba mu stati na kraj, bilo milom bilo silom. I prijatelji dalje nastaviše: stvorili su plan, na koji bi način zapriječili rad Tomi Iviću.

Učitelj Luka Ivanović je starački veselo skakutao. S poštarom je sve uredio i nema spasa Tomi Iviću. Sve su oni uredili. Poštar je spustio naočale duboko na nos i kimnuo glavom — znak da je shvatio i odobrio učiteljev plan. Uništit će oni njega.

Stavio je prst na čelo i gega se, uz brijeg, prema svojoj kući. Izvadi maramicu iz džepa, otare znoj, stavi malo tabaka u nos, podigne ga u vis i onda radosno udahne.

— Taj će mi platiti!

I starački fućka.

A krajina je ležala pospano i mirno. Na dnu polja bjelalasala se rijeka i njeno vijuganje blješkalo se na suncu, a male, sitne i plave magle posjedale su po okolišnim bregovima, kao brige na staračkom čelu. Kroz plavetilo bi katkada presjekle lastavice ili jato kosira. Negdje u dolini čuje se kukavica. Po cesti se ljenivo povlače kola. Drvarice na leđima nose nešto granja. Katkad zapjevaju. Dvoja se kola utrčala i kočijaši se svađaju i nastoje da jedan drugog prestigne. Bičevi vijore po zraku i zaustavljaju se na leđima kljuseta. I opet, kad odmaknu, nastade mir.

Učitelj je sio na prsobran, okrenuo leđa prema cesti i sam sobom govori:

»Neka je sve bilo. Sve je to samo igra prema velikoj borbi, koju moram voditi protiv onog golišana. (Učitelj je otkopčao kaput, a ispod kaputa provirila je stara pljesniva maja, pokrivena naprsnjačom i nekom izlizanom ovratnicom, koju je prikopčao na naprsnjaču s bakrenom iglom, na kojoj je visio trokut, čekić i neko polomljeno slovo A). Ali, šta će on meni

Uh, onaj dopis! Smrvit će ga u prah! (Vadi nekakav papir iz džepa i čita.): »Našoj široj rodoljubivoj javnosti nije možda poznat razorni rad jednog zatucanog nazadnjaka i neprijatelja naše nacije — Tome Ivića. Da je poznat širem općinstvu radi svoje škandalozne afaire (tako je učitelj pročitao) s nacijonalnim radnikom i uvaženim rodoljubom g. Stjepanom Kraljevićem, koga je ovaj propalica Toma Ivić htio ubiti u jednom ličkom tunelu, a onda je dao u štampu, da je Kraljević njega napao. Da bude sramota veća, sve su separatističke novine donijele vijest, da je Kraljević napao ovu mizeriju koli moralnu toli materijalnu. Ali dulčiš in vundo. Poručio je kući, da ga svečano dočekaju i naš narod, kako je neuk, povjerovao je ovoj propalici, pa je pošao na doček. Taj je prizor bio žalostan za svako rodoljubno srce. Držali su mu govore, kao da je kakav narodni otac došao...

I u taj čas učitelj je osjetio korake. Bojažljivo se okrenuo i opazio je kako mu veselo maše šeširom Toma Ivić i zove ga, da dođe k njemu na brežuljak povrh ceste. Učitelj je bojažljivo stavio papir u džep, zatvorio kaput i zaputio se Tomi na brijeg. Neprestano je mijenjao boju lica. A Toma je stao veselo sve jače mahati.

— Još malo, gospodine upravitelju, još malo, pa da vidite! Divota! Nikad u svom životu nisam opazio ljepšu pojavu!

— O, dobar dan, gospodine Toma! Baš mi je drago, da sam vas vidio, baš mi je milo, da sam vas čuo! Šta mi to imate lijepa kazati?

Toma je uhvatio učitelja za rukav i okrenuo ga prema polju.

— Pogledajte!

— Ništa ne vidim!

— Kako ne vidite! Oko Kadine Glavice zavila se duga. Pazite samo, kako ima veličanstvenu tamnu pozadinu. A ona se šetucka. Najprije je bila na vrhu brijega, pa se spuštala u sredinu, a sada, gledajte, kako se polako krade i opasuje cijelu glavicu i onda, gle, skotrljala se do rijeke, pregazila je, popela se prijeko, na drugi brijeg i pravi divnu kružnicu, zaobljenu kao da ste je mjerili velikim šestilom, a ispod nje prolazi naša rijeka!

Učitelj nije ništa rekao. Učinilo mu se samo, da vidi dva plamena jezika, kako lazuckaju.

Oprostili su se.

— I mnogo vam sreće želim, gospodine upravitelju! Laku noć!

Učitelj je lutao neko vrijeme po selu, svratio se opet k poštaru, popio nekoliko čaša vina i onda se, konačno, izmoren vratio kući.

Slijepi miš je proletio preko hodnika, kad je ušao u stan. Mačka je ljenivo drijemala na ormaru.

Jedan je kanarinac žalosno cvrkutao, a vjetar, koji je došao pred olujom, nosao je papire po sobi.

Zatvorio je prozore i sjeo na krevet i tukao neprestano šakom o koljeno:

— Jest!

A zatim je rukama prošao preko vlasi. I opet je udario šakom:

— Da! Da! Da!

Umoran, napit, iznemogao, pao je po krevetu i zaspao.

Vjetar je šibao granjem o prozor a svjetiljka je tinjala. Slijepi miš se pričvrstio nad učiteljevom glavom. Mačka skače po tavanu i ganja miševe. Katkad mijaukne. A onda opet dade se u jurnjavu za miševima. Stara ura odbija jednolično tik-tak. Vjetar naglo provali i uzvitla papire. I eno, upravo je zakovitlao učiteljev dopis i nanio ga na svjetiljku. Na papiru se najprije pojavio dim, a zatim je izgorio.

A dotle je učitelj sanjao:

Usred sela dižu se mali humčići, i na svakom humu dižu se plamenovi. To su oni današnji plamenovi od duge produljili se do huma, tu su obašli neke male jame i zapalili se mali oštri jezici i plaze po selu, zapustili se gore na brijeg, prema školi. Idu polako i vjetar ih raspiruje. A gore nad njim hodaju neka mala djeca i plaču. Prema njemu upravljaju ruke, prijete mu i opet plaču. Nemoćno se okreće od njih, ali se oni pojave na protivnoj strani.

— Tata, tata, gladni smo!

— Tata, tata, žedni smo!

— Tata, pomozi!

— Tata!

— Pomozi!

— Razbojniče!

— Ubojice!

I opet se okrene na protivnu stranu. I vidi jasno, da su plamenčići došli do njegove sobe, polako proviruju kroz prozor, pa se povrate, a onda ulaze još dublje. Počeo je vikati, ali mu je nestalo govora. Cijelo se njegovo tijelo trese, a zatim mu se ukočile ruke, zatim noge, napokon glava, samo su oči ostale otvorene i sve jasno vidi. Plamenčići su se pojavili na krevetu, a oko njih se okupila djeca, uhvatili se ispod ruke,

zaigrali neko čudno, zavijeno kolo i plešu i neprestano ponavljaju:

— Tata, gladni smo!

— Tata, žedni smo!

— Ubojice...

Plamenčići su se spojili u veliki plamen i djeca su se spojila u jednog velikog ogromnog čovjeka sa deset glava i dvadeset ruku. I čovjek je stao pred njim, u ruke je uzeo plamen, a oči su mu tamne i duboke, a iza njih se vidi neka prozirna šupljina.

— Ustaj, grešniče, tvoji su dani odbrojeni! Služio si zlu, i tvoja duša mora poći u pakao.

— Ja u pakao ne vjerujem, to su laži nazadnjaka!

— Svejedno, da li ti vjeruješ ili ne vjeruješ. Krv dječice, koju si ti prolio i plač majki, koje si ti obeščastio, terete tvoju dušu i ti si za sve vijeke osuđen. Nema ti spasa.

— Pardon, gospodine, ja sam rodoljub i nitko nema prava, da se prema meni tako vlada!

— Ti si razbojnik i bludnik i teško tebi za svaku dušu, koju si uništio!

— Ja sam odlikovan od dva cara!

— Tvoja odlikovanja ne vrijede ni šuplja boba.

I tada se prikaza primakla stolu i dotakla se odlikovanja plamenom i svijetlih predmeta nestalo je za jedan čas.

— Ovako će i tebe nestati za jedan jedincati časak. Evo gledaj!

Plamen se počeo vijati oko njegove glave, i opaža se kako gori. Gori i htio bi zamoliti za malo vode.

— Smiluj se, daj mi malo vode! A u isti čas čuju se djetinjski bolni glasovi:

— Tata, gladni smo!

— Tata, žedni smo, tata, ubojice...

Htio je vikati, ali je njegov glas zamukao. Hodanje po tavanu pretvorilo se u pravu jurnjavu, i opaža, kako se na nj svaljuje pod.

Probudio se i bojažljivo je pogledao oko sebe. Oči su mu bile umorne, ruke mokre i drhtave, ali nije ništa neobično opazio. Samo mu se činilo, da na njegovim prsima stoji neki teret. Opipa rukom — nije se usudio pogledati — i napipa mačku, i pogledavši opazi, kako jede miša.

Ustao je iz kreveta, protro rukom čelo i neprestano ide s jednog kraja sobe na drugi.

— Platit će to meni sve onaj natražnjak! To je on meni kriv! Šta bi on znao za djecu! On je vještac! Zato mi je pokazao onu dugu! Šta bi on znao za ostavljene djevojke?

A vjetar je i dalje hujao, vrata su drmala, kapci su podrhtavali, stare zavjese dizale prašinu sa poda. Učitelj je usporio

korake: kroz prozor se vidjele nebeske pruge, kako šaraju duge staze i njihov trag bio je sličan tragu onih plamenih jezika. I tako je učitelj do jutra šetao, a nebo šaralo krvave staze.

Sutradan je po selu nastavio svojim radom i pričao, da je noćašnja oluja došla radi toga, što trpe u svojoj sredini Tomu Ivića.

Toma nije vjerovao, da učitelj, poštar i gazda Ivan nastoje uništiti njegov rad. Oni se doduše nisu zajednički dogovorili, ali s jedne strane gazda Ivan, a s druge strane učitelj i poštar nastojali su da ometu Tomin rad. Neki su seljaci govorili Tomi, ali on nije vjerovao. Nastavio je i dalje, ali sve s manjim uspjehom, dok nije skoro cijelo selo bilo protiv njega. Otac mu je govorio, da je nemoguće išta učiniti, ali on nije vjerovao, već je neprestano iznova počinjao, ali bez uspjeha.

A tada su došle nove nevolje. Jedne je noći s a n j a o: Bolest je podgrizla njegovo zdravlje. Napori su uništili njegove živce. Oslabio je i svaki dan očekivao smrt. Prije nego umre, nastojao je, da pomogne svojim sumješćanima, pa im dijeli savjete, uči ih kako treba živjeti, a protiv njega se digoše zajedničkim silama i učitelj i gazda Ivan i poštar. Gazda Ivan, koji je naokolo tvrdio, da je on uz mlade ljude od „Narodnog preporoda", tvrdio je po selu, da je Toma slab čovjek, da je sve svoje sile i vrijeme utrošio u Zagrebu u to, da radi za list »narodnih patriota, koji nastoje da unište hrvatski narod i njegovu vjeru«, da je sramota, što je taj Toma Ivić surađivao na tome listu, a nije nastojao, da podigne štampu iz »Narodnog preporoda«. Čovjeku dođe da posumnja u sve te narodne — preporodaše. Eto nisu uspjeli da osnuju svoj vlastiti list, već su prisiljeni da surađuju u tuđim listovima. Uvijek pozivlju našu siromašnu pokrajinu, da ona priteče u pomoć i da pomogne osnovati list, kao da se od lista može živjeti? I šta bi im konačno list, kad će istina ionako pobijediti? Pa opet, kad bi i imali svoj list, neka bi bilo, ali otkuda dolazi ta mlađarija da napada stare rodoljube zato, što ne pomažu osnivanje toga lista? Ta omladina ne zna pravo ni kako se Bog moli, a hoće da soli pamet svim starijim ljudima! Eto, takvi su to rodoljubi!

Učitelj je sa svoje strane pomagao ovaj rad gazde Ivana: tu su se našli zajedno, a u svim su se drugim stvarima neprestano pobijali. Učitelj je zvao Ivana nazadnjakom, a gazda Ivan učitelja »bezbošcem, koji nastoji da iz hrvatskoga naroda iščupa najsvetije, što imade — njegovu vjeru«. Ali tu se eto nađoše zajedno. Jedno je popodne učitelj okupio oko sebe seljake i tu im je pričao, kako Toma nastoji da zaglupi našega seljaka, kako njemu nije do prava ispaćenog naroda, jer do da-

našnjeg dana nije ni jednom riječju govorio o pravima seljaka, već neprestano govori o dužnostima. Pa neka ide s njim, tko hoće, ali se iz svega vidi, da je Toma odlučio da vodi seljake za nos, a to bi njemu — učitelju — bilo žao, jer on u svojoj dugogodišnjoj praksi nije nikada i nigdje vidio pametnijeg svijeta, nego što ga je našao u Krvavoj Kapiji. Taj je Toma potpuno pokvaren gospodin i on nastoji da pokvari i naš dragi hrvatski narod. Seljaci su slušali ovu gospodu i sve im polako odobravali. Najbolji dokaz, da ovi imaju pravo, jest onaj doček, koji su priredili Tomi Iviću, a on se nije pošteno ni zahvalio, kamo li da je to zapisao u zasluge svojim rođenim seljacima. Kao da su mu bili dužni prirediti taj doček, tako se ponašao ! Neka on ide belaju i nijedan seljak ne smije da dođe na njegovo.

Sve to sanja Toma Ivić i pri tome mu je teško. A onda dalje s a n j a : Jednog lijepog dana on je umro. Jest, on je umro, jer ne može više nijedan čas da ostane ovdje. Pokušavao je da radi, no svagdje su mu stavljali zapreke, pa je tako ostao bez ikakva posla. Sjedio bi cijele bogovjetne dane kod kuće i zijevao. Zijevao je Toma Ivić, jer mu je to jedino ostalo, što može raditi. Jednog dana uhvatilo ga je zijevanje sve jače i jače i jedamput je tako zijevnuo, da je od toga umro. Najprije su mu se zaklopile usne, zatim oči, pa je onda cijelo tijelo polako stalo da se hladi i napokon je prestalo i srce djelovati : umro je Toma Ivić od zijevanja, kako je umro lijep broj naše inteligencije. Pokoj mu duši !

U selu je nastala opća žalost : Učitelj je govorio, da mu treba pripremiti pogreb, kakva još nitko u ovim krajevima nije doživio. Treba dozvati glazbu iz obližnjega mjesta, da mu svira posmrtne koračnice. Treba da ga svi otprate do groba, jer »je on bio dika i ponos naše mlađe inteligencije, veliko srce i zlatna duša, koja nije nikada nikome ništa na žao učinila. Treba zaboraviti, šta je bilo za života, i pokazati, kakva je velika žalost uhvatila sve nas, nad ranom smrću velikog uma, koga je dala ova zemlja.«

I sluša Toma, kako nad njegovim otvorenim grobom govori gazda Ivan :

— Tužni i poštovani zbore hrvatski ! Zašto je smrt došla na našeg najdražega ? Zašto nam odnese onoga, kome smo se nadali dugo vremena i od koga smo očekivali spas ovoga našega bijednog i nevoljnog kraja ? O, kad bih imao vlast Svevišnjega, ja bih njegovu smrt daleko odvukao, a ako ni to ne bi išlo, ja bih zamolio Gospoda : »Oče, nemoj uzeti njega, radije uzmi mene, jer je on još mlad i on će učiniti mnogo za Te, za naš dragi hr-

vatski narod i za njegov napredak i procvat.« Ali jao, sve je uzaludno ! Tužni zbore, plači : tu pred Tobom leži onaj, koji je bio najsvjetlija pojava, što je izašla iz ovih naših siromašnih krajeva, čovjek, koji je bio pametniji i dublji u svome radu, nego mi svi skupa. Bio je velik rodoljub, pravi vjernik, iskren prijatelj, dobar sin, odan narodni javni radnik, čisti karakter, duboka narav, plemenit u svome vladanju, otmen u svom mišljenju, velikih osjećanja, snažnih misli : bio je ukratko čovjek, od koga smo mogli očekivati velika djela. Neumitna smrt nije njega štedjela, njega, koji je bio još mlad i zelen, njega, koji je trebao da tek počne raditi... Ah, braćo moja, ja nemam riječi, da označim svoju tugu nad ovim preranim gubitkom. Nadam se, da ćete svi zajedno sa mnom kliknuti iz sve duše i iz sveg srca : Neka je slava Tomi Iviću dosve vijeke vijekova, amen !

Prisutni kliču tri puta : »Slava, slava, slava !« Čuje se jecanje i plač naroda, a na to uze riječ učitelj Luka Ivanović :

— Braćo moja i prijatelji, ja teško mogu sada govoriti. U prvom redu, kako da kažem, teško mi je govoriti, jer je to eto prije mene govorio moj poštovani prijatelj, koji je nadaleko poznat kao dobar govornik. On je na tako divan način izrazio svoju žalost nad gubitkom našega mladog rodoljuba, da ja ne znam, kako da započnem. S druge strane, prijatelji i braćo, tužni hrvatski zbore, s druge strane ne znam započeti, jer je naš dragi pokojnik bio sa svake strane najispravniji čovjek, što sam ga vidio u svom životu, i zato me je s njim vezalo najdublje prijateljstvo, premda smo po godinama daleko. A kako bih počeo, braćo i prijatelji, kad mi suze naviru na oči ? Kako bih počeo, kad je umro onaj, koga sam najviše volio u svome životu ? Kako da počnem, kad je sve to tako kratko trajalo ? Došao je k nama izakako mu je učinjena velika nepravda, pa je najedamput, nenadano otišao na drugi svijet, da polaže račune za svoj rad. Blažen on, jer će mu biti lako polagati račune : nikad njegova riječ nije bila oštra, nikad njegova pomisao grešna, nikad njegovo djelo neprilično. Moći će lako doći pred vječnoga Suca, pa mu reći : »Gospode, malo si mi života dao, ali ovo vremena, što sam proveo među ljudima, nastojao sam uvijek, da budem što korisniji član ljudskoga društva.« Kako je velika riječ to, braćo moja ! Možda svatko ne zna, da je to najveća riječ, koju čovjek može kazati. A šta bih vam dalje govorio ? Vi i sami znate, kakav je bio, i vi ste uvijek voljeli ovog velikog svog sumješćana, koji vas je sve volio i za koje je živio. Nemojte zaboraviti, da je njegova smrt tužan dan za cijeli hrvatski narod i da će ova smrt biti označena crnim

slovima u našoj slavnoj hrvatskoj povijesti, koja je, braćo i prijatelji, ispisana krvlju naših slavnih pradjedova, koje mi moramo voljeti, jer narod koji mrtve štije, na prošlosti budućnost si snuje, kako je rekao jedan slavni hrvatski pjesnik. Ej, mila i poštovana braćo, ja istina nisam prošao velike škole, kao naš dragi pokojnik, ali i ja imam dva zrna soli u glavi, pa mogu shvatiti, što mi danas gubimo. Zato, plači hrvatska majko ! Plači hrvatska djevojko, plači hrvatski mladiću, da si izgubio svoga zaštitnika, svoga prijatelja i svoga prosvjetitelja ! Plači i jadikuj ! A ti, mili moj pokojniče, zjenice oka moga, ti, koji si bio velik po umu svome, a još veći po zlatnom i djevičanskom svom srcu, čuj me : kao što si za života bio naša najveća nada, tako će sada tvoj grob biti najveća svetinja hrvatskoga naroda ovoga kraja. K njemu ćemo hodočastiti, k njemu ćemo ići, da se nad njim napojimo pravim rodoljubljem, da se napojimo velikom ljubavlju i velikim umom. Spavaj slatko, nado naša ! Spavaj slatko, uzorni sine ! O, ne plači, stara Lucijo ! Ne plači, Ivane Iviću, jer ste dali sina, koji je u ovo kratko vrijeme svoga života učinio velikih i neprocjenjivih usluga našemu narodu, koji ga ne će nikada zaboraviti, već će ga duboko nositi u svom srcu. Ja znam, da je vaša tuga velika : velik je bio i onaj, koji leži sada ovdje. Veliko je bilo njegovo srce, zato : plačite, ali se i tješite, svijesni, da ste dali hrvatskoj povijesti mogućnost, da opet u svoje retke unese jedno zlatno slovo, jedan odsječak, a to zlatno slovo, taj zlatni odsječak, to je ime : Toma Ivić, plemeniti sin poštenoga majstora Ivana Ivića. Neka je slava i pokoj našem velikom pokojniku !

— Slava, slava, slava !

Sluša u snu Toma te riječi i one su ga toliko raznježile, da je i sam počeo plakati nad svojom sudbinom i oplakivati preranu smrt. Počeo je polako vjerovati u te riječi i suze radosnice poškropiše njegovo blijedo lice.

A zatim se diže načelnik :

— Ja ne znam govoriti, braćo i prijatelji, seljački hrvatski narode, kao ova dva gospodina, koja su prije mene govorila. Nisam ja gospodin, već obični seljak, a to, što sam načelnik, to ništa ne znači, jer to je samo priznanje, da sam ja uvijek tjerao poštenu politiku i da sam se u svemu slagao sa našim seljačkim narodom. Ali ova smrt, rana i nenadana, jednoga našega sina, potakla me je, da kažem nekoliko riječi od srca k srcu. Sve je istina, što rekoše moji predgovornici, i ja nisam osjećao potrebe, da im uteknem u riječ. Tako su pametno, tako mudro i tako pravedno govorili, da ja nemam ništa nadodati ni ništa oduzeti. Javlja li se tko za riječ ?

— Ta mani se, čovječe, nije ovo narodna skupština, da Ti pitaš, da li se javlja tko za riječ ! Šta si ti ovdje ? Koza kao i mi drugi! — protestvovao je jedan općinski vijećnik, pa je sam počeo:

— I ja kažem, da je sve to istina, što je sada rečeno. Ali mi dopustite, da i ja nekoliko riječi prozborim. Nitko nije istakao kako je pokojnik bio susretljiv čovjek i kako je lijepo postupao s našim seljačkim svijetom. Ja sam znadem : koliko li nam je molbi napravio, a sve badava. Još nazad par dana mi smo tražili od njega, da nam napravi jednu molbu na vladu, a on je lijepo sjeo, napisao i nije htio uzeti ni jednu paru, a mi smo mu, Bog a duša, davali. Eto, to je bio čovjek, a ne kao neki ter neki, koji za par redaka, koje nam napišu, uzimlju grdne pare!

— Tako je, — čulo se sa svih strana. — Dolje s njima ! Ugnjetavači hrvatskog seljačkog naroda !

I nastala je buka, a lijes leži na zemlji i raka je otvorena. Pametnijim je nekako uspjelo, da umire zavađene, pa su tako pokopali pokojnog Tomu i na to su svi otišli osim Tominih roditelja u jednu obližnju krčmu, gdje su za neko vrijeme nastavili hvaliti pokonjika, a nato su počeli iznositi njegove loše strane, dok na koncu nije načelnik priznao, da je sramota, da su oni takvog gospodina na ovakav način ispratili. Prisutni su mu odobravali.

I gleda Toma dalje : nestalo je njegovih roditelja, umro mu je brat. Seljačko groblje se prenijelo na drugo mjesto i svi su grobovi preneseni, samo je njegov ostao na istome mjestu i po njemu koze pasu.

I tada se Tomi nikako nije dalo umrijeti. Hvala na lijepim riječima ! Kada se probudio, dugo vremena nije mogao doći k sebi. Pa šta je to on za Boga miloga sanjao ? Šta to ima da znači ? Toma je uvijek vjerovao u svoje sanje, jer su mu se redovito ispunjale, pa ga je sada zaboljelo. Dakle uistinu učitelj i gazda Ivan i poštar i svi oni rade protiv njega i svi nastoje, da unište njegov rad, a nitko ne će da ustane u njegovu obranu ?

Taj je dan bio neraspoložen. Čudila se majka i otac, šta je to s Tomom : nikada ga nisu vidjeli tako neraspoložena. On je uvijek bio veseo, uvijek je nastojao, da druge razveseli, a sada se snuždio, tih, ne govori. Nisu ga pitali, jer su mislili, da je najbolje, da se Toma sam smiri. Samo je majka molila :

— Oče naš, koji jesi na nebesima, čuvaj mi moga maloga Tomu. Okreni od njega sve neprijatelje njegove, koji nastoje, da ga unište ! Daj mu jakosti, da uvijek Tebi, Bože, služi i da izvršava svete zapovijedi Tvoje ! Budi mu u pomoći u danu i u noći. Nemoj otkloniti svoga svetoga oka s njegova lica, jer

su velike zapreke, na koje nailazi moj jadni i siromašni sin. Bije ga nevolja sa svih strana, nitko ga ne može vidjeti, pa ni oni, kojima nastoji da posveti sav svoj rad. Tko će ga pomoći, ako ga Ti ostaviš? Dobri Bože, molim Te, da nam ga čuvaš čila i zdrava, da mu prosvijetliš pamet, pa da uvijek ide pravim Tvojim putevima i stazama, koje si nam Ti pokazao svetim svojim životom. Jadni moj sin mnogo je volio i mnogo je trpio. Osjećam, da su njegove snage slabe pa ako mu Ti ne pomogneš, ja se bojim, da će moje dijete smalaksati. Daj, da nađe srce, koje će ga razumjeti i koje će ga voljeti: u dvoje će lakše svoj teret podnositi. On je uvijek volio pravednost: okrijepi ga na tome putu, da sretno prođe kroz ovaj život, pa da na kraju dođe u Tvoje veselje, da slavi Tebe sa svim svojim milim i dragim i sa onima, koji ga danas ne mogu vidjeti! Neka bude tako, amen!

Tako je molila starica i Gospod je uslišao njenu toplu molitvu.

XXXIV.

(OVDJE ĆE ČITAČI OPAZITI PREOKRET U TOMINOJ DUŠI.)

— Tomo Iviću! Tomo Iviću! Tomo Iviću! — tako je tri puta uskliknuo Toma, kad je jednoga dana izašao van i zaputio se na jedan brijeg: pogled mu se širio po Krvavoj Kapiji. Gledao je Toma i divio se dalekom vidicima, oštrim presjecima, utisnutim jezerima, ravnom polju i dalekim bijelim bosanskim planinama, koje su se nadvile nad njegovo obzorje. Pitao se Toma i pitao:

— Tko si ti, Tomo Iviću, tko si ti? Eto, čitav svoj život nastojiš, da radiš. Mučiš se i odlučuješ, kome bi carstvu privolio, razapinješ svoju dušu, a reci, Toma, tko si Ti i kakva je tvoja duša?

— Toma Ivić! Toma Ivić! Toma Ivić! To sam ja! Ali ono drugo, duša, snovi, rad?

I Toma je opet pogledao naokolo: visoke gudure, oštri obrisi, plavetilo ranog proljetnog jutra, sitne i tanane magle, koje su se nadimale i polako se gubile i rasplinjale. Sunce se pojavilo i kao da siječe sitne, prozirne magle i gleda Toma, kako nestaje finoga tkiva, koje se okupilo oko njegova polja i njegovih dragih krajeva, koji su se do sada bjelasali, ispod sitne magle i jakih zraka sunca. Dolje na dnu polja vijugala se svijetla rijeka: upravo povrh nje spajalo se nebo sa zemljom i vidjelo se samo, kako se bljeska sunce i voda i natjeravaju se, tko će dati više svijetla i treptaja.

— Toma, zašto ne možeš dalje? Toma, kakva je tvoja duša? Toma, koliko ti daješ svijetlosti? Toma, kakav si ti čovjek? Imaš li ti načela? Toma, nesretni sine, nisu li tvoja djela nijekanje tvojih misli? I Toma se mučio pred tim upitima. Sklopio je oči i zaronio duboko u svoju unutrašnjost i stresao se.

— Tomo, koliko ti daješ svijetla?

I Toma se mučio pred tim pitanjem. Sklopio je oči, zaronio duboko u svoju unutrašnjost i stresao se.

I Toma vidi sve: vidi sebe. Vidi sebe i teško mu je bilo. Šta je učinio, da njegove misli pobijede? Šta je učinio, da bude njegov rad u skladu s njegovim mislima i njegovom cijelom unutrašnjošću? I sjetio se Toma riječi: »Kad biste bili slijepi, ne biste imali grijeha, ali kad govorite: vidimo! Vaš grijeh ostaje.«

I sjetio se Toma dalje: »Zaista, zaista vam kažem: tko ne ulazi kroz vrata u ovčinjak, nego prelazi s druge strane, on je tat i razbojnik. A koji ulazi kroz vrata, pastir je ovaca. Njemu vratar otvara, i *ovce slušaju njegov glas*, i zove ovce po imenu i izvodi ih. I kad ovce istjera, ide pred njima, i ovce idu za njim, jer poznaju njegov glas. A za tuđinom ne idu, nego bježe od njega, jer ne poznaju tuđega glasa.«

Toma se sjetio tih riječi: poznao je u njima samoga sebe. On je išao s druge strane i zato nije poveo ovaca.

* * *

I Toma se spuštao s brijega: hod mu je bio polagan. Bojao se svojih koraka. Vidi: on je pošao krivim putem.

— — — — — — — — — — — — — — — — — — — —

»Gospode, koji je put pravi, gdje su ona vrata, koja vode u tor?«

I sjetio se Toma cijeloga svoga života dosada. Sjetio se redakcije, u kojoj je radio i gdje je pomagao, da se ovce vode u krivi tor. On, glavom on, on je radio, da te ovce pođu dalje krivim putem. Šta je tu bilo, što se poklapalo s njegovim nazorima? Šta je tu bilo, što bi ga zadovoljilo? Šta je tu bilo, što je odgovaralo visokim načelima, kojih se držao, a po kojima nije radio? Ništa i Toma se pokajao radi svega toga.

XXV.

(OVDJE ĆE ČITAČI OPAZITI SLAVU VELIKOGA PETKA I KAKO SE TOMA PRIDRUŽIO TOJ SLAVI.)

U selu se nije čula nijedna riječ Ljudi su umivali noge, uzimali maslinovo granje, tražili stare krunice, prevrtali džepove i povadili sav sitniš, i nijemo i bez riječi, jedan po jedan kre-

ću prema crkvi. Oko crkve sredali se jedan za drugim : naprijed jedan plećati čovjek, zavjetnik, uzeo veliki drveni križ, postavio ga ravno. Crno drvo križa obavijeno je ljubičastom maramom, stoji visoko u zraku, vide se dvije žuljave ruke, kako ga čvrsto drže, a puk kleči, tih, miran i samo na mahove čuješ uzdahe. Sunce je svijetlo, ptice se natječu u pjevanju, a ravnica oko crkve mirna : ne čuje se nijedan glas. Podalje od crkve stado ovaca : pastiri kleče, okrenuti prema crkvi, sklopili ruke. Prosu se tihi glas jednoga seljaka : »Oče naš koji jesi na nebesima« a drugi prihvatiše. Svećenik kleči na vratima crkve u bijeloj odjeći, sklopljenih ruku i moli.

A zatim grla, koja nikada ne pjevaju, počeše pjevati :

»Muka gorka Gospodina,
Isukrsta Božjeg sina..«

Glasovi su bili teški, promukli. A pjesma se rastezala muklo, jednolično, otegnuto i tako se zaputiše. Svijet bos, pokajnički, strog, a na putevima, gdje sretnu siromaha, daju svoju sirotinju. Prolaze kroz sela, okrenu prema polju, zavijaju oko glavica i brežuljaka i tako se vije procesija. Oni, koji nisu mogli ići za procesijom, kleče pred svojim vratima, pobožno čekaju, dok ne dođe k njima zavjetnik, pobožno se prekriže i poljube tri puta svoga Spasitelja.

— Pomiri se, kršćanska dušo, sa svojim Spasiteljem ! Oprosti drugima grijehe, kako želiš, da i tebi oproste. Mir s tobom i domom tvojim ! Ljubav Gospodinova neka te vodi u svakom tvom radu i djelovanju ! — govori zavjetnik i pruža križ na cjelivanje, i svi ga ljube i skrušeno se kaju.

I tako, kad poljube križ, ostaju klečeći, pa se dignu i pođu mirni svojim kućama. A oni, koji pođoše u procesiji, kad dođu pred svoje kuće, kleknu među one, koji su izašli pred svoga Spasitelja, poljube križ, zaustave se i ostanu : dalek je put, pa ne idu dalje. Za jedan sat, dva opet će poći k crkvi i tu će dočekati Križ.

Toma je pošao s ostalim svijetom. Bio je miran i tih : nijedna misao nije kvarila ovu svetu tišinu. A kad je došao pred svoju kuću, nije znao, bi li išao dalje ili bi ostao ovdje, pa s drugima opet pošao k crkvi.

— Tomo, dijete moje, nemoj dalje ići, jer je dalek put, a ti nisi naučen, pa ćeš se umoriti, — govorila mu je majka.

Toma je izašao. Kleknuo je među drugi svijet.

— Pomiri se, kršćanska dušo, sa svojim Spasiteljem ! Oprosti drugima grijehe, kako želiš, da i tebi oproste. Mir s

tobom i s domom tvojim. Ljubav Gospodinova neka te vodi u svakom tvom radu i djelovanju.

Zavjetnik je pružio Tomi križ i Toma je poljubio tri puta, a tada je pošao kući uzeo knjigu i čitao :

»Tada uze dakle Pilat Isusa i bičova ga. A vojnici spletavši vijenac od trnja metnuše mu na glavu i obukoše mu crvenu haljinu. I pristupili su k njemu i govorili : »Zdravo, kralju židovski«, i ćuškali ga. Tada Pilat izađe opet na pole i kaže im: »Evo ga izvodim k vama napolje, da vidite, da ne nalazim na njemu nikakve krivice.« A Isus izađe noseći vijenac i crvenu haljinu, i Pilat im kaže : »*Evo čovjeka* !«

— Evo čovjeka ! Evo čovjeka !

Toma je zaklopio knjigu i zamislio se. On je uvijek imao običaj, da zaklopi knjigu, kad nešto čita, pa se zamisli.

— Evo čovjeka ! — Evo *Boga* !

I Toma je molio :

— Gospode, molim Te, budi milostiv. Nikad nisam nijekao Tvoje Ime, ali sam zaboravio često na Tvoje milosti. Moj rad je bio suh i suvišan i zato nije bilo uspjeha. Ti sam najbolje znaš, kakav sam. Grešnik, koji nije vrijedan da pogleda u Tvoje lice. Za svaku riječ ja sam mučio sebe, a nisam pomislio na crvenu odjeću, kojom su Tebe zaogrnuli. Nisam pomislio na stupove, za koje su Tebe privezali. Nisam pomislio na riječi, koje su Tebi bacali. Nisam pomislio na izdajstva, koja su prema Tebi učinili i danas čine. Nisam pomislio na krunu, koju su Ti savili, i na ocat, koji si popio. Moj mali otrov, koji sam pio, bio je za me mučan i težak i uvijek sam se pitao, da li ja taj otrov moram piti, ili ga dati drugima. Oprosti, Oče, nisam druge ljubio radi sebe, već radi svoga egoizma, pa zato i nema uspjeha. Ti znaš, da sam nastojao, da drugima pomognem, ali me u tome često snalazile sumnje, jer sam zaboravio na Tvoje riječi: Ljubi bližnjega svoga kao samoga sebe. I zato sam dugo lutao i tražio riješenje, gdje ga nisam mogao naći. Tražio sam sisteme, koji bi mi kazali, dokle dopire ljubav prema bližnjemu, a nisam ga mogao naći, premda je ljubav prema samome sebi dolazila daleko. Oče, oprosti mi ! Vodi me !

Toma je pošao u crkvu i tamo je ostao dugo vremena. I kad su svi otišli, Toma je klekao pred ispovjedaonicu, na kraju ispod ruke pošao sa svećenikom. Na rastanku mu je rekao stari don Ivan :

— Gospodin neka dalje s tobom vlada, sinko ! On ti jedini može dati mir, a sve je drugo ispraznost.

Sunce je svjetlucalo, rijeka se vijugala, ptice su se natjecale, a nebo je plivalo u modrini. Obzorje se širilo i Toma je bio miran.

XXXV.

(OVDJE ĆE ČITAČI DOZNATI, KAKO JE TOMA SREO GOSPOĐICU EVICU I KAKO JE NAPISAO PISMO GOSPOĐICI RUŽICI-EUNOJI I TAKO SVRŠAVA NAŠA POVIJEST: TOMA ĆE SE VALJDA IZA TOGA OŽENITI, A TO JE VEĆ NOVA PJESMA.)

Josip je dao Tomine pjesme tiskati i tako je Toma dobio nešto para. Povratio se u Zagreb, da dovrši svoje nauke. Josipović mu je kazao, da je Ružica potpuno prekinula sa Stjepanom Kraljevićem. Više ništa nije čuo.

Snijeg se bjelasao nad Zagrebom. Ulicama su letjele saonice, a nebo je bilo olovno i ponešto prozirno. Toma je radio cijeli dan, pa je popodne pošao malo van. Lutao je neko vrijeme po ulicama, a onda je krenuo izvan Zagreba na brijeg. Sretao je neke poznanike, pozdravljao, i duša je njegova bila mirna. Visoko gore na brijegu stao je ispred jedne samotne vile, pa je gledao u dvorište. U pravilno uređenim drvoredima savijale se vitke stabljike ruža ispod snijega. Tišina je bila potpuna. Činilo mu se, da u toj kući nitko ne stanuje, a ipak je sve uređeno. Pri kraju malog dvorišta opazio je jedan veliki bijeli cvijet, kako bojažljivo viri ispod snijega. Siromašak zakasnio i sada podnosi ovaj led. Gleda Toma i očima miluje cvijet i čudi se, da je dosada ostao onako svjež i zdrav. Kako da ga ničija ruka nije ubrala? Miluje pogledom Toma Ivić cvijet i sve misli o njegovoj sudbini i sanjari, kako će on nastaviti svoj život i borbu.

I u taj čas jedno malo biće, u bijelom ogrtaču i stade kraj Tome Ivića: gleda ga i ne govori niti riječi. Toma nije opazio, već i dalje gleda cvijet i misli o njegovoj sudbini.

— Lijep je, Toma Iviću, ovaj cvijet!

I Toma pogleda: mala Evica, njegova saučenica iz gimnazije, onakva, kakvu je poznavao u ono vrijeme, kad su se mučili prevodeći Horacija.

— O, vi ovdje, Evice! Ima toliko vremena, da vas nisam vidio! Znao sam doduše, da ste došli u Zagreb na ispit, ali vas nisam nažalost do danas vidio. Kako ste, dobra mala Evice?

— Vjerojatno, Toma, bolje od vas. Vi mi izgledate čudno. Gdje je onaj Toma Ivić, koji je uvijek bio nasmiješljiv i spreman na šalu? Nema onog Tome! A znam sve. Nemojte mi pričati. Samo recite mi, jeste li potpuno iznemogli? Ima li u vas još volje!

— Mala Evice, kako me to pitate? Ima još volje u Tome Ivića.

— Ali vjerojatno za sanje? Da li vi, Toma, imate volje za rad i život? To mi recite! Jeste li prestali samo sanjariti?

Tomi je taj upit došao iznenada. On i sam zna, da je cijeli njegov život bio veliko sanjarenje, ali zna i to, da nije mogao drukčije. Šta je drugo mogao?

— Ne znam, ali mislim, da imam volje za život.

— Svoj vlastiti život?

— Moj vlastiti život? Imam li ja vlastiti život? Šta je to, mala Evice, vlastiti život?

— To, da se sjetite, da ste stvoreni najprije radi sebe, a onda za druge. Recite mi, šta ste učinili, da ne budete tako nesretni, kao što ste bili do sada?

— Stvoren najprije za sebe? To nisam nikada dosada držao. Međutim draga gospođice Evice, vjerujte, ja sam sretan.

— Sretni ste? Jeste li zaljubljeni?

— Oho, šta vi sve pitate?

— Pa prijatelji smo barem bili i nadam se, da mi ne će zamjeriti, što sam vam stavila to pitanje?

— Da li sam zaljubljen? Znate, da sam i u srednjoj školi govorio, da sam amante timido. I na koncu, vi znate, koga sam ja volio i kako je sve svršilo! Ja zapravo i ne znam, šta je s Ružicom, ali... sve je tako daleko. Nema mogućnosti ni da joj se javim. Znate onu aferu s Kraljevićem. Vjerujem, da sam onda Ružicu uvrijedio i da mi nikada ne bi oprostila.

— Mislite?

— Konačno, ona mene ne voli i nije me nikada volila, a opet ja nemam volje, da se iznova zaljubljujem.

— Posve dobro: a pogledajte ovaj cvijet! Drago mi je, da je to baš ružica. Gledajte je, kako je bijela i otmena među ovim snijegom. Idite, Tomo, i uberite cvijet, jer vas čeka dugo vremena, onako mirno, i dostojanstveno, kao i ovaj cvijet ovdje u vrtu.

Prijatelji su pošli prema gradu i kad su se rastali, Toma se požurio kući, pa je Ružici napisao dugo, dugo pismo, a tada je veseo pošao na počinak, 2. veljače, na njen imendan počinje nov život.

O piscu ove knjige.

(AUTOBIOGRAFIJA ILITI SAMOPIS, GDJE ĆE ČITAĆI DOZNATI NEŠTO O GREŠNOM AUTORU OVE KNJIGE)

Ljudi redovito pišu autobiografije, kad ostare. Međutim, kako sam dobar prijatelj dragoga Tome Ivića, iz čijeg sam života donio nekoliko važnih crta u ovoj knjizi, ja nastojim, da se u svemu za njim povedem: pa tako želim, da ovo par riječi o sebi napišem, da se ne muči g. urednik.

Rodio sam se (ne znam, zašto moraju sve autobiografije i biografije počinjati s tim riječima) upravo istoga dana i časa, kad i moj dragi prijatelj Toma Ivić. Držim, da je to najpametniji dan u mome životu, barem dosada. Kako se vidi po rođenom listu moga prijatelja, i ja sam pravo pravcato dijete dvadesetog vijeka, pa ovi moji reci, koje je poštovani čitač pročitao (ako nije, mi isto ostajemo dobri prijatelji) zvuče po anahronizmu : u njima je riječ o čovjeku, koji u ovo vrijeme ima mnogo srca — nešto, što se danas rijetko događa. Cijenim, da imam pravo, da se ubrojim među mlade : ova slićica, koja se koči kraj mojih skromnih riječi, i sama čitaču to potvrđuje. Nekoliko bijelih vlasi, koje su se pojavile na mojoj glavi, vjerojatno nisu u vezi s mojim godinama, već s mojom pameću : kažu, da pametni ljudi imadu vrlo rano sijede vlasi. Ja bih loše prošao, jer na mome zatiljku nalaze se samo tri bijele vlasi, koje čuvam i ljubomorno pazim i nastojim, da se još koja pokaže. Po godinama, izgleda, da bih mogao dočekati još jedno izdanje knjige zaslužnih i znamenitih Hrvata : nadam se, da bi me tada s pravom ubrojili među onu staru gospodu, među koju sam nazad dvije godine ušao s pomoću protekcije. Vidi se, da je i u književnost ušla korupcija.

Držim, da se moje intimne stvari nikoga ne tiču, i zato preko njih prelazim. (Znam, da je publika radoznala, ali jok ! Upozorujem samo, da ja nisam onaj rodoljubni prijatelj Tome Ivića, Josip Josipović, i da ja nažalost nisam nikada nastojao, da pomognem svome prijatelju u nevolji, koja je njega često puta snalazila.) Nekakve sam škole prošao. Moji bivši nastavnici imaju najrazličitija mišljenja o mome znanju i mome vladanju. Svejedno, ja sam nekako prošao kroz pučku srednju školu i kroz sveučilište, gdje sam se nakon nekoliko muka i nevolja smirio na filozofiji. Bilo je dakle dovoljno vremena, da mi gospoda dosade : sada u zamjenu ja drugima dosađujem. Moji su se stari držali one : tko se ne osveti, taj se ne posveti, pa sam i ja vjerojatno iz osvete otišao među profesore. Ozbiljno nastojim, da moji đaci budu bolji od mene : koliko mi to uspijeva, trebalo bi njih pitati i vidjeti. Dosada se nijedan nije odmetnuo u hajduke, što bi bila dobra svjedodžba za moj odgojiteljski rad, pa kako sam skroman, upozorujem ministarstvo prosvjete na moje uspješno pedagoško djelovanje. Na orden ne reflektiram.

Počeo sam pisati ima deset godina : desetgodišnjicu svoga rada slavim izdanjem ove knjige, koja je nastala poodavno. Nadam se, da ovaj datum ne će ući zlatnim slovima u hrvatsku književnost. Čitači će o njoj imati bolje mišljenje nego njen autor : on je tvrdo uvjeren, da će mnogi čitač zaželjeti, da umre od zijevanja čitajući ove retke. Za moj razvitak karakteristično je (barem ja tako skromno mislim) to, da sam u prvoj obradbi umrtvio Tomu Ivića zijevanjem, a sada se ženi. To sam učinio radi toga, što nemam dovoljno novaca, da priredim svome prijatelju onakav pokop, kakav bi ovaj hrvatski rodoljub zasluživao.

U ovo kratko vrijeme svoga literarnog rabotanja pisao sam svega i svašta. Mislim, da su najzanimljivije moje pjesme, jer su najneuspjelije. Najuspjelija je moja stvar jedan uvodnik, koji sam napisao prošle godine, a u njemu je bilo govora o gladi. Kao dobar dio hrvatskih pisaca, nadam se, da će glavna djela tek doći. Možda iz tih sanja nešto izađe : u svakom kukolju ima žita. Cijenim, da nikoga ne zanima, gdje sam pisao : nabrojio bih desetak listova, čija bi se imena zaboravila. Moj nastup u književnosti bio je originalan : napisao sam jednu pripovijest, u kojoj se glavni junak htio objesiti, ali ga je spasio Sv. Antun. Prvi moj izdavački posao slavno je skrahirao: bio sam pokretač lista »Renesanse«, ali je od nje izašao samo jedan broj. Tada sam bio u osmom razredu gimnazije. Volja za listovima uvijek me je proganjala, sve dok nisam, postao urednikom jednoga lista : otada nemam želje, da pokrećem nove listove.

Kao školnik nastojim, da širim prosvjetu i jedino se tome ima pripisati, da sam sada urednik prosvjetnoga lista »Mladost«. Nadam se, da će me koji literarni kritik strpati u red narodnih prosvjetitelja : poštovanog oca fra Andrije Kačića i Dositeja Obradovića. Ja mu unapred zahvaljujem na toj počasti.

U svojoj mladosti (ono, istina je, da se još osjećam mladim) mnogo sam sanjao, kao i moj prijatelj Toma Ivić. Sada više ne sanjam, i nastojim da drugima razbijem iluzije. Zato me proglasiše defetistom i zlobnim kritikom ; hvala im ! Prema drugima imam oštro oko i pero : prema samome sebi gojim neke naročite slabosti, pa se jedino tome ima zahvaliti, da sam ovaj mali izlet u život dvojice mladih dao u štampu. Nadam se, da mi čitači ne će zato biti naročito zahvalni. Hvala im !

Skromno mislim, da je ovo dovoljno za ravnanje cijenjene publike. Intimnijih strana ne bi ni publika meni kazala. Vraćam milo

za drago. Držim, da se mogu mirne duše potpisati bez pseudonima (koji je u mome životu igrao vidnu ulogu : često sam naime morao pisati sa pseudonimom, ako sam htio, da publika pročita moje stvari i da me ne ruži, što bi bio slučaj, da sam se potpisao.)

M. UJEVIĆ.

Potanja adresa, nadam se, nikoga ne zanima. Onaj, tko se interesuje za moju skromnu ličnost, taj već znade, da se nalazim u jednoj zagrebačkoj redakciji, u kojoj nema Kraljevića — tamo vlada ljubav i sloga. Moje je rodno mjesto Krivodol (u Dalmaciji), a ne Krvava Kapija.

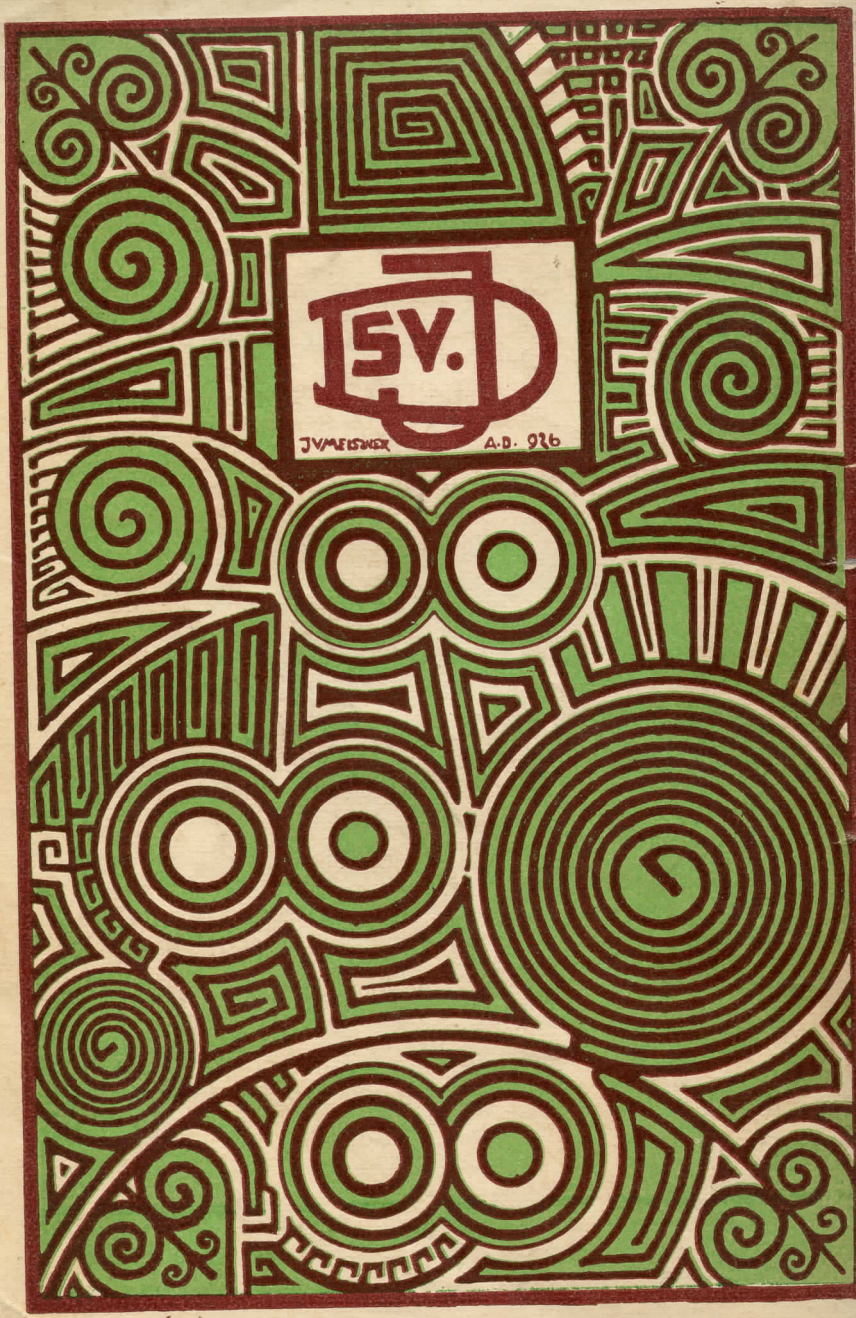
SV.
JVMEISNER
A.D. 926